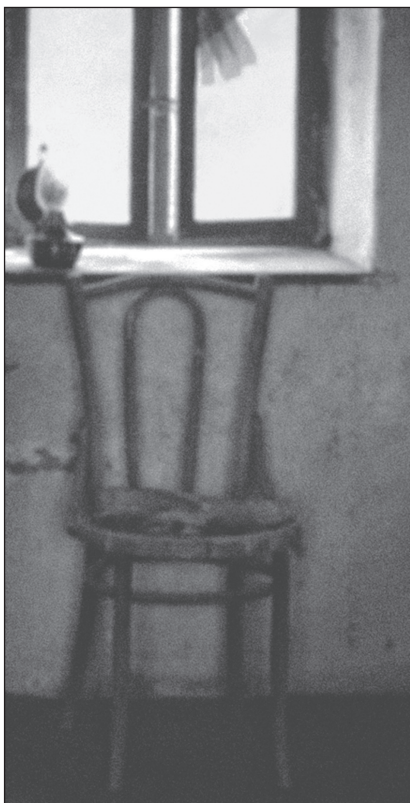

Tartalom

ACZÉL Géza: (Búcsú)galopp (tétova utószinkron)	3
DEISSINGER Ákos: Sziváci szívzörej (porfogó lírai próza).	6
TERÉK Anna: Tenyérmeleg (vers)	15
BENEDEK Miklós: Klementina első könyve ■ Toscana=Toszkána ■ Utazás ■ Ballada (sci-fi) ■ Franciák sem ■ Art ■ Eső (versek) . . .	20
BOGDÁN László: Vaszilij Bogdanov verseiből	25
FARKAS Zoltán: Egy kiállítás képei (rövidpróza)	32
Dragan VELIKIĆ: Óra ezüstláncon (regényrészlet) (BOGNÁR Antal fordítása).	35
NAGY ABONYI Melinda: Galambok röppenek fel (regényrészlet) (ÓZER Katalin fordítása).	46
Drago JANČAR: A névtelen fa (regényrészlet) (GÁLLOS Orsolya fordítása).	53
GÁLLOS Orsolya: Drago Jančar: A névtelen fa (jegyzet a fordításhoz) . . .	67
BÁNYAI János: Történelem, kultúra – regény (Három új szerb regényről).	69
FINTA Gábor: Amans amare Virgilius (Babits Mihály: <i>Timár Virgil fia</i>)	80
MAJOR Nándor: Kényszerhelyzetben árnyalatokért (Az áprilisi <i>Híd</i> és a körülmények)	99
MAGÓ Attila: Pesszimista perspektíva (Szerbhórváth György: <i>De ki viszi haza a biciklit?</i>)	120

*Számunkat Bezzeg Gyula
fotóival illusztráltuk*

A Híd honlapja: www.hid.rs

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat /
Főszerkesztő Faragó Kornélia. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz.
(1945)– . – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2011. május. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Németh Ferenc. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.forumliber.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Szerkesztőségi fogadóóra kedden 10-től 11 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2011-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában, Újvidéken.
– YU ISSN 0350-9079

(búcsú)galopp

tétova utószinkron

17.

a delelőn mely azért nem éppen az mit neve sugall hanem már úgy eléggé bent is de még nem bánt a szellemi pestis a fizikai fájdalmak alkalmiak s az ember már közepes árfekvésű italokat is ihat a családnak kialakult autonóm mozgása tart még az érzelmi kapocs de már nem hajazol a romantikára mivel körben a gyarlóságokra is esik széles rálátásod s magad is kevesebb lettél egy nagy illúzióval hiszen ha nem is vagy tolvaj s a gyengébbek szeretete benned örök mégse zárulnak lelkedben a heroikus körök hiszen apró gyarlóságaid hervadozó csokra s akkor még kegyes vagy a jelzővel magadhoz naponta szóval mikor elülnek lassan az ifjúi lázak s némileg bölcs felhangokkal rejtekeznek az önimádat mely a gyávaságot mint egy nagy szürke installáció bevonja az állomásról kigördülő vonatról lemaradt utas tehetetlenségével habozva előbb kínos zavarodban magaddal nem kötöd meg a különbékét talán innentől kezd majd taposóaknákon járni a tétova egészség belső hajszálrepedésekkel aládúcolva minden ízes falat mind sűrűbben meg-megszakadt éjszakai álmok mely mint a neves ősoket kiterít majd a huzatos hortobágyon miközben egyáltalán nem is minden jóindulattal kezdek konfrontálódni az ide örökölt haddal nem véve egy ideig észre a provincializmusnak nem provincia a legjobb menedéke és teljesen

mindegy melyik elvtárs hogyan suksüköl régen rossz ha te akarsz lenni néki a tükör lassan de biztosan belesüllyedve hínárjába olykor pedig magasabbra vágva elkap a szabolcsi tériszony ám ez sem pontos hiszen földid keringett elsőként a világűrben fönn valahol picinyke faluból a végtelen kékbe akár értől az óceánig pedig hogy untuk akkor túlreklámozva mivel rálátások nélkül az ember a pillanat foglya s még nem sejti

nem az a másik gyarló számít hanem ahogy a szédületes technika törekszik fel a misztikáig s ott ragad mellkasodban az alig is emészthető alja mely csüggedésben elegendő egy korcsmai diadalra olykor a sűrű szkepszist elhessenteni

mert ha nem is éppen az mire egykor te gondoltál a vegetatív szisztémán miként jézus gyanús leplén csak átréseli magát valami szellemi és nem mindegy kivel esel az asztal alá mikor már kibírhatatlan fölötte a fontoskodás a hatalom bántó lengetése vagy az öntömjénezés hát idáig jutottál az életút felén és némi túlzással fakadt néhány önállóan vélt gondolatod persze azért nem szórtad őket mint a nagyok a gondolatban státusban levők inkább eltompítottad magad

miként a tartósan henyelők szlávok melankóliába zárva már ezért megérte oroszra járni a híres iskolába mert ha nem lenne akkora korróziója oblomov is nyugodtan hasalhatna ki a szikrázó fehér hóra vörös kezű gyerekek csengő kacajával hisz a dicsőségre előbb-utóbb mindegyikünk ráhal ahogy már ekkor a távlatokat lesve borzongva néztél a híres nevekre korpuszaik miként zsugorodnak fejükben mily gyorsan törpülnek a csodált elvek pedig a hulló emberi vázakban a mítosznak deleje már régen elment ha rád ejtették sorvadó veséjüktől elkínzott tekintetüket

s köszvényüktől nyöszörögve odább csoszogtak ahogy nehezen viselted különös kettősségét is

néhány kiterített megbecsült halottnak valahogy nem illeszkedett bennük össze napi tekintély és a tárgy mely gyorsan lebomolva csak egy szerves kupac odaát ráadásul a tétova delelőjéhez érkező emberben furcsán kezd nyúlni az idő zavaros alagútja tanácstalan ha néhány igazodási pontja lejárt szavatosságát bukja a közönyösen hömpölygő új nemzedékek kegyetlen igazában s ha fön is marad új történelmet billegni néhány tömör ezüst evőeszközként szidolozott alak ebben a védtelenül csapongó hazában bámulhatod őket miként a barokk műemlék templomot holott érzelmi szálaid jelentős része a dúló események kétséges forgatagát őszintén befogadni régen megkopott s csak keservesen bemagolt tompa évszámok várak kronológiák romantikus emlékei kavarnak benned ám nincs merre menned még ha pátoszok illúziói kebledben néha sisteregnek akár egy jó szituációban elkapott himnusz is csak hát a lehajlásba forduló biológia átkosan nehéz kísértése a laza humusz is mely felé mogorván és humortalanul rendre átbillen létezésednek második fele hol egyre a kaszás rekedt hangját halod – gyere csak gyere utánam

ne félj én nem utállak annyira azért nem vagy fontos mint kamaszkorunkban a nagy bozontos

4 vagy bukdácsoló pályáink elején néhány tüneményes aprócska részsiker

ám a múlás dermedt ködként szitálgató szomorúságát nem sikerül ekkor még alaposan kibeszélni senkivel a fiatal falta a délibábként felkínált távolságot az öregedő ránctalan vonalaira vigyázott az ügyesebbje pedig míg tetten nem érték gazdag koncokért hitette hogy tapasztalata a mérték ha tanácshoz iskolához piás társasághoz domborodó női csipőkhöz odaszólt a családban az ember meg igen óvatosan araszolt s bár apró gyermekeit a temetőbe gyakran elvezette mégse gondolhatta azok vigadozó kedve valamelyik fején fönnakad nyeltesd hát folyamatosan vissza destruktív magad hisz kízó álmaidban mindig épp azon vizionáltál hogy izzadt tortúrák után eszelős tanúként ájuldozol az összegyűrt párnán mivel szeretteid közül a semmiben váratlanul eltűnt valaki így a szlávoknak indult melankólia és a médiumokból fokozatosan dőlni kezdő önbizalma kínosan bántó hiányától nem feszengő mázsás jenki különös kétpengés darálójában dülöngélni kezdte hol énedtől idegen zajongó forradalmárként hol bevésődött hiteles olvasmányi élmény mentén vak dióba zártan mely zavart érzés csak fölerősítette anyád szürkés köcsögét és haldoklásnak induló apádat tapogatva minden filozófia nélkül a lét és semmi között a kényes határvonalakat

mi az ami örökre távozik mi az ami jelként megmarad és meddig érvényesek a dohos temető

jönnek-e majd néhány szál virággal vigasztalódni kegyhelyeinkhez ők kiknek merengő képére lemeztelenednek a mindenkori felmenők a homályos misztériumok zabolátlan körforgásához visszaérkezőben talán nem is volt egészséges hogy a férfikor delén ebben az alkonyi mezőben barangoltam de hol volt az a dél milyen perspektívákkal kecsgettetett volna a holnap általában

teleologikus meséken kívül mi adatik még a halandónak fejét szerény büszkeséggel felemelni ha közelebb húzódik a sokat idézett semmi támad a kikerülhetetlen kór és levakarhatatlan már

a szem mögül a szegénység víziója elképzelni sem tudtam miként élték meg e szorongást akik térdig pompában gázoltak naponta és csak testük vak korlátaiba ütközhetek miként két fásult bolyongó anyag zajongó történelmi jajongásokkal pedig hazafias kebellet is egyre kételkedve hitegettem magam a zord kárpátok alatt a szélhámosság sűrű ködéből nehéz volt kilátni hiába színezgette a képet néhány becsületes bácsi lehettem volna akármilyen párti a képzel jóléttól szinte féltem enyémnek ezt reméltem ám én nem akartam adni messziről cipelt emberségem

Sziváci szívzörej

porfogó lírai próza

*„Ne haragudjál
ó, kedves olvasó; ne ráncold össze szemöldöködet, és
ne rajzold szigorú, rosszálló ráncokat az arcodra:
mi nem akarunk bántani. Mi csupán sáros, ócsá-
rolt falunkat akarjuk be-mutatni kicsit vidáman,
kicsit torzítva, kicsit őszintén.”*

Szenteleky Kornél, Sziváci Élet
(„pikkelő piknik lap”), 1923.02.03.
2. *tour de mort*

Kristály Klára emlékére

Szél Ibolya nyugdíjas sziváci tanítónő. Ebéd után kifésüli dróthaját, végignéz kalapgyűjteményén. Van fanyar citromsárga, ájult zöld, sápadt barna, hamvas piros, rosszkedvű okker, bágyadt narancsszínű, panaszos bíbor. Könnyedén nyúl az üdefehér kalapja után.

Battyog a nyirkos, mohás téglajárdán a helyi Szenteleky Kornél Művelődési Egyesületig. Dermedt ólzag és parfümillat kavargog utána. A járda jól ismeri keddi napokra kivasalt ruháját, lépéseinek hosszát és magabiztosságát. Útközben megáll, a házaknak támaszkodik, és a falnak nyomja fülét.

Vele együtt hallgatózunk.

Valaki elmegy a szomszéd szobából. Összecsomagol és elmegy, mint titokzatos, tűnő vendége az életnek. Összecsomagolja kis életét: fáradt mosolygását, nyögdecselő szavacskáit, kínjait, kuka keserveit, forró homlokát, parázsló tekintetét, lázas, cserepes ajkú éjszakáit, sőt kalapáló kis szívét sem felejtí el a csomagolásban. Valaki elmegy a szomszéd szobából, s én fojtottan figyelek. Nekem olybá tűnik, hogy mindig ott lenne jó, ahol

nem vagyok, és a költözködésnek ez a kérdése nem egyéb, mint örökös vitatkozás a lelkeimmel.

Szél Ibolya ellép a ház falától, módszeresen hajtogatja vissza magába a gondolatokat.

Megigazítja félrebillent üdefehér kalapját, nejlonzacskó zizzen a kezében, benne fényes celofánpapír csörög. Továbbmegy, és útközben talán arra is gondol, hogy miért nem a földre nyomta rá a fülét. Mintha gyermek volna, ki lihegő lovast vár az alvó földben hangot lesve.

Éjjel. Bácska. Piheg a föld.

Hallgatózunk.

A művelődési háznál Szél Ibolya kötött pruszlikjának zsebéből előhúzza a cinkezett rézkulcsot, nyelve alá tolja. Néhány perc múlva áhítattal és némi félelemmel, mintha a titkok ajtaját nyitná meg, elfordítja a zárat. A nyugdíjas gondnok napról napra egyre hosszabb magányban üldögél Szenteleky Kornél emlékszobájában. Az utóbbi időben délelőttöként is itt van. Mozdulatlan, mint a nyári forróságban napozó gyík, aki hosszan elnyúl a ház oldalában. Volt, hogy a gyerekek is lassan, csendesen lopózkodtak be hozzá, hogy ebben a pillanatában érinthessék meg. Percekig álltak előtte majszosan, meztláb, és figyelték okker testét, úgy bámulták, mint egy vadállat sörényét. A nyugdíjas tanítónő kábulata, a puha selyemfüggöny, amelyet a hindusztáni táncosnő mindennap maga köré von, hirtelen foszlott szét érintésükre.

Megtörtént már az is, hogy váratlanul nyitották rá műkedvelő idegenek az ajtót, miközben ő az író-orvos ágyán tátott, cserepesre száradt szájjal horkolt. De volt, ki szégyenlős arcpírral húzta be maga után az ajtót anélkül, hogy látta volna az emlékszoba tárlatát. Ha megkérdezzük, mit látott Szentelekyből, határozottan állítja, éppen annyit, amennyit látni kell és lehet egy emberből.

Az utóbbi években egyre többször történik meg az, hogy ide, a Szivácra utazóknak Szél Ibolya egyszerűen nem nyit ajtót. Ekkor csak azokat a műkedvelőket engedi be, akik előre jelzik érkezésüket. Azokat, akik a Szentelekytől olvasott mondatokat zúgják, szavaira emlékeznek, őt idézik.

Itt, mutat ekkor körbe a nyugdíjas tanítónő, sokszor ártatlanul ugyan, anélkül, hogy tudnánk róla, meztláb csattogunk végig Kornél lelkének

falán. Pedig a lélek fala rengeteg játékos, eozin fényű, aprócska, tiszta érzéslapocskákból van kirakva.

A bejutáshoz ajánlatos ezért néhány sort fejből megtanulnunk az írótól, és csak ezután kopogtatni. A helyszínen fel is olvashatunk tőle valamit, de még az sem baj, ha semmit sem tudunk arról, amit a bejutás előtt hangosan dadogunk. Amikor Szél Ibolya az ajtó elé ér, közel hajolunk az üveghez, szinte kiabáljuk az idézetet. Ekkor a mondatok láthatóvá, párássá lesznek. Nem kell zavarba jönnünk, ha néhány nyálcseppünk csapódik az üvegre.

A fehér kalapos nyugdíjas gondnok, amikor az emlékszobába lép, kissé félénkebb, szégyenlősebb lesz. Egyszerre hangulat-virágok nyílnak egész testén. Kezében megfordul minden ereklye, és addig tart magánál mindent, míg az langyossá nem válik. Talán maga sem tud róla, de mintha nem akarná az elmúlásnak adni, nem engedi, hogy láthatóvá váljon rajtuk az enyészet. Pedig tudjuk jól mi is, hogy az idő éhes kóbor kutya, testek, tárgyak után koslat folyamatosan. Egy sarkon váratlanul fordul ki elénk a semmiből, majd kitartóan baktat, szaglászik utánunk. Ha leülünk, szemtelenül közel merészkedik.

Liheg és belenyal az arcunkba.

Ahogy a nyugdíjas tanítónő belép, azonnal a nyelvlapocra pillant. Tudata is odaragad, miközben a fényes, hideg, kopott orvosi eszközök után nyúl, tapogatja őket. A Doktor Úr ezekkel a hideg tárgyakkal a falubeli embereket vizsgálta. Forgatja Kornél dolgait, kicsit játszadozik velük, melegíti azokat, miközben a nyelvlapocról le nem veszi a szemét. Figyel. Úgy látja, pontosan a helyén maradt. Beleborzong a gondolatba, hogy talán megosztja az emlékszobát valakivel, aki előtte vagy épp párhuzamosan mellette jár. Végigsimít a kikeményített fehér köpenyen, arcához emeli, beszívja ismerős illatát, maga mosta ki. Folytatja a megkezdett levelet, Dettrének ír. Mindennap csak egyetlen szót hagy a megsárgult lapon. Elzsírosodott otoszkóp és sérvkötő, titokban ugyan, de ezt néhány éve maga is viselte. Nem hiányolták az emlékszobából, senki sem kereste. Láthatunk itt még vizsgálólámpát nagyítólencsével és gyertyával, egy kopogtató kalapácsot.

És tovább már nem bírja, a nyelvlapocért nyúl. Értetlenül állunk a mai napig e furcsa szíváci jelenség előtt. Forró a nyelvlapoc. Úgy tartják, hogy a Doktor Úr utoljára halálos láztól égő gyermek nyelvét szorította le vele, a torkát vizsgálta. Állítólag csak míg a nyelvét tartotta, addig hallgatott el a lázas beteg. Azután folytatta újra, reszketve, és míg ereje tartotta, forró le-

helettel kántált egy ismeretlen nevet. Arra emlékeznek, hogy a név szépen hangzott, beszédes volt. Nem lehet tudni, létező személyt takart-e.

Szél Ibolya nem hisz a helyi szóbeszédnek, ő csak a kézzel fogható valóságot tartja. Józanság egyeneseket húz, mint a hasznos, trágyás bácskai barázdák. Pontos helyére kerül vissza a forró nyelvlapoc. Abban hisz, hogy a Szenteleky-kegytárgyak egyszer szóra bírják majd a szivácsi csoda emlékezetét. Nem engedi, hogy a homály szétnyíljon, meghízzon, és csendesen, de komolyan megvesse ágyát az emlékszobában. Ha mellé ülünk, a fehér doktori asztalhoz, talán egyszer mi is megláthatjuk azt a múltat, amit nekünk is hinnünk kell vagy lehet. Viszont keveset tudunk még azokról, akik mellettünk, a szomszéd szobákban, párhuzamos időkben virrasztanak, bőfögnek és ásítanak, járnak-kelnek, nevetnek, és vágyakozás közben csendesen szellentenek.

Szivácon mindenki azt tartja, hogy a nyelvlapoc láztól ég.

Nem tudjuk, mit higgyünk, nyúlunk utána, ujjunkkal érintenénk.

A rendelői szekrényben egy régi gyógyszeres üveg.

A nyugdíjas tanítónő folytatja megszokott, napi mozdulatsorát. Minden rendeltetésszerűen mozdul a levegőben. A szikével finom kis vágásokat ejt a szobán, a képzeletbeli beteg zsíros testén. Hallani véli azt is, ahogy a páciens a fájdalomtól fölszisszen. A bőr finoman serceg, lágyan nyílik szét a szövet. Puha vattával itatja föl a kicsorduló vért. A megnyílt sebből kivágja az idegen, oda nem illő részeket, az asztalra teszi.

Szemtükörbe pillantás, pergőfúró és csontzúgás.

Kifordulnak az emléktárgyak önmagukból az ajtó előtt morgó, koncleső dög lélegzetébe.

Odaül a rendelői asztalhoz, a fehér székbe. Hevesebben ver a szíve, a sztetoszkópért nyúl, hallgatja a saját szívdobogását. Hamarosan érkeznie kell, motyogja halkán, és ő majd megvizsgál. Föláll, elővesz két porcelántányért, és az asztalra tolja, kicsomagolja a celofánba burkolt ropogós vaníliakrémet. Óvatosan elhelyezi a szeleteket a tányérokra, hófehér porcukrot hint rájuk a magasból, kevéske jut az asztalra is, díszes ezüstvillát tesz melléjük. Tudja jól, hogy Kornél édesszájú, minden kedden a kedvencét, gólniki vaníliakrémet készít neki. Árnyalatnyival ugyan, de mégiscsak jobb ez a bledinél. Vizet forral, feketét főz az édesség mellé, őt várja.

Lassan érkeznie kellene már.

Mézes Mihály az emlékszoba ajtajában áll, köhögési rohama van. Ahogyan közel hajol az üveghez, láthatjuk, a nyaka körüli nyirokcsomók duzzadtak. Bekopogtat, verejtékezik, lázas. Csillapodik, elülni látszik a hirtelen jött roham, majd újból rátör, lehetne ez akár tüdőbaj is.

Köhög, véreset köp az ajtó ablakára, mielőtt az megnyílna.

Ki vagy, kérdi a távoli látogató, ki megjelenysz fehér kalappal, üdén és kíváncsian, tisztán tündökölvé és titokzatosan, mint színpadi csoda. Ritka idegen virág, szinte kiabál már a férfi, kinek nem tudom nevét és honát, de szédülve szívom illatát.

Mézes Mihály elégedetten néz be a vérrel kevert párás üvegen. Most látja először a szivácsi asszony alakját, de csak homályosan. Még nem járt itt, lehet, maga sem ilyennek képzelte. Nyikorogva nyílik az ajtó. Szó nélkül ellép a távoli vendég elől, aki úgy teszi meg az első lépését az emlékszobába, hogy nem néz az asszony szemébe, mintha ismerné érkezésének pontos okát. Lába azonban hamar megremeg, megáll az asztal előtt, elbizonytalanodik, elakad a mozgása.

Szél Ibolya még mindig csendben van. Régóta várta már e találkozást.

Behajtja az ajtót, zsebkendőjét vesz elő, közelebb lép.

Gyengéden törli le Mézes Mihály homlokáról a verejtéket.

Kornéloom..., töri meg a csendet.

Igen. Sattler Katinka vagyok..., de szólíts csak Katinkának.

Ugye emlékszel rám, Kornéloom, kérdi a nyugdíjas tanítónő. Velem találkoztál hajnalban, a kis állomáson. Ásítós, mosdatlan vasutas ügyelgett az izzadt, keserű váróteremben. A villany oly gyenge volt, mint egy ájult apáca. A hajnal fázósan és mogorván, piszkosan tápáskodott fel a téglagyár mögött, és megpillantottuk egymást. Úgy voltam akkor neked ott, Sattler Katinka, mint ritka, idegen virág, kinek nem tudod nevét és honát. Arra gondoltál a kis állomáson, hogy legalább a bőrömnön vigyem magammal a kétségbeesett kezed nyomát, a vágyakat csókoló szomorúságod. Vértoltok alá rejtettem, Kornél, amelyek szurtos, bácskai, durva paraszt kezek nyomán nyíltak, virágoztak combomon. S te csak sóhajtottál, el innen, messzi menni, messzi menni, veled menni...

10 Mézes Mihály légzésének ritmusa lassan helyreáll. Arca hirtelen átetsző lesz, viaszfehér és kísérteties. Halványan sejti csak Szél Ibolya sza-

vait, talán a szíváci író-orvosé, de a válaszra már idézete nincsen. Nézi a gondosan megterített asztalt, a vaníliakrémest. A kitöltött kávé telt illattal gőzölög a csészékben. A nyugdíjas tanítónő várt rá. Gondolatai ide-oda csapódnak, csattognak, mint sűrű akáclombból rebbenő, rémült vadgalamszárny. Legalább virágot hozhatott volna ajándékba, vagy egy kis diós pörkölt cukrot. Biztosan megolvadt, összetapadt volna a zsebében. Ragadt volna rá pöszmet is, hajszál, de akkor mégsem állna itt ilyen szerencsétlenül, üres kézzel. Le sem veszi tekintetét az asztalról, nézi a szép terítést, hajtogatott szalvéta is került a tányérok mellé. Még meg sem figyelte igazán Szél Ibolyát, csak a hangját hallotta eddig, azt is röviden. A nyugdíjas tanítónő miközben hellyel kínálja, továbbra is Kornélnak szólítja. A látogató illedelmes, leül, nyeglik a régi szék alatta. A csészéért nyúl, cukrot tesz a feketébe, megkeveri, próbál nem szürcsölni. Rajta a sor, szólni kellene, ha már csak így, üres kézzel érkezett, hiszen vinni is szeretne magával valamit. De csak az elhangzott szavakat tudja ismételni.

Sattler Katinka.

Ön, a ritka idegen virág... látom, várt rám.

Ó, Kornéloom, látod ott azt a kis felhősóhajt, mutat a férfi válla felett a levegőbe. A nap bíbora rózsaszínre festi: ott van Toscana. Ott ibolyás köd olvad szét a völgyben, felmered a Dómnak kékes kupolája. Lehunyom szememet, és messze járok. Szállok a kék végtelenbe, a lenge megtisztulásban, álmok, vágyak mosolyok felhői felé. És ismét csak vonaton ülünk. Most hagytuk el Marseille-t, az áporodott szagú kikötőt...

A távolról jött férfi csak most tekint a nyugdíjas tanítónő ráncos arcába, figyel a csukott, révült szemhéj alatt finoman vibráló látomást. Zöldre festett szemhéját, amely kőrisbogárként mozog szemgödrének helyén. Ha kinyitja majd szemét, vajon ki tudja meg a másiktól, hogy igazából mi is történik itt. Már nem képes követni a lírai prózát. Elvonja figyelmét a művelődési ház udvarából hallatszó barmok bőgése és a rikoltozó gyöngyösök látványa.

Nem szereti a vaníliakrémest, és ő nem is Szenteleky Kornél. Nem érti, miért szólítja őt továbbra is így. Másért jött ő ide. Nem azért, hogy az asszony arcára puha selyemfüggönyként ereszkedő emlékek sűrű redőjét kutassa. Nem érdeklik az álmok, vágyak, rajongások, mámorok, ámulások, elkábulások, tűnődések, várások, csüggedések, panaszok, sóhajok, elfáradások, nyöszörgések, emlékezések... Mindig csak érzések és érzések és érzések. Az sem érdekli, hogy a túlsó parton, vagy az emlékszoba közepén

áll-e a hatalmas nyárfa, az érzések nyárfája, amelynek levelei olvadt rőt színekben lángolnak, játszanak. Szentelekytől is csak egy képre emlékezik még, hogy esőben ázott az a szerencsétlen jószág. De már hogy pontosan mi is volt az, kakas, jérce vagy gyöngyös-e, meg nem mondja már. Az biztos, hogy tolla volt, és hogy mégiscsak álljon valami a semmi helyén, az esőben, úgy dönt, félbeszakítja a lírai látomást.

Gyöngyös vicsorít az esőben.

Szél Ibolya e szavak után végre elhallgat, de csak egy pillanatra, addig, amíg kinyitja szemét. Szeretnék szántani, ó, Kornéloom, föláll, s szorítja magához elérzékenyülve a távolról érkezett idegen férfi kezét. Tudtam, hogy jönnöd kell már, és most úgy ülnek rajtam a gondolatok, mint verebek az orgonán. Lerágták leveleim a kőrishogarak, és most oly bágyadt szeméremmel állok előtted, mint pucér, sorvadt gyermek az orvosa előtt. Érzed, kérdi az asszony, félrever a szívem. Előkerül a régi sztetoszkóp. Mézes Mihály nem akar úgy tenni, mintha orvos lenne, tehetetlenül nyomja a fülébe a műszert, rálehel a hallgatófejre, és csendet kér. Csend van. Vizsgál.

Végül csak ennyit mond.

Szántás helyett pihennie kell. Nyugodjon meg, ez csupán enyhe szívzörej.

Szél Ibolya az orvosi diagnózist meg sem várva, csak hogy maga is segíthessen, a tejfölszópohárért nyúl. Mutatóujját mélyen belenyomja a barnás, avas szalonnaszír alapú kenőcsbe. Nem követi a sziváciak furcsa, különleges gyógyítási módszereit. Ő a Doktor Úr anyjának kézzel írott füzetében talált kenőcsreceptet. A racionális, természetismereti tudást követte. Soha nem lett volna képes, és még csak rágondolni sem akart arra, hogy a küszöbön lenyalja a beteg arcát. Így sült ki a forró zsírban pipacsbimbó, apróbojtorján, kakukkfű és fodormenta. Szent Iván napján gyűjtötte a növényeket a nyavalyás szárazheptikára.

Kérdések nélkül esik neki a férfinak, letolja kabátját, kigombolja ingét. A most érkezett látogató füléből lóg, meztelen, szőrös melléhez ütődve lifeg még a sztetoszkóp. Hátával kezdi, és mellkasán folytatja a bedörzsölést. Közben beszél még hozzá, mintha ráolvasna. Ezt a verset, drága Kornéloom, amit most tőlem hallhatsz újra, emlékszel, 1926 januárjában, az első tüdővérzésed után írtad szerető anyádnak, aki azt 1934-ben elküldte a Kalangyának.

Mézes Mihály nem figyel már az asszonyra, hiszen végre tekintetébe tolakodott az, amiért az emlékszobába kellett jönnie.

Ott van kiállítva, fényesen, átkenve. Szenteleky kerékpárja.

Maga sem tudta eddig szíváci érkezésének igazi okát, azt, hogy miért is jön majd. Az író-orvos kegytárgyai messziről hívták ide. Félmeztelenül, zsíros testtel megy a kerékpárig, lóg a sztetoszkóp, a nadrágba túrt ing, és húzza magával az asszonyt is. Lenyűgözi Szenteleky kerékpárjának idegensége, az, hogy ez a hideg fémszerkezet mennyire nem ismeri önmagát. Elképeszti, miként tér ki folyamatosan előle. Idegenségével űrt támaszt maga körül, vonzó. Szédülni kezd, émelyeg, érzi, hogy mindenáron rá kell ülnie a bőrülésre, kezébe kell ragadnia a kormányt, a pedálra lépni, hadd feszüljön tovább az a vékony rózsaszín bőrlánc, mint a bőgőhúr.

A férfi határozottságát látva, a nyugdíjas gondnok elébe áll, így vált témát. Most arról kezd beszélni, hogy repítse őt szerelmesen a kerékpár öntöttvas vázára ülve a nyári, aranyló búzatengerbe. Hagyjuk itt a kicsinyes, verébfejű embereket, az önzést és settenkedő rosszindulatot. Lomha, szürke napokat, melyek üres tarsollyal, szenvtelen arccal kullognak a temető felé. Itt a por száll, csak hull, hantol, fullaszt, megfojt és csendes közönnyel eltemet, mint remegő fényű zsarátnokot, mely más tájon, más levegőben talán melegített és világított volna. Milyen szép lenne, ha csak mi ketten lennénk egymásnak. Ha tiszta ég simulna ránk, mint ragyogó selyemsátor. S katáng meg kakukkfű pihegne lábunk alatt.

Félreolja a nyugdíjas tanítónőt, és magához veszi Szenteleky kerékpárját.

A hűvös, porral takart dűlőúton Mézes Mihályt egyetlenes ütemben látjuk tekerni, mint aki messziről jön, és tudja, hogy még messzire tart.

Pedig csak a közeli faluból, Szivácról érkezik.

Jöhetne másfelől, gondoljuk most magunkban, és tarthatna másfelé is. A kerékpáron alakja lengedező ablakszárny. Üres, mint aki nyitva maradt. És ott benn az történik majd, ami számunkra is annyira kibírhatatlan.

Egy pillanatra ütemet veszít, mintha testébe akadt volna egy gondolatbogáncs. Fékez, és végül megáll előttünk. Izzadt, koszos tenyeréből csak most engedi el először a kormány markolatát. Orrcimpája tágan nyílik meg a friss levegőnek. Hatalmas orrlyukából erős szőrszálak kandikálnak ki, akár egy frissen tépett maroknyi, harmatos, zöld fűcsomó.

Mézes Mihály párás levegőt szív be, és örvénylő port fúj ki.

A hajnali égbolt, mint a kék köpetes üveg, ívben hajlik fedetlen feje fölé, a haja kócos, arca tiszta fény, félmeztelen, zsíros mellére bogarak ragadtak. Verejtékébe álom és por kavarog.

Hátranéz, de előre lát.

Az út menti nyeszlett, szegényes akácfák között a porfelhőben Szél Ibolya kiabál utána. Levegő után kapkod, miközben hallani lehet már a körülötte örvénylő, zúgó, befejezetlen múlt idők egyikét.

Mézes Mihály Szenteleky öntöttvas kerékpárján tömött gumikerekekkel belezörög az érzékeny, helyi színekkel megfestett időtlen tájleírásba.

tenyérmeleg

az izlandiakat,
irigylem
azokat a hóban nevető
izlandiakat,
nekik a vérükben van
a hideg, nem fáznak
úgy, mint én,
a zsebem tele lett hóval,
tele a nadrágom a hideggel,
tele a hó a cipőm
nyomával.
fázok,
bőrön át kínozni
jobban már nem is lehet,
rámtapad a hideg, belenyúl
a harisnyámba, a blúzom
alá, szoknyát már
fel sem merek venni,
csak jobban ingerelném.
én vagyok az egyetlen ember Pesten,
aki még örül
a hónapnak.

a világ egyik
legrondább utcájában
lakok.
egy diákszállón,
ahol csak határon túli

diákok vannak.
koszos itt minden,
ragad a vécépadló, a konyha,
az asztalhoz ragad a kezem,
ha ráteszem.
a világ legromdább
dolga itt ébredni.
amikor kinyitom a szemem és
lassan rájövök, hogy megint
a szállón ébredek,
hát én szeretnék kiugrani
az ablakon.
hogyan legyen már vége, pénzem
úgysem lesz elköltözni,
és itt meg minden marad a régiben,
ragad tovább a tenyerem
a konyhaasztalhoz.
a szomszédok egymás után
csak köszöngetnek,
túl sokan vannak,
ezren lakunk a szállóban.
irigylem az izlandiakat,
ők eleve kevesen vannak.

szakad a hó,
úgy pörög a levegőben,
mint a papír cigra.¹
az ég szakadt ágynemű,
kettéhasadva terpszkedik,
szétvetett lábakkal,
lilul a hegyek fölött
a bokája,
hullik belőle a hó.
már egy jó nagy golyóra való
gyűlt össze a zsebemben.
kavicsot kéne nyomni
a közepébe,

azzal törni be
a diákszálló
összes ablakát.

délelőtt a Bajza utcában.
szaladgálok,
csúszik a hó alattam,
a táskámban precízen
összehajtogatott férfitáskám,
nadrág, pulóver,
precízen összehajtogattam,
mert így szereti,
kimosva:
30°-on,
1400 fordulat/perc,
előmosás,
öblítés,
egész éjszakán át tartó
száradás.
éjjel bedugult az orrom,
annyi pára lett abban a
kis szobában, ahol
lakunk, ahol
száradt a ruhánk.
összemosott
bugyik, gatyák.
ahogy szaladgálok,
csúszkálók a frissen taposható
havon, viszem a férfitáskám,
papírba és zacskóba csomagolva,
zizeg a kezem alatt,
a talpam minduntalan kicsúszik
alólam, és
a frissen mosott ruhák
egyre csak gyűrődnek.

állok a havazásban.
lassan hűl ki az arcom ott,

ahol a tenyere az előbb még
a bőrömön volt.
idegesít ez a hűlés.
hiányzik a tenyere.
szeretem, mikor az ujjbegye
lassan végigcsúszik az arcomon,
keresve a bőr sima részét,
ahol nincs seb,
ahol nincs hiba.
szeretem, mikor közelít
az arcomhoz a tíz ujja.
egészen beleremegek,
persze nem mutatom,
nehogy elbízza magát
az a tíz ujj.
szeretem látni
a távolodó ujjait.
egészen beleszédülök
a lassú távolodásba.
olyankor szeretnék
kiugrani az ablakon,
vagy akár a bőrömből,
hogy kapjon utánam,
tegye rám vissza
a tenyerét.

délután.
állok a rakparton
bámulom a Dunát.
csillog,
azt hiszi, jól áll neki.
egy hajó sincs a hátán,
hömpölyög magában,
hát mi mást csinálna.
én meg csak bámulom,
mintha odaállított volna
valaki, hogy nézzem,
nehogy a medréből kilépjen,
kiüljön a partra,

csak nézem a
Dunát, jó kutya:
marad a helyén és
nyaldossa a cipőm talpát.

az izlandiakat
irigylem,
a színes hajóikat,
úsznak
a part mellett,
az óceánjuk csillog,
bezzeg annak jól áll,
le tudja nyelni,
nagy a gyomra,
lenyeli a látóhatárt,
magába mossa
az ég szélét,
180°
1400 fordulat/perc
előmosás,
öblítés,
egész éven át tartó
száradás.

bár Izlandon nincsenek
ilyen puha tenyerek.
és az ablakok is túl
alacsonyan vannak.

Klementina első könyve

Már régóta türelmetlenül várom,
hogy hírt kapjak
erről az első könyvről.
Elképzelem, ahogy a postás házhoz hozza,
becsönget (2×),
és a kezembe nyomja
az első könyvet,
és az első oldalán azt láthatom,
hogy az ajánlása nekem szól.
Szobám elektromos félhomályában
belelapozok,
s elégedetten állapítom meg,
hogy rossz minőségű papírra lett
egy ősi írógéppel felkarcolva
(pont úgy, ahogy egykor eltervezted).
De talán jobb lenne,
ha először Aaron Blumm kezébe kerülne,
aki miután feltette vastag szemüvegét,
lelkiismeretesen fölé görnyedne,
és mint vérbeli filológus,
a legapróbb részletekig átnyalázná,
és én már egy megtisztított változatot
kapnék kézhez.
Elképzelem a reakciómat,
amint váratlanul megpillantom néhány sorát
a februári Híd hasábjain,
és nagyon nem értem, hogy került oda,
majd vérig sértődöm,

mivel nem én vagyok az első, aki látta,
 és elszomorít,
 hogy nem érinthetem a kézirat rózsaszín fedelét,
 amin kitapogathatnék néhány ujjenyomatot,
 és nem kábít el az illata annyira,
 hogy azt mondjam:
 ilyen jót még sohasem olvastam

Toscana≠Toszkána

szövetérzékeny tejeskávé színű bőrök.
 egy éjszaka két nővel a toscanai télben.
 már a szüret forgatagában is
 ti voltatok a legszebbek,
 hangotok, mint ökörnyal úszott a levegőben.
 egy kis kunyhó a domb tetején.
 egy amőba formájú tükörsima diófa asztal
 boldoggá tudtok-e tenni szavak nélkül?
 nálatok tartanak-e ökröket a karámokban?
 értitek-e, mit jelent e hétköznapi szó – ökörnyal?
 emlékszem, egyszer Velencében...
 de inkább ti beszéljétek helyettem is,
 hadd ne értsem a felesleges dolgokat.
 nálatok minden olyan misztikus,
 tudom, egy Minerva-szobrot bújtattok
 a kamrában.
 szeretném, ha hagynátok,
 hogy reggel zöld szemeket fessek neki,
 legyen macskaszerű, sötétben is látó.
 ti pedig közben a keleti lejtő olajfái között...
 már magam sem tudom, miket beszélek.

Utazás

Kedvezményes retúrjegyet
nyomtál a markomba,
és hálálkodó tekintetem elől
a busz hátuljába menekültél.
Egy nagyváros névtelen állomásán elhagytalak,
de vártam, hogy utánam gyere,
észrevedd az arcomra költözött ijedtséget,
és megkérdezd, mitől félek.
Én meg majd elmondjam,
hogymár évek óta rettegek a járdáktól,
hisz állandóan testükön taposok,
megérteném, ha neheztelnének rám.
Te pedig megnyugtatsz,
és cserébe elárulom, hogy ezen a nyáron
minden jóslat szerint a fehér szín lesz a divat,
és megkérlek, hogy kövess,
míg én szököm előled,
és bújkálok egy penészes lépcsőházban.

Ballada (sci-fi)

Ökörnyál úszik a levegőben.
Megfojt.

Franciák sem

láthatóan mindenkit evakuálni kellene
valakit halálra csókolni
majd összevissza pofozni
kékre-zöldre
vörösre-rúzsoltosra
s rizsport szórni a hajába
az arcába

mint gésa
megszeppent angol társaságban
sütik Napóleon kalácsát
Waterloonál teniszütőkkel
Boris Becker
s valahol a Roland Garros
de ez már tabu
csak gyöngyözik az unalom
bábel tornya egy szarhalom
amire mindenki üríthet
beleszórhat razglednicát
pedig még csak az első csóknál
tartunk és hol marad az ököljog?
persze az ökrök sem beszélnek a franciát
még a franciák sem
csak a sajtól bűzlenek
ilyen irtózatosan féhéren
a sokszögekben
eszeveszetten

Art

Szétmarcangolt testrészeim
magatehetetlen koherenciája
kíváncsi nézők seregét vonzza,
s fájdalmas megnyilatkozásaim
élővé varázsolják a
szemgödrök peremén
egyensúlyozó szánalmat,
mindenki örömét leli kiontott véremlen.
S a színpadon,
az Apokalipszis egyetlen épen maradt
lovasának árnyékában,
száguldok a vészesen kitárt ölek
fényévek megvilágította
széles úton, nem is törődve azzal,
hogyan a sövényen túl
lapul a keskeny ösvény,
ahol végre bevallhatnám mindenki előtt,
hogyan nem válaszokat írok,
csak kérdéseket formálok

Eső

Az esőt a fecskék hozzák,
amikor zuhanórepülésben közelítenek a talajhoz,
és a villás farkukhoz erősített sötét felhőket
behúzzák a házak közé,
hogy köd árassza el az utcákat.
A következő pillanatban pedig
már a tenger morajlása kopog be az ablakon.
A rémült arcok pedig megérezve az Atlantisz sós illatát,
kitekintenek akváriumaikból,
és tehetetlenül várják,
hogy az ablakok üvegei a rájuk nehezedő nyomástól robbanjanak,
és az ajtókat recsegve szétroppantó víztömeg
elhordja felhalmozott kincseiket,
és tudásuk a halak eledelévé váljon.

Vaszilij Bogdanov verseiből

Sztavrogin ingerült

„Jártam ködben, sárban, mindenféle fényben,
nem is sejtve, hogy mit akar a *másik*,
jégesőben, hóban. Végre ideértem.
Hazug álszentek! Gazember mind egy szálig.
Kár, hogy nem maradtam tétlen, észrevétlen.
Már unom a blódlit. – És a hősök ásít. –
Kérdőjelek sötét, néma éjjelében
elfelejtem őket, a nagy robbanásig.”

Ezekben az években – a vers számításaink szerint a hatvanas évek elején íródhatott, minden valószínűség szerint 1961-ben – nagyapám egyre többet olvasta újra és újra nagy élvezettel az orosz klasszikusokat, már lefordította Anna Seghers mérföldhosszú regényeit (Út az éjszakában, A februári út, A holtak nem vénülnek, Döntés, A bizalom, A hetedik kereszt). Már nem vállalt próza-, csak versfordítást, így több ideje maradt Puskinra, Lermontovra, Gogolra, Tolsztojra, Turgenyevre és mindenekelőtt Dosztojevszkijre. Az ördögök mindig is izgatta... A vers egyfajta bizarr Sztavrogin-monológ. Megjelentetésével nem is kísérletezett. – Tatjana Bogdanova

Álom. Az elhagyatott nyaraló

Ott voltam az elhagyott nyaralóban. Éjszaka.
Iszonyúan fáj a fejem, meglepetten észleltem,
hogy felöltözve fekszem egy ágyon,
villanyt gyújtottam volna, de elvették az áramot.
Káromkodva mászkáltam ide-oda, valami innivalót

kerestem a sötét szobában, de nem találtam.
Mindennek nekiütődtem. Az volt az érzésem,
hogy a másik szobában valahol ott ódöng
álmatlanul Zosczenko is, négy éve halott barátom,
akivel itt, ebben a koszlott, lerobbant,
Ladoga-tó-parti nyaralóban annyiszor vodkáztunk együtt,
fáradtan az evezéstől, az úszástól, az érzelmek rohamától.
Az ablakhoz vánszorogtam, sötéten morajlott a tó,
villámok cikáztak az égen, már esett,
felhők takarták a holdat. Döntöttem, kimegyek,
megkeresem a barátom, s egyúttal valami innivalót is,
szám annyira kiszáradt, hogy nyelni sem tudtam.
Tarkóm tompán szaggatott. A falat tapogatva
botorkáltam el az ajtóig, és akkor ért az első meglepetés.
Zárva volt. Vajon hol a nyavalyában lehet a kulcs?
Már üvöltöttem az idegességtől, számoltam húszig,
hogy megnyugodjak, s a szemem is szokjon végre már
hozzá a sötétséghez. Tapogatózni kezdtem megint,
persze ott is volt a zárban. Hol lehetett volna?
Elfordítottam, máris kinyílt az ajtó, és ott vánszorogtam
a sötét folyosón, távoli szobákból régen halott
fürdővendégek danolása hallatszott, valahol
a második emeleten hosszan, csilingelve nevetett
egy azóta bizonyára halott szépasszony,
csiklandozták volna? Vagy vicceket meséltek neki
atlétatrikós fiatalemberek? Nem is titkolva
„hátsó” szándékukat. Na, vajon mit akarhattak volna tőle?
A falat tapogatva jutottam el a lépcsőfeljáróig,
közben a fejemben már összeállott úgy-ahogy
az üdülőház térképe, mély lélegzetet véve indultam lefelé,
féltem, ha tovább is itt kóválygok, ezen az emeleten,
előbb-utóbb eltévedek a folyosók áttekinthetetlen labirintusában,
s megőrülök a bizonytalanságtól és a félelemtől.
Hogyhogy nincsen itt senki? Egyedül lennék
ebben a lerobbant épületben, amelyről annyi
szófia beszéd terjengett, állítólag meggyilkolt lányok
vannak befalazva, s kacér kísérteteik vissza-visszajárnak
a holtakat bosszantani. Perverz szokásaikról is
sokat beszéltek, állítólag szerették meglóvagalni a férfiakat,
oldalukba bökték a talpuk, gyí, macsi, kiabálták,

gyí, macsi, Pétervárra, gyí! De amikor a felgerjedt lovacsákák
jogaikat követelve tárták szét fehér combjuk,
maguk alá teperve az úrlovas nőt,
megrettenve jöhettek rá, hogy egy csontvázval ölelkeznek,
s még hallották a távolodó kísértetlány gonosz kacagását.
Lépcsőt lépcső után tapogatva, el ne essek,
értem le a földszintre. Számoltam közben,
hatvankilenc lépcsőfokot tapogattam ki,
lehet, hogy tévedtem, s hetvenegyet?
Ezek szerint a harmadik emeleten lehetett a szobám.
Az ebédlőben is sötét volt, bár az ablakokon keresztül,
a fel-felvillanó villámok fényében már jobban
tudtam tájékozódni. Hirtelen iszonyú,
már-már elviselhetetlen szomjúságot éreztem.
Eltapogatóztam az asztalig, csak maradt valami
az esti mulatságból, hiszen ihattunk is az este Zoscenkóval.
Vajon hol lehet? Kiszáradt a szám. Remegtem.
És akkor hirtelen gyúltak fel Iljics lámpái, amikor már
nem is reméltem, és az asztalon megláttam a dáridó romjait.
Valaki cigarettát nyomott el a majonézes tálban.
A disznó. Nők is lehettek velünk, rúzsfoltosak voltak
a pezsgőspoharak, s a hamutartókban elnyomott cigaretták.
Kik lehettek vajon?! Rossz előérzetem támadt. Megborzongtam.
Kerestem egy vodkásüveget, még lötyögött valami az alján.
Meghúztam, eláradt bennem, megnyugtató,
látásom kitisztult, tarkóm se szaggatott már annyira,
majd egy vizespalackot is találva nyakaltam az ásványvizet,
majd megittam a maradék vodkát, s kerestem sört is,
volt még két bontatlan üveg, az egyiket
ott hagyva Zoscenkónak, hátha hamarabb ideér,
a keresésére indultam. Változatlanul nem akartak
derengeni az esti multság képei.
Kikkel ittuk le magunkat már megint, istenem?
Elindultam felfelé, a harmadik emeletre.
Kissé zavarba jöttem, nem voltam biztos benne,
hogy melyik folyosóról jöttem idáig, hol lehet a szobám?!
Számát nem tudtam megnézni, hiszen
amikor elindultam, még sötét volt...
Találomra egy bal oldali folyosón indultam el,
s hirtelen újra sötét lett, mint bika szarvában.

Káromkodtam. Valaki alighanem szórakozik velem.
A kurva anyját! Ittam volna egy kis sört,
de elfelejtettem kinyitni, és persze nem volt nálam nyitó.
A táskámban maradt, a táskám pedig a szobában.
Álltam a lerobbant üdülő egyik
harmadik emeleti folyosóján, s arra gondoltam,
ha visszafordulok, s ismét megkockáztatom
az aláereszkedést a földszintre, megtalálom-e vajon
még egyszer a bejárati ajtót, hogy kijuthassak végre
ebből az átkozott épületbányából?! Valahonnan
ismét egy nő csilingelő nevetése hallatszott.
De mi lesz, indultam el tétován, lépcsőt lépcső után
tapogatva, ha zárva lesz az ajtó, és nem lesz benne a kulcs?
Künn változatlanul dörgött és villámlott,
és egyre erősödött a zuhogás. Mi lesz,
ha nem tudok kijutni innen, vacogtam. Ha bezártak?

A vers, amint nagyapám utal rá, négy évvel felejthetetlen barátja, Mihail Zosczenko halála után, tehát 1962-ben íródott, s valószínűleg egy régi élményüket eleveníti fel. Léna nagymama páratlan emlékezete szerint, amely jelentős és jelentéktelen eseményeket egyként megőrzött, a negyvenes évek végén, Szibériából való visszatérésük után és az ötvenes évek elején, Zosczenko megbetegedéséig, hetente kétszer-háromszor mentek el evezni, s ilyenkor általában a sport-üdülőben aludtak, amelynek vezetője nagy tisztelőjük volt, és ilyenkor, mert az igazgató elvtárs is nagy szivacs volt, nyilván ittak is. Egy ilyen sajtószerű esetet elevenít fel a vers, amikor a másnapos nagyapa éjszaka eltéved az üdülőben, de ezt a bizorrral nyomasztó élményt nem tárgítja ki, nem növeli meg, kissé száraz önmegtartóztatással és nem kevés öniróniával számol be tévelygéseiről, de a külső jelék s az egész elhagyott nyaraló elveszejtő atmoszférája miatt, valami latens fenyegetettséget is érezni. – Tatjana Bogdanova

Akakij Akakijevics cselszövései

Ha megjő Léna? Nem tudom, mikor jön?
Magam vagyok ezen a kora őszőn
a kerti házban és persze a rigók,
verebek, szarkák, sarokban a pók,
Akakij Akakijevics. Legyeket
les és néha – van szeme? – rám mered.
S künn koppanva hullanak a császárkörték.

A sorsunkat már valakik bemérték?
Egy fél üveg bor kitarthat-e estig?
Kék-e az ég, vagy valakik kifestik?
S közben közöttünk láthatatlanul
munkálkodnak, de semmi nem javul.
Ha megjön Léna, akkor elmesélem
Akakij ügyeit, hisz végignéztem,
hogyan hálózott be egy döglegyet,
mily cselekkel, hogyan mesterkedett.
Rémálmomban már engem is elkapott,
kicsi lettem, és becsalogatott
hálójába. Ott vergődött szívem,
lüktetett védtelenül, vörösen.
És én *szívtelen* kapálóztam egyre,
nehogy a mérgét mégis kieressze?
Felriadtam. Ó, mintha tudta volna,
túl messze ment, és beletelik a sorsa,
egy repedésbe menekült sietve,
én ott álltam, seprűvel fenyegetve.
Hálóját könyörtelen lesepertem,
míg ő meglapult a repedésben.
Megint megláttam pulzáló szívem,
hálójában vergődött védtelen.
Tűkkel szurkáltam, de nem értem el.
És rám zuhant az est félelmeivel,
hogyan elalszom és megint rabul ejt,
Akakij makacs, semmit nem felejt.
Káromkodva forraltam tál vizet,
és leöntöttem mind a réseket,
de már nem volt ott. Ki tudja, hol bujkált?
A ház körül kerengve vártam Lénát.
De ma sem jött meg. Rám zuhant az este.
Seprűvel álltam Akakijra lesve,
de tízkor persze elvették a villanyt.
A sötétségben – van szeme! – megvillant.
És tudtam, mindenképpen elveszek!
Becserkészett a sunyi örület,
sűrű, hálózövésű depresszió.
Künn esni kezdett. Háborgott a tó.
Fények villantak. Mégis megjött Léna.

„Mennyit ihattál?” És kikotorta
a résből Akakij torz maradékát.
És körös-körül lobogtak a gyertyák.
„Hisz nem vagy részeg!” – nézett rám döbbenet,
a körték mélán koppantak a kertben.
Dobolt az eső a ház tetején,
és visszatért a csalfa, vak remény,
hogy talán mégse veszett el még minden.
Néztük egymást a hazug gyertyafényben.
És én tovább harcoltam Akakijjal,
a halálból is rám meredő pókkal.

Az a groteszk vallomás is a hatvanas évek elején keletkezhetett, akkoriban nagyapa szinte az egész évet a nyaralóban töltötte, amelyet rendbe hozattak, és csináltattak egy kandallót is. Ott, szeretett kertjében írt tavasztól ősziig, a díófa alatti kőasztalnál, a teraszon vagy a nyaralóban, a keletre néző szobában. A pókkal történő sajátos élménye is jelzi, hogy nehezen bírta az egyedüllétet. Idegileg is ki lehetett merülve, s Léna nagymama szerint ivott is, ami nem tett jót zaklatott lelkiállapotának, és sokat fantáziált. Még annyit el kell mondani, hogy Akakij Akakijevics, a pók, tíz év elmúltával is feltűnik majd félelmetes kísértőként a verseiben, tehát nem felejtette el... Ideggyógyászhoz is fordult, de a fiatal orvosnő, amikor elbeszélgetett vele és kifaggatta életéről, azt ajánlotta, hogy éppen elég egyéb oka lehetne a félelemre és a rettegésre, de ha már a pók jön elő állandóan, igyekezzon legyőzni viszolygását a pókaktól, a pókfóbiáját, s olvassa újra Alekszej Tolsztoj Aelita című regényét, ahol szó van a fenyegető és félelmetes Mars-beli pókbolyokról, hiszen csak így gyűrheti le a viszolygást és hallucinatorikus fantáziálásait... – Tatjana Bogdanova

A revizor

Egy visszatérő álom nyugöz le és megőrjít.
Hosszú, sötét köpönyeg lebeg rajtam a szélben,
amint előredőlve, egy sáros utcán megyek,
hallom, amint zárulnak a kapuk és az ajtók,
s a függönyök libegnek, a pusmogás megőrjít.
„A revizor!” – suttojják hátam mögött valakik,
de mire megfordulok, eltűnnek már az árnyak.
Tágas térre érek ki, hirtelen népesül be,
szikár, nyársat nyelt urak, kövér és kancsal hordók,
dámák hosszú ruhában, kardcsörtető főtisztek.

„A revizor!” – mondják, s én hiába forgolódom,
mert nem látom sehol sem a rettegett ellenőrt.
„Hol a revizor?” – kértem, mire a főkormányzó,
alacsony, kopasz férfi, tisztelettel hajol meg,
mellkasán összecsendül számos kitüntetése.
„De hát ön az, tisztelt úr! – mondja szemembe nézve. –
Mióta önre várunk. A megértését kérjük,
amiért készületlen ért mégis érkezése!”
Mintha színpadon lennék, csupa sunyi tekintet,
rajongó, lelkes hölgyek. Itt a rendőrfelügyelő is,
az adóvégrehajtók. Két tábornokot látok
díszes egyenruhában. A hivatalnoki kar
alázatosan hajlong, kopott könyökvédők
villognak ellenfényben. A kormányzó karon fog.
A helyzet bonyolódik. De hát ez mégsem színház,
nézek körül zavartan. „A revizor! – suttogják. –
Akit régóta várunk, reméljük, elnéző lesz,
nem büntet meg bennünket!” Mire egy alamuszi
írnok elvigyorodik. „Hiába povedáltok.
Revizor! Átlát rajtunk, akár ablaküvegen.
Hiába hazudoztok, tudja, hogy loptunk, csaltunk,
s lesújt ránk, meglátjátok, a törvény szigorával!”
Egyszerre térdre esnek, könnyezve könyörögnek,
és én nem értek semmit. Felriadok. Hideg ráz.
Hol jártam én álmomban? S miért voltam revizor?
De hát az nem volt színház, noha Gogol megírta.
És éjjel ismétlődik. Halott orosz városban
állok a piactéren, a kezem csókolgatják,
zsebembe bankót dugnak, csörgő aranytallérok
gurulnak szét a sárban. S még mindig nem tudom, hogy
mit is kívánnak tőlem? Mért is vagyok revizor?
Mit kéne leleplezzek? Ködbe fül újra minden.

A vers szintén a hatvanas évek elején íródott. Gogol revizora mindig is megejtette nagyapámat. A groteszk látomás megjelentetésével sem kísérletezett, ahogyan Léna nagymama elmesélte, amikor felolvasta neki, vigyorogva kérdezte: „Ehhez mit szólnának a nagy szovjet szerkesztők? Mit gondolsz, tetszene nekik?” Mit mondhattam volna, próbálja meg? Nem volt értelme... Ez a vers is sokban különbözött a szovjet költészetben akkoriban uralkodó verstípustól, hogy kísérletezni is felesleges volt. Kéziratban maradt. – Tatjana Bogdanova

Egy kiállítás képei

Az utazás előtti nap tudtam, hogy holnap is ugyanitt leszek. A kiállításon fogok merengeni, nem jutok egy lépéssel sem távolabb ettől a helytől. Így is történt: tekintetünkkel a terem közepén kifeszített függőhídról lövöldöztünk a képek felé. Apám a híd túlsó oldalán állt. Ahogy haladtunk egyik képről a másikra, egyre inkább megközelítettük őt. Nem akartam odanézni, és minden ecsetvonásban az ő jelenlétét éreztem.

A képen, amit épp figyeltem, egy nő száll ki egy hatvanas évekbeli autóból a hotel előtt, fél arcát eltakaró napszemüveg, de rögtön le is veszi, igyekszik befelé az előtérbe, a csomagjai után. A járókelők az utcáról utána. Mikor belép a forgóajtón, ugyanazzal a körrel megy is kifelé, meglátott valamit. Akkor már nyomában volt az, amit meglátott. A nő feltekeri a hangerőt, felemeli a telefont, megnyitja a csapot, felír egy telefonszámot, lekési a vonatot, kiakaszt egy vállfát, cserbenhagyja üldözőjét, letörli a sarat, amit üldözője kabátján *talál*.

Minden centiméter, amivel apámhoz közeledek, fekete bogárrá válik, szétszalad a padlón, elszaporodik, feketéllik tőle a padló, és a nézelődőkre rohannak, belepik, eltemetik, eltüntetik őket – annyira, hogy a teremben csak apám és én maradunk, de akkor már ő áll a festmények előtt, és én vagyok a festmény. Ő áll a függőhídkijáráthoz közelebb, engem körbevesznek az üvegajtók, ő áll a kijáráthoz közel, és engem nem vesz körbe semmi, nem takar el a forgóajtó, nem állok semmi védelmében.

Mikor hazaérek, azt látom, hogy az ajtó be van törve, és sáros cipőnyomok vezetnek

a gondolataimba.

Beizzítottam a kávéfőzőt, elvettem magam a díványon, megegyeztünk, hogy ma én alszok a díványon, ő a hálószobában.

A hálóban még érződött a füst, tehát nemrég ment el.

A hotelszoba világos volt. Kis szoba, de méreteihez képest sok üres tér, egyszerű berendezés, fehér-kék csíkos huzatok.

Barna válltáskákban kaptuk meg a szállítmányt.

– Fegyverek is vannak – mondták. – Meg répás kalács. A nagy speci-
alitása. Az útra.

Az utat vonattal tettük meg. A szomszéd kupéból áthívtam két vidámkodó lányt, nemi kapcsolat kialakításának reményében, de elképzeléseimmel ellentétben lassú, fájdalmas beszélgetésbe elegyedtünk. Elmondták, hova utaznak, honnan jöttek, milyen környéken laknak – az egyikük nemrég költözött, és kiszáradt fákkal rendezte be az új lakását – olyan, mint egy falak közé telepített, téli álmat alvó lombhullató erdő. Ahogy beszélt, mintha a szája külön mozgott volna a szövegtől, mintha a szájmozgásához képest késne a hangja, máskor meg mintha előbb mosolygott volna rám. Mielőtt felszálltunk a vonatra, mintha félpercenként nyúlt volna az arcához: hirtelen mozdulatok az arca felé, aztán csak hozzáért, és tette vissza kezét a helyére. Azt gondoltam, ez az a lány, akinek a hőmbert építettem, és éveken át – nyarakon át mélyhűtőben tartottam. Neki építettem, mikor még nem ismertem – nem tudtam, hogy lesz ő. Hogy jönni fog. Mikor még semmilyennek se képzeltem.

Figyelmeztetett, hogy a sok álmodozás szelíddé tesz. Hogy lehet ezután akármit is mondani? Ezek a szavak időtlen márványszoborrá gyúrták össze a levegőt, melyen átvillantak – többé nem akartam mást hallani –, nem akartam meghallani a vonat hangjait, az elsuhanó faágak suhanását. Minden válasz lepattant volna, jelentéktelenné vált volna. Minden úgy maradt, és a szavai töltötték be a levegőt a nyelvem és a szájpadlásom közt, a levegőt közöttünk, a levegőt a faágak és a vonatablak közt.

Ha semmi sem az, aminek látszik, akkor ki tudok menni az udvarra anélkül, hogy a többiek meglátnának – anélkül, hogy átmennék az előszobán.

Apám nem rám nézett, csak a galléromra. Tekintetem a zsebre dugott kezéről a nő kezére ugrott, aki a képekről beszélt. Épp a tárgyalt képen láttam meg apámat. Annak kellett volna történnie, hogy mond valamit, számon kér, de a némasága és a galléromra szegezett figyelme kérte számon tőlem, hogy miért mi vagyunk kiakasztva a falakra, és a képek sétálgatnak

körülöttünk, mérlegelnek, megnéznék közelebbről, suttognak rólunk, és miért nem mi sétálgatunk a képek előtt, és tesszük velük ugyanezt. Apám homlokán minden ránc egy festmény. Sorokba rendeztek minket, és elvittek falujukba – bemutatni azt a színt, amely mindegyikük lelke mélyén megvan. A nyolcadik emeleten csempe helyett fahídra léptünk, a hidát vezetett a folyón, amely a kilencediken eredt. A falut beködösödött üveglapok vették körül, vonalak úsztak a levegőben, meg lehetett őket érinteni, el lehetett őket húzni, görbét egyenessé változtatni. Kétoldalt formák, minták egy lépcsőről, felhőről, sarokba hányt asztallapok, falnak döntött napraforgóföldek, patak partján ruhákat mosó lányok, asszonyok. Napkelte reggelire. Tejfölt mártogató pálcikaemberek. Ahogy az előljárához közeledtünk, íróasztalok haladtak el mellettünk. Eljött az ősz, és percek alatt elsárgult levelekkel festette át az asztalok világosbarnáját.

– Ne gondolkodj annyit rajtam – gondoltam oda apámnak.

A kerítés tüze elért hozzánk. Selyemmel bélelt kanárik röppentek el a tövéből – locsolókannák menekültek a biztos pusztulásba – a vaníliahíd felé, ahova a felriadt kisfiúk futottak, mikor befejezték a házi feladatukat.

Minden a terv szerint ment, a vonat időben érkezett, mentem egyenesen a kiállítóterembe, ahol a tervek szerint majd átadom a táskát. A pályaudvar ablakairól lehulló galambok az idén érnek útjuk feléhez. Ebben az évben olyan árnyékokat vetnek a falakra, amelyek feledtetik, hogy vasútállomáson vagyunk, és felidézik, hogy tavaly ilyenkor még vasútállomás volt a vasútállomás, reggel a reggel, porfelhő a porfelhő.

A képek kerek szemmel meredtek a nézelődőkre. Farkasszemet néztek. Én tükör vagyok, és ami rajtam van, az te vagy. Békét is köthetünk. Én nem maszatom tovább rajtad a színeket, te nem nézel többé rám. Én nem festek rád több árnyékot, te nem veszel ki többé a dobozból. Ott felejtessz a kikötőben, még a ház előtti parkból is küldesz képeslapot, percek alatt nézed a fogkefém, a lepedő gyűrődéseit fested le minden reggel.

Apám az ajtónak támasztotta szemöldökét. Az egyik képen munkásféle ember markol bele a szemetesbe – kiemeli – görnyedt háta elől nem palackok, összegyűrt, megkeményedett papírszembkendők hullanak szét a földre, hanem galambok röppennek szét az ég felé. A porszemek a korlátton porszemek voltak a korlátton. Mi lenne, ha én a korláttnak támasztanám a szemöldökömet? Galambok szálltak fel az alsó szintről, kislány etette őket pattogatott kukoricával.

Óra ezüstláncon

„Minden elbeszélés út saját magunkhoz.”

KILENCEDIK FEJEZET

(amelyben megnyílik az ajtó e regény egy folyosóján,
avagy traktátus a statikáról)

Bognár Antal fordítása

A statika kifejtése az ajtók nyitogatásának és csukogatásának rendjében merül ki a regény beláthatatlan építményében. Emez ajtók mögött alakok élnek, akik megjelenése a regény színpadán nem volt előrelátva, ők csak a rá gondolás hálózatában léteznek, a megsejtett lehetőségek bábjai, egynapos rovarjai, eltemetett képek foglyai. Kívül esnek az olvasó látókörén, de valóságosságukból ez semmit nem von le. Megnyílik-e mégis valamelyik folyosó mélyén egy ajtó, az az elbeszélő pillanatnyi szeszélyétől függ, váratlan megtorpanásától a tűzlépcsőn, attól, hogy mit érzékel az építmény lélegzését füelve. Amikor a láthatatlan kéz megnyitja az ajtót, a bizonytalanságnak még nincsen vége. A bezárt szobában veszteglők idejét is méri az óra pergő homokja. A halmozódó ráncok és sebek reliefje az érzékeny író tollat valami váratlan irányba tereli.

Olivera Ermolenko, leánykori nevén Jovanović, régi belgrádi família sarja, amelynek szövevényes atyafisága kimeríthetetlen táp a másodrangú irodalomnak, e regény színterén abban a pillanatban jelenik meg ismét, amikor véget ér Ivan Bazarov mitikus ideje. Nem mellékesen, Olivera Ermolenko Belgrádban a III. gimnázium történelemtanára, és bevonulásával Ivan Bazarov életébe elkezdődik a főszereplő történeti ideje. Abban a pillanatban, amikor 1955. szeptember elején belép a tanterembe, és fejbiccentéssel jelzi az I. A osztály diákjainak, üljenek le, Olivera Ermolenko nem gyanítja még, hogy az osztálynaplóban, amelyet felütni készül, ott áll a név, amely életének kulcsa. Senki sincs az osztályban, akinek A betűvel

kezdődne a családneve, s amikor a névsor első lapjánál kinyitja, Olivera felolvassa az életről: „Ivan Bazarov.” Gyorsan lenyelve a torkában keletkezett gombócot mosolyogva méri végig a nyurga, szőke hajú, sötét szemű legénykét, akit akkor este látott először, amikor hazavitte Vladimir Bazarov zongorahangoló szerszámait, és tíz év után először találkozott Teodorával. Megmaradt az emlékezetében, hogyan szagolgatta Teodora kisfia, Ivan a hangvillákat, mintha a szaglás közelebb segíthetné ahhoz, hogy megfejtse a különös eszközök rendeltetését. Bólintott, és folytatta a névsorolvasást. De óra után a tanárban kinyitja az I. A naplóját a tanulók személyes adatainál. Megtalálja, amit keres: 1941. július 20., Velika Plana; a szülők neve: Teodora és Igor Bazarov.

Olivera Ermolenkót persze ott találhattuk volna e regény lapjain még abban az időben, amikor a Jovanović nevet viselte, és először látta meg a gyermek Igort, az ismert belgrádi zongorahangoló, Vladimir Bazarov fiát, egy esős októberi napon tehát, 1931-ben, amikor a két orosz megjelent a Jovanović család házában, a Neimaron. Olivera két évvel fiatalabb Igornál. Az első közös délutánjukat a ház verandáján töltik el, az őszi eső kopogását hallgatva. A Bösendorfer zongora széthangelődésének ritmusa Olivera és Igor találkozásaihoz bizonyosan egyéves kihagyásokkal teremtett volna alkalmat, ha a Neimar nem lett volna Vladimir Bazarov körzete. Kuncsaftjait körbejárva Vladimir be-benézett Igorral Jovanovićékhoz. Abban az időben történt ez, amikor még komolyan foglalkoztatta a nőülés gondolata, és látogatása egy-egy tekintélyes belgrádi családnál rendre meghimbálta a családta távolabbi ágait, amelyek végén vénlányok, elváltak és özvegyek punnyadoznak.

Olivera és Igor ismeretségének és pajtáskodásának tíz évéből megtelhetnének egy regény lapjai, de ez csak egy olyasféle regény lenne, amilyeneket Teodora Bazarov szeretett olvasni, az elkerülhetetlen boldog beteljesülés regénye, amelyben az egyes fejezetek az összetéveszthetőségig egyformák. Abban a regényben, amelyet Igor Bazarov végeszakadatlan gyakorlásai töltenek meg, felkészülése a zeneakadémiára, Olivera várakozása Igor következő látogatására, a boldog beteljesülés minden biznnyal elmarad. Ha valami érdekes lenne abban a regényben, az az 1940. év, amikor zenekarával Igor a Kontinental Szálló kerthelyiségében zenél Sušakon, Olivera pedig, már harmadéves történészhallgatóként, Crikvenicán nyaral, s barát-nőjével néhányszor átrándul Sušakra. Egy délután Igor a sušaki strandon alábukva a vízbe megsérti a homlokát. Az éjszakát Oliverával tölti. Jobb szeme fölött egy heg formájában tartós nyomot hagyott a sérülése.

Igor azonban egy ifjú ápolónővel, Teodora Tasićtyal jár, s ez év őszén Belgrádban feleségül veszi. A családi ünnepegen Olivera is ott van, mint

ahogy ezt a lakodalmi ebédnél készült fotó tanúsítja, ezt a fényképet veszi a kezébe Olivera Ermolenko 1955 szeptemberének azon a napján, amikor másodszor találkozik szembe Igor fiával, Ivannal. Az az érzése, hogy a felvételen a homályos folt, amely alakját takarja, nem alakját takarja, nem véletlenül keletkezett. Olivera hosszasan forgatja kezében a fényképet, tanulmányozza minden részletét, és hamar kiegészül benne mindazzal, ami nincsen rajta, de amit a fotó nélkül nem tudna visszaidézni: a paradús levegő illatát azon az októberi, többhetes esőzés után az első derült, kivételes meleg napon. Az átázott avar szaga rátelepszik Oliverára, miközben a csinoska Teodorát figyeli, akinek akcentusa a vendégseregben derültséget kelt. No persze, mindegyik Bazarov akcentussal beszél, ez különbözteti meg őket az előkelő belgrádiaktól, akiknek közegébe Olivera családja is tartozik, egészen természetes ilyenformán, gondolja Olivera, hogy a Bazarov család újdonsült tagja is magával vigyen az ő Bábel-tornyukba új szavakat és hanglejtéseket. E napon Bazarovék házában a lakodalmi ebédn Olivera birokra kelt az idővel, megkísérelte egy szempillantás alatt lepergetni mindazokat az éveket, amelyek a jövő időben rejlenek, megpróbált eltávolodni saját életétől, és valamelyik eljövendő napja felől, mely élete végére van iktatva, megbékélve felfogni, hogy mindez a sok élet és az életeket alakító minden esemény csak mulatságos tévedés, operett, amelyben nincs főszereplő, pontosan úgy, ahogyan Olivera gimnáziumi történelemtanára, Pavel Ermolenko orosz emigráns, aki Szentpétervárról menekülve végül Belgrádban kötött ki. És ekkor, abban a pillanatban, amikor a fényképezéshez álltak be, amikor a vendégsereg zajongása és nevetgélése egy kis időre elcsitult, s mindenki felöltötte e pózt az örökkévalósághoz, Olivera elszánta magát. Persze a felvételen ennek nincs nyoma, mert a fotók nem rögzítik a gondolatokat és az elhatározásokat, de miközben a fényképet nézegeti, tizenöt esztendővel a megörökített pillanat után, Olivera fülébe élesen visszacsengenek bocsánatkérése szavai, amelyekkel kimentti magát, amiért ilyen korán elköszön a társaságtól. A házból kilépve ködös szemmel mérte végig a kihalt dorcolai utcát, és elindult a Dušanova utca felé. A Kalemegdan alatti kanyar mögül megjelent a villamos, ugyanaz, amelyet tíz év múlva Emil Kohot vezet majd (ekkor egy másik járműben ül éppen, más városban). Olivera felszáll a villamosra, és fél óra múlva megnyomja a csengőt Pavel Ermolenko professzor lakásának ajtaján. Azon a télen férjhez megy hozzá, de Igor nincs jelen az esküvőjén. Az idő meglódulása, amit az események siettetnek, a szereplők végleges elszakadásával tesz pontot kettejük történetére.

TIZEDIK FEJEZET

(amelyben megpendítjük e regény lehetséges fejezeteit)

Olivera és Pavel Ermolenko kerek száz napot éltek házasságban, annyi időt, ameddig a történelemben néha császárságok és köztársaságok, demokráciák és diktatúrák állnak fenn, annyit, amennyi idő alatt úgy össze-sűrűsödhetnek az események, hogy előre meghatározzák egész évek, dekádok, évszázadok menetének ütemét; épp annyit, ahány napot Škodájában Michal Svoboda eltöltött. Mert van idő, amikor jobb az életünket egy autóban gubbasztva folytatni, amikor nagyon is rendjénvaló meghúzódni a kamrában, vagy a könyvtár csendjében átengedni magunkat saját mozgóképszínházunk biztonságos sötétjének.

A száz nap házasság Olivera Ermolenko életében meghatározta életvitelét a következő harmincnyolc esztendőre: egyedül élt kétszobás lakásában a Vračaron, kiközösítve a családból, amely azon a napon bomlásnak indult, ahogy a férje, Pavel Ermolenko meghalt. Mert azon a vasárnap reggelen, 1941 áprilisában embermilliók életútja térült el, és számosan letették a koloncot, amit mindennapi életük képviselt. Egy erőteljes „deus ex machina” révén törlődött sok adósság, megszakadt sok kapcsolat, sok vizsály elenyészett, és bármennyire tragikus nap is volt azok számára, akik bevégezték az életüket, a túlélők némelyikének kétségkívül valami újnak a nyitánya volt ez a nap.

Olivera Ermolenko a megszállás éveit városában töltötte el, családjától, barátaitól és ismerőseitől elszigetelten, minden idejét, éjjelét és nappalát könyvek, főképp a néhai férje könyvtárából vett történelmi jellegűek olvasásának szentelve. A francia mellé az orosz nyelvet is elsajátította, és teljesen körbevette magát a Pavel szájából sokszor hallott mondatokkal, ezek lettek Olivera kulisszái. Az anyagi világ ingatagnak bizonyult, a tárgyak elkallódtak, vagyonok veszttek oda egyik napról a másikra, új törvényeket alkottak, amelyek egészen más díszleteket kívántak meg, s a szereplőknek meghökkentő szerepeket osztottak le.

Az új idők emberei pedig sohasem hurcolnak poggyászt magukkal, mozgékonyak, mondogatta Pavel. Ha majd jól felhalmozódik náluk a poggyász, megint új idők jönnek.

Meséivel Pavel új térségekbe kalauzolta el Oliverát, azokba, amelyekből ifjúkorában kimenekült. A Nevszki proszpekt Olivera szeme előtt úgy jelent meg, amilyenként Pavel emlékezetében élt. A fantomtársaság egész kísértetiességgel burjánozni kezdett, feltünetedeztek benne bizonyos személyek, akiknek a nevét Pavel folyton emlegette, s akik ugyancsak me-

nekültek, és leveleket küldözgettek Berlinből, Prágából, New Yorkból. Olivera elolvasta ezeket a leveleket, Pavel pedig hosszú bevezetőkkal és utóiratokkal toldotta meg őket. A levélírók az elbeszélések által olykor be-költöztek az életükbe, Olivera sok mindent megtudott a szokásaikról, jellemükről, előéletükről, mint ahogy Olivera is meglevenedett a Pavelhoz közelálló emberek tudatába, élt egy párizsi manzárdon, Berlinben az orosz negyedben, olcsó New York-i szállodában, mindazon címeken, amelyekre Pavel hosszú leveleket küldözgetett.

Mínta Pavel került volna a beszédet saját életéről; mínta ő maga is csak egy lett volna az ismerősei és barátai közül; mínta őt nem érintenék az események, azok az események, amelyek a szemük láttára változtatták meg az egész földrészt. Levett egy könyvet a polcra, és behúzódott a hálószobába, s ott az ágyra heveredve órákon át olvasott. Csak néha-néha, valami érdekes mozzanatra bukkanva hívta be Oliverát, s fennhangon olvasta neki, mit jegyeztek fel a Goncourt testvérek az általuk tapasztalt párizsi terrorról, vagy hogy hogyan látta Kropotkin az első napokat a forradalomban, amelyről csak azt az egyet nem lehetett tudni, vajon valóban lejátszódott-e. A madártávlat igen hamar pannóvá alakult, amelyen személyes sorsok kerültek előtérbe, és ezeket az életeket Olivera elkezdte Pavel módszerével követni. A hasonlóságokban vigaszra lelt.

És az a vasárnap reggel is az áthallások ideje volt, amikor megkezdődött Belgrád bombázása, ami Oliverát az ágyban találta, Pavelt a piacon érte. Utóbb megpróbált visszaemlékezni az utolsó szavakra, melyeket Paveltől kora reggel hallott, amikor a férfi a piacra indult. Egész életében őrizte fülében a hangját, azt a néhány mondatot, amelyeket az utolsó reggelen intézett hozzá, megrogzult benne a hanghordozás, ahogyan jelentőségteljesen Európa harmincéves háborúját említette fel: az volt róla a meggyőződése, hogy valamiféle titokzatos periódusosságával a járványoknak, három évszázad múltán újra kitör. Azután fogta a kosarat, arcon csókolta, és elment a piacra. Ez órában útirányát Belgrád felé közeledő hatalmas erejű repülőgépek készültek keresztezni. A Kalenić piacon, a pékség előtt érte a halál. Elenyészett vele a Nevskij prospekt egy lenyomata, ahol felcseperedett, a mozdonyok zaka-tolása, amelyek a háború évében nyugatabbra vitték, elenyésztek a barátainak meg nem írt levelek, elenyésztek mindama komoly szándékok, amelyek egy élet sarokkövei voltak, mert az övé is, mint minden emberé, egyszerre tart a múltban és tart a jövőben. Csak a jelen nem létezik: feszes rugó, mely a jövőben foglaltakat egy pillanatban a múltba dermeszti. Másokba ágyazódó múltként, akik elenyészését valameddig számon tartják.

Pavel Ermolenko regénye mindazokban az időkben folyta, amelyekben a történelemmel foglalkozva Pavel élt, mindazokban a térségekben,

amelyeken át oly biztos léptekkel haladt, mintha a Nevszkij proszpekton járna. De mint ahogy minden ősi építménynek – s Pavel kövületember volt, többéletű ember –, ennek is a főfolyosója mellett titkos átjárói, lépcsői, pincerekeszei vannak, amelyek relikviákat őriznek. A Pavelről szóló regény valamelyik záró fejezetében, a rejtekajtók rendszerével, szembesítene bennünket egy asszony alakjával, akinek hasonlósága Olivera Jovanovičhoz bámulatos. Ezzel az asszonnal, Nina Vilovnával érkezett Pavel Berlinbe. A Sankt-Peterburg orosz nyelvű irodalmi folyóirat szerkesztőségében talált alkalmazást. Egy egész kis orosz sziget állt fenn Berlinben a huszadik század húszas és harmincas éveiben, és Pavel alighanem ebben a kis-Oroszországban maradt volna, amilyenekből Európában ekkoriban több is volt, ha nem alakulnak úgy a dolgok, ahogyan alakultak. Nina Vilovna dekoratőrként dolgozott egy játékbaba-javító műhelyben, egy úgynevezett Puppen-Klinikben, melynek tulajdonosa egy orosz zsidó volt. A fia beleszeretett Ninába, a vonzalom kölcsönös volt, és egy napon, a családi megtakarítások java részét megkaparintva az ifjú pár Párizson keresztül titokban Amerikába repül. Hat hónap elteltével Pavel Ermolenko örökre odahagyja Berlint, és Belgrádban telepedik le, egy gimnáziumban történelmet és orosz nyelvet tanít. Három évvel később életében megjelenik Nina Vilovna – egy diáklány, Olivera Jovanović képében. Teljes hét év telik el addig, hogy Olivera becsönget Pavel Ermolenko ajtaján.

De ez a regény nem Pavelről és Oliveráról szól. Az ő életük csak pannó, melyen elbeszélésünk főhőse, Ivan Bazarov, mint valami tükörben, megsemléli a kulisszákat, mint ahogy néhány nappal Berlinből való távozása előtt Pavel Ermolenko nézett végig lakása ablakából egy költözést. A fölötté lévő lakásból egész nap a bútorok ide-oda huzigálásának zajai hallatszottak, a rakodómunkások a szűk lépcsőn hordták le a holmit, és bepakolták a ház előtt parkoló kék kamion rakterébe. Egyszer csak óriási tükör tűnt fel, a munkások vízszintes helyzetben cipelték, fényes oldalával felfelé, mely a berlini ég egy darabját tükrözte vissza, amikor pedig feltették a kamionra, más szögbe állították, s most egy futó percre a házfalak egy mezőjét fogta be, amelynek egyik átsuhanó ablakkeretében a második emeleten Pavel alakja virított.

Az ő eltávozása nem háborgatta az alatta lakókat. Pavel nem tologatta bútorokat. Holmiját három nagy bőröndbe csomagolta el, a felesleges könyveket a szekrényben hagyta, ugyanitt, egy dobozban ott maradtak a gyöngyök, rugók, vászoncipellők, orrocskák, ajkak, kicsiny karok, lábak, fejek – a Nina készítette babák testrészei, melyek között egy régimódi, nyakláncon függő női órát is talált. Távoztával a lakásban egy egész regényre való beltér maradt, olyan regényé, amelynek fejezetei, akárcsak a babák karja, feje, lába, örökre feledésbe merültek. Kétezer kilométert utazott a

vonatablakkal bekeretezve, amelyen át nézte a tájat, hidak rácsozata futott el előtte, alagutak sötétjén furakodott át, tekintetével az ismeretlen városok külterületein sorakozó házakat pásztázta. E hosszú utazáson először érezte úgy, hogy valójában nem a várostól távolodik, amelyben élete egy részét töltötte, hanem saját magától, magától, akit ott hagyott abban a tükörben, a babatagok között maradt önmagától (már soha senki nem fogja őket összezerakni), maga magától a kihajított könyvek aláhúzott soraiban.

Minden eltávolodás valójában közeledés, fogalmazódott meg Pavelban hosszú utazásán. Bizonytalanság nem nyomasztotta, mert barátja, aki megszervezte Pavel Belgrádba jövetelét, az orosz emigráció fontos alakja a Jugoszláv Királyságban, olyan biztos kézzel alapozta meg új életét, ahogyan ezt Nina Vilovna a babákkal tette.

És mint ahogy Pavel berlini lakásán a szekrényben ott maradtak a babák darabjai, amelyeket soha senki nem fog összerakni, ugyanígy minden regény terében is, amely bizonyos értelemben valóban afféle Puppen-Klinik, a láthatatlan széleken szanaszét lehetséges fejezetei elevenednek meg egy másféle történetnek. Mindörökké ismeretlenek maradnak a célállomások, amelyekre Emil Kohot járatai vinnének bennünket az általa lakott városok külterületein, mint ahogy névtelen emberek útvonalai is, akiket a Vladimir Bazarov birtokában fennmaradt levelezőlapok merevítettek ki, s azokkal együtt a Marienbadi üdvözetek feliratú dobozba kerültek, mint valami temetőbe. Ámde minden emberpéldányban a névtelenségek és feledtségek egy törékeny, de azért nyomatékos létezésben ötvöződnek.

TIZENEGYEDIK FEJEZET

(amely Olivera Ermolenko utolsó napjáról szól)

Olivera Ermolenko lakásának nappali szobájából gyönyörű kilátás nyílt a folyóra; nem mintha a széles, háromszárnyas ablak eszményi kilátó lett volna, bár a keretében vígan elfér egy folyó, amely ívet leírva a híd alatt áramlik. Valójában sehol a környéken nem volt sem folyó, sem híd, csak a meredek utca, amely az egyik legnagyobb belgrádi tér felé haladt. De ebben a széles ablakkeretben minden elfért, amit a néző előtt állva elképzelt, még abból az időszakból, amikor az a néző Pavel Ermolenko volt, és amikor az ablak alatt a Néva folyt. A meredek utca a folyóra emlékeztetett, amely vízesésen át ereszkedik alá egy másik, rejtett szakaszba. A tekintet pedig, amely ezt az elképzelt folyót követte, miközben morajlása elért az átszellemült néző fülébe, ugyanúgy megtöbbszöröződött, mint a folyók, amelyek az elképzelt híd alatt folytak: a Néva, a Duna, a Volga, a Száva, az Elba, a Rajna, a Pó, a Weser.

Ermolenko asszony a közelgő látogatás tiszteletére ünnepélyesen kiöltözve járkált fel-alá a szobában, haja szépen kontyba igazítva, melyet elefántcsont hajtű ékesít, átható parfümillat lengi körül, s idegesen megmegerinti a tárgyakat. A széles, hajlott karfájú, kagylóhéjra emlékeztető, vastag, ciklámenszínű kárpittal borított kettős pamlag melletti asztalkán néhány könyv hevert, ezeket Ermolenko asszony egy-egy pillanatra felkapta, felütötte a megjelölt helyeken, azután megint letette az asztalra, és az ablakhoz lépett, melyen már másféle látvány volt installálva.

Mellén jobb felől ezüstláncon régimódi óra függött, fehér, ápoltságával néha megérintette. Az az óra, amely valaha Nina Vilovna keblét ékesítette.

A mutatók pontosan fél ötöt mutatnak. Harminc perc múlva a folyosón a látogatója léptei fognak visszhangozni, egyenletes és határozott léptek, olyanok, amelyek kétségkívül öntudatos személyre vallanak, léptek, amelyek mások, mint ugyanannak a személynek a negyed századdal korábbi léptei, amikor oly félénken koppantak az épület lépcsőházában. A füledt nyári nap mintha láthatatlan ólomnehezéket tenne az óramutatókra, így hát az idő lassan telik, és Ermolenko asszony arra gondol, hogy az egész világ megállt, beledermedt az augusztusi fények borostyánkővébe.

Háromnegyed ötkor Ermolenko asszony végre rászánta magát a kilesésre, úgyhogy újra az ablakhoz lépve kinézett a rombold alakú kereten át, amely egyenletesen himbálózott a hajóval együtt. A csatorna túloldalán paloták sorakoztak hosszúkás ablakokkal, vitrázs rozettával a kerekített csúcsívekben. Talán éppen ma, villant át Ermolenko asszony agyában, pontban ötkor (mert ő éveken át ebben az időpontban érkezett), két év elteltével ismét felhangoznak a léptei az épület lépcsőházában, és azok a lépések visszaállítják teste szilárd architektúráját, amely most, a szorongató várakozásban, törékeny és gyenge, a bőre fonnyadt és száraz, öreges májfoltok tarkítják.

Soha nem tévedett lépteinek színezete egészen rögzült érzelmi palettáján. És mint ahogy minden szín, minden, alig észlelhető átmenet a lehullott levélen saját neszét is tartalmazta, ugyanígy minden nesznek, minden zajnak vagy halvány sóhajnak megvolt a színbeli megfelelője. Olivera Ermolenko történelemtanár életének hatvan éve alatt elsajátította a múlt felidézésének képességét, bármilyen távoli és bizonytalan volt is az a múlt. A száraz tények közül világosan kihallotta a nevetést, a jajszót vagy a suttogást, egy gálya rajza nem pusztán rajz volt, de hangjegyzést is adott: a víz ütemes locsogása, az evezősök mezítelen, izmos testéről csorgott az izzadság, az agyagedényekből az áporodott víz szaga terjengett, a durva papíron fénylett a kifeszített bőr, amelyet a dobos fa dobverőkkel vert meg, megadva a ritmust az evezőknek. Egy lovascsapat a galopp éles hangját

hagyta maga után, egy páncélingen megvillant a nap, a porfelhők elvették a levegőt az olvasótól, a várak hideg hodályain elhelyezett kandallókból bükkfahasábok füstjének szaga szállongott, amitől nyugodtabb lehet az álmuk az alvóknak. A betűsorok között világok préselődtek át, a peremen életetek ütöttek tanyát, amelyeknek a szövegben számszerűségi határt szabtak. Néhány dekád, mely híján volt a jelentékenyebb dátumoknak a németalföldi síkságon vagy a Kárpátok alatt, eloszlott a könyvlapok között, mint a hangyabolyok, melyeket szigorú rituálék szabályoznak.

Már fél hat. Ermolenko asszony fülébe csak idegen léptek szüremle-
nek a folyosóról. És amikor hét óra felé letesz napi strázsálásáról, Olivera Ermolenko íróasztalához ül, és jegyzetfüzetébe beírja a jelentést, a kitépott lapot pedig találmásra beteszi egyikébe a nappali polcain sorakozó könyveknek. A könyvek fedele közé zárva egy hatalmas flottára való palackposta üzenetei úsznak, amelyek, ebben nem kételkedik, partot érnek, s ott valaki várja őket, valaki, aki egykor gyermek volt, ígéretes diák, leendő örököse annak a térségnek, amelyből két évvel korábban kilépett, gondolván, hogy örökre távozik belőle.

Olivera otthona egyetlen hatalmas postaláda, amelyet évek óta már senki sem ürít, levelek lapulnak a könyvlapok közt. Az pedig, aki ezt a levelesládát öröklé, a történelem örökös abszolvensé, az abszolút hallású és meg nem élt életetek végeláthatatlan archívumát birtokló Ivan Bazarov éjszakai portás a Hotel Bristolban, a recepción éjjelente pedánsan vezeti a vendégnyilvántartást, és természetesen gyakran gondolkodik új életéről, amelyet akkor kezdett, amikor elhagyta Olivera Ermolenkót. Az új élet azonban még most is azoknak a pannóknak a határai közt telt, amelyeket húsz éven át az ő tanárnője alakított.

Hosszú éjszakai ügyeletein, amikor elcsitulnak az est hangjai, és kial-
szanak a fények a hotelfolyosókon, Ivan Bazarov néha visszahallja Olivera Ermolenko hangját, a hangot, amely az 1979. évnek az utolsó augusztusi napján különös mód meghíttnek hatott, mintha olyasvalaki ülne mellette, akivel, furcsa kapcsolatban, az egész életét eltöltötte. Mindent, ami a végleges szakítás után következett, csak előző élete függelékeként élt meg. Azon az éjszakán, miközben csak úgy itta Olivera Ermolenko hangját, ismét az a tehetséges diák volt, aki rajongva merül el a történelemben, lúdbőrözve az idő torkában, amelyből bármely pillanatban előtörhet a vulkán kénköfűstje.

„Ami valójában történt, az a jelentős dátumok közé van szorítva, az egész történetírás csak egy gyorsíró feljegyzés, rejtjelek láncolata, amelyeket utóbb meg kell fejteni – magyarázta Ermolenko tanárnő. – Hogy megérinthess azokat a világokat, figyelned kell a csendet, türelmesen ki

kell várnod, hogy mindegyik elolvasott mondat szétivódjon benned, hogy a lombardiai ingoványból megcsapjon a korhadó cölöpök penészszaga, hogy beleszippants a kolostori kéziratmásolók festékeinek mérgező kipárolgásába, bármelyik írásmóddal rovogatják is a krónikákat és a szentek életét, türelmesen meg kell várnod a teherhajók kirakódását Genovában, Odesszában, Triesztben, Sevillában vagy Hamburgban, hogy figyelmesen, egy tapasztalt vámtiszt szimatával becsüld fel a rakomány értékét, és sötétedéskor nézz be a kikötői lebujszokba, hogy a sarokba húzódva, puncsot szopogatva kifülelhesd a részeg matrózok történeteit, és már a következő napon, noha kissé fáradtan, hosszú útra indulj egy karavánnal a mongol pusztákon át, készen kell állnod arra, hogy mindent megeszel, amivel csak megkínálnak, arra, hogy megbarátkozz a nyelvvel, amely idegenül hangzik, mert a fogak, az íny, a nyelv találkozásakor mindegyre egyforma hangok keletkeznek, meg kell torpannod minden elolvasott mondat hídján, letekintve róla a mélységekbe, amelyek rejtve maradnak az előtt, aki kapkodva olvas.”

A fiú elragadtatottan bámul tanárnőjére. A nő sejti, hogy e percben a szavainál jobban lekötik blúza domborulatai, a könnyű selymen gyorsabban hatol át képzelete, mint a szövegen, amelyet éppen tanulmányoznak. Ermolenko tanárnő jobb tenyerét a fiú vállára teszi, ujjá hegyével közben végigsiklik a nyakán. Amikor megkérdezi tőle, képes lenne-e az előttük heverő szöveg, egy provance-i város messzi-messzi, nem létező napjáról üzenő tények alapján azt a napot létezőként leírni, úgy, mintha tegnap lett volna, bólint. Mielőtt szembesülne a tényekkel, érzékeltetni akarja vele, milyen környezetben lovagolt a 14. század ama távoli napján ez a francia gróf az utolsó a Cosi nemzetségből.

„Az est eljöttét tülökszó adta hírül – mondta Ermolenko tanárnő. – Ez volt a jeladás, hogy a pór nép oltsa ki a tüzet házaiban, mert félhomályban nem volt szabad munkálkodni. Besötétedett. A gyertya drága holmi, csak a gazdagok hosszabbíthatták meg segítségével a napjukat. Rá tudsz érezni egy ilyen estére? Meg tudod jeleníteni egy közönséges nap világát a 14. századból?”

A fiú megint bólintott.

„Mit látsz?”

„Virágokat látok, a mezőt borítják”, fogott bele a fiú, s Ermolenko tanárnő mezítelen keblei közt a sötét mélyedés, az a zug járt az eszében, amelyre blúza árnyékot vet, az éjszakát említette, és hozzátette még, hogy az éjszaka abban a században sötétebb és áthatolhatatlanabb volt, mint manapság.

„Lépj be a városkapun, és nézz szembe az utcával, az aljanéppel, a nyüzsgéssel, azzal a lármával, amit a mi fülünk már nem ismer”, biztatta Ermolenko tanárnő.

„Mindenfelé koldusokat látok, sokan közülük sánták és vakok, magatehetetlenek és nyomorékok, jártányi erejük sincsen, úgy vánszorognak a sáros utcákon, látom a kutyákat és a macskákat, majmokat is a tehetős házak balkonján, meg pávákat a magas kerítés övezte kertekben.”

„Amikor beleéled magad valamelyik régi század egy közönséges napjába, mindig vedd észre, hogy az emberiség e pillanatra meddig is jutott el. Nos tehát, továbbra is a 14. században járunk, Provance egy városában. Tudnod kell, hogy a kolerát még nem fékeztek meg, a vérbaj ismeretlen, ellenben a lepra és a még pusztítóbb pestis mindenütt tombol, nincs még puskapor, vagy csak itt-ott ismerik, és a piacokon még nem árulnak krumplit, teát, kávét. És persze nincsen dohány”, mondta Ermolenko tanárnő, és felnyitotta a cigarettatartó faragott fedelét.

Elmosolyodik, cigarettát vesz az ajkai közé. A fiú most, ugyanolyan talpraesettséggel, amellyel a 14. századi ismeretlen provance-i városban mozgott, gondolatban a tanárnőjét csókolja, aki huszonkét évvel idősebb nála.

„De a nők akkor is szépítkeztek, kitépdesték a hajszálaikat, hogy szélesebbnek mutassák a homlokukat, vékonyították a szemöldöküket. Dohány nem volt még, de ebben a században kezdtek el szemüveget készíteni”, tette hozzá Ermolenko tanárnő mélyet szippantva a cigarettából.

Ezután mutatóujjával az asztalra koppintott, és bejelentette, hogy aznapra végeztek. Elégedett a felkészülésével a városi diákvetélkedőre.

„Legközelebb az avignoni pápai rezidenciába kukucskálunk be, itt egy egész fejezetet találsz a témáról”, mondta, és egy zöld, kemény táblás könyvet nyújtott felé.

„Még nem végeztünk”, szól Ivan, és e szavak kimondása közben ájulás környékezte.

„Még nem?”

„Az az avignoni palota...”

A Hotel Bristol bejáratán másodszor is csengettek. Székéről hirtelen felpattanva Ivan Bazarov az ajtóhoz sietett, hogy bebocsássa a kései vendéget. Az idegen az esti vonattal Münchenből érkezett Belgrádba. Miután a vendég, kezében szobája kulcsával eltűnt a lépcsőkön, Ivan hosszasan bámulta útlevelébe a beírást: Felix Kastendieck, született Milwaukee-ban, 1948. december 20-án.

A pult felett a faliórán pontosan tizenkét perccel elmúlt éjfél. Az óra csak két perccel mutatott kevesebbet, mint Olivera Ermolenko nyakláncos órája, amikor melléből felszakadt az utolsó sóhaj.

Galambok röppennek fel

Ózer Katalin fordítása

Tito nyara

Nándor és Valéria, igazi ünnep a vibráló hőségben, és az ünnepség valójában már reggel elkezdődött, Mamika nappali-ebédlőjében, amikor a selyempapírból kicsomagoljuk az új ünnepi ruhánkat és nagyanyánk ágyára terítjük; Nomi, anya és én órák hosszát forogtunk a tükrök előtt, egy egész délután filigrán hölgyektől kértünk tanácsot, hogy helyén van-e az ízlésünk, és hagytuk, hogy meggyőzzenek bennünket, hogy a ruhát egészében kell értékelni, ruhákat vettünk magunknak, hogy unokatestvérünk lakodalmában hátulról is ugyanolyan szépek legyünk mint előlről, és Mamikának anya egy fekete ruhát választott decens mintával, Mamikának, aki Papuci, a férje halála óta mást sem viselt a feketén vagy sötétkéken kívül, de mintásat soha. Szerintetek ezt viselhetem?, kérdezi, és óvatosan végigsimít kezével az anyagon, és anya kiségti Mamikát a mindennapi ruhájából, nem kell mindig ilyen sok pénzt kiadni értem, mondja Mamika, amikor anya, miután cipzárát felhúzta és a gallérját elsimította, mindehhez még egy táskát is a kezébe ad. Szerintem gyönyörűen néz ki, mondja neki Nomi, és a minta is csak egész egészen apró.

Nándor és Valéria, egy forró lakodalmas sátor emléke, amelyet Mancini nénénk és Móric bátyánk belső udvarában állítottak föl, amelyet mi gyerekek a lakodalmat megelőző napon krepp-papírral és piros szegfűvel díszítünk, Nomi és én, akik kissé gyámoltalanul ülünk az asztalnál, papírrólnikba tekeredünk, komoly másod-unokatestvérük meg kell hogy mutassa nekünk, hogy is megy ez, a világ legegyszerűbb dolga!, Lujza, aki rövid ujjával (izzadó kolbászujjakkal, mondjuk svájci németül) a papírrólnikat olyan gyorsan hajtogatja, mintha nem a sátrat, hanem az egész belső udvart a házzal együtt kellene feldíszíteni, elképesztőnek találom, hogy nem tudtok zöld ágra vergődni ezzel, mondja Lujza anélkül, hogy

ránk nézne, azt gondoltam, őszintén szólva, hogy ti Nyugaton mindent tudtok, és természetesen Nomi és én továbbra is szapuljuk svájci németül a szódásüveg vastagságú szemüvege és a naiv öröme miatt, hogy viheti a menyasszony uszályát, nálunk már nincs is krepp-papír, mondom hangosan, s Nomi és én egymásra kacsintunk, térdünkkel megbökjük egymást, akkor ti nem is tudtok sátrat díszíteni, mondja Lujza, és széthúzza az összehajtogatott papírt, megmutatja nekünk, miközben fejét hátraveti, a piros-zöld-fehér girlandot, Lujza, ahogy felröppen a létrára, a girlandot fürge kézmozdulatokkal a sátorhoz erősíti, ez egy fergeteges ünnep lesz, mondom nektek, egy olyan lakodalom, amelyről még sokáig beszélni fognak, és a sátorra mutat, amelyet majdnem teljesen feldíszítettek, a papír girlandok, amelyek tarkán lebegnek a levegőben, piros szegfűk, amelyeket piros szívvé fontunk, és a kiválasztott szentképekkel oda erősítettünk, ahol holnap az ifjú pár ül majd; majdnem szégyellem magam Lujza helyett, mert a kis papír- és virágdísz miatt ilyen büszke és izgatott, hisz ő nem is ismeri az igazi izgalmat, a divatos farmernadrágos fiúkat, a nyaktörő hullámvasutakat, sajnálom, mert életében valószínűleg még sohasem látott igazi kirakatot.

Én, aki mindig új dolgok után kutatok, hogy Lujzát naivitásában rajtakapjam, Nomival kissé odébb ülök, amikor Móric bátyánk néhány férfival a lámpafűzért szereli, nézzük, hogyan akasztják a férfiak, áthelyezik, mivel Lujza ismét mindent tud, de amikor a feldíszített, kivilágított sátrat látjuk, a hosszú, fehér terítőkkal letakart asztalokat, a sok poharat és tányért, a legyezőkké hajtogatott szalvétákat, mégis szó nélkül maradunk, mert nem primitívnek hat, hanem ünnepélyesnek.

És mi?, mi hogy nézünk ki, ahogy a sátor előtt állunk, amikor a vőfély üdvözlő bennünket, anya fűzőld, bokáig érő ruhája, Nomi, aki az ötvenes éveikért rajong, és egy rózsapiros túllruhát visel, apa, aki öltönyben, én mindenesetre úgy gondolom, mindig elegánsan és komolyan néz ki, világosszürke öltöny, fehér ing és három színben játszó nyakkendő, és én térdig érő, testhezálló, fehér szoknyát viselek, világoskék blúzt, amely a vállamat szabadon hagyja (és ha nem tudnám, hogy ti vagytok, meg sem ismerlek benneteket, mondta Mamika, amikor átöltöztünk), ahogy a sátor előtt állunk, a vőfély valamiféle mert messziről jöttek-et mond, a násznép elfelejt tovább enni, a leveseskanalak megállnak a levegőben, a kenyérfalatokat nem rágják tovább, és egy pillanatra az az érzésem, hogy hátrafelé kellene ismét kimennünk, hogy újra minden a megszokott menet szerint alakuljon, nélkülünk – de már a következő pillanatban nevetve az asztalhoz ültetnek bennünket, Mancsi nénénk és Móric bátyánk cuppanós csókokat adnak, az ifjú pár átölel bennünket, szorongatja kezünket, győ-

zöget bennünket, hogy mennyire örülnek, ilyen messziről!, miattunk, a mi napunk miatt!

És már gőzölgő leves áll előttünk, tyúkleves jókora zsírgyöngyökkel, lábakkal, szívekkel, májakkal, és akinek az agya jut, az olyan okos lesz, mint Einstein!, mondják egymásnak; bableves ecettel és tejföllel, zöldborsóleves galambhússal, amelyet mindenki nagyszerűnek talál, Mancini néni, aki a leves titkát nem árulja el, de annyit elárulok nektek, hogy nálam csak egész fiatal galambhús kerül bele!, és természetesen a hallé egész pontyfejekkel, amely a nyári konyhában egy bográcsban rotyog.

És tovább folytatódik könnyű húsételekkel: ropogósra sült tyúkok és sült krumpli, leheletvékonyra klopolt, rántott sertésszeletek zöldségzöldjés krumplival, és a zenészek énekelnek, és mindenki velük énekel, *találkozunk nemsokára, találkozunk nemsokára egy más országban...* Borjúhús friss csiperkegombával, hozzá tejföl és gombóc, hagyjátok abba, kiáltja valaki, mert nem bírunk majd a templomba menni, akkor lefújhatjátok az esküvőt! Ennek ellenére még fasírtot is felszolgálnak, mert Mancini néni darált-húsételei ellenállhatatlanok – már ebédre is annyit eszünk, hogy Nomi esküszik, hogy egész nap már semmit sem bír majd enni, várj csak, mondja Mamika nevetve, az ünnepség még csak most kezdődött!

Kora délután a násznép a templomba támolyog (mindenki a galamblevesről és a finom darált húsról lelkendezik, vagy arról beszélget, hogy az esküvő után még mi minden lesz), egy kövér, lusta állat ücsörög a templomban, néhány nagybácsi, akiket feleségeik nem hagynak aludni, imádkozunk, mondja a pap, pont amikor olyan kényelmesen ülünk, ámen!, hangja beledörög az emésztés fárasztó műveletébe, és végre, végre jön a lényeg, a ceremónia: Hát nem szép a pár, hát nem sugárzik róluk a boldogság, kérdezi anya meghatottan, és a boldogító igen kimondásánál a fél násznép akár vezérszóra könnyekben tör ki (Mamika a fülembé súg, ó, a sok víz!, aztán annál többet bírnak majd vedelni), és amikor mindenki gratulált a házasoknak, és cuppanós csókokat adott, a kövér, lusta állat átalakul: a két hegedűs és az énekes, a cimbalmos, a nagybögős húzzák a nótákat egynyolcados ütemben, hullámvázra bírják a legnagyobb hasakat, és nevetnek a fogak, mert részük van a nagy örömben, és Mórinc bátyánk mindenkit megelőzve táncolgat, az örömapa, ahogy szokás mondani, táncolgat, huncutkodik, vállával lökdös és mindenkit biztat: gyerünk, mozogjatok, aztán ismét lesz hely a gyomrotokban!, és emlékszek a növekvő izzadságfoltokra a férfiak hónalja alatt, csillogó homlokok, hajak, melyek a nyakuk fölé tincsekben ragadnak, tánc!, ebben a hőségben!, hatalmas, nagy mellű nők, akik állandóan nyakukat és ruhakivágásukat törlik, mindenekelőtt arra emlékszem, hogy Nomi és én feltűnünk ruháinkkal, de

nem úgy, ahogy elképzeltük, és ezzel kapcsolatban a szégyenfolt szó jut az eszembe (a szégyenfolt és az ünnepi ruha elválaszthatatlanul egymáshoz tartoznak). Tényleg azt mondta valaki, hogy illik tudni, ki a menyasszony? Ne figyeljetelek oda, mondja Mamika, szépek vagytok!

Nem figyelünk tehát oda – szeretném tudni, hogy ezek a svájciak miért öltöztetik a gyerekeiket úgy, mintha nem is gyerekek lennének! – és nevetve, énekelve, táncolgatva, kiabálva, tapsolva haladunk a háromszáz vendéggel vissza a lakodalmas sátorig, ahol kezdődik az igazi esküvői lakoma, a minden idők legkönnyebb pogácsájával, egy élesztőből, disznósírból vagy túróval készült sós süteménnyel, hozzá pálinka van, Móric bátyánk körtéje és Lajos úr, a környék legjobb pálinkafőzőjének barackpálinkája; a gyerekek számára Traubisoda, Apa Cola, Yupi és Tonic, a fiataloknak könnyű vörösbor vízzel keverve, és előételként a vőlegény egy kis kirándulást kíván magának, egy kis sétát Amerikáig, amely ma szerencsére a sarok mögött van, néhányan a Chevrolethoz indulnak, Nomi, anya és én ezúttal nem kell, hogy ott legyünk, úgymint balul fog kiütni, mondja anya.

És az egyik pillanatban már ott tartunk, hogy már egyáltalán nem tudjuk, hogy azt, amit eszünk, nem ettük-e már két-három órája, újabb és újabb ételleket szolgálnak fel, soha sincs vége, csak állandóan egy új kezdet, és Nomi és én csodálkozunk, hogy az apró Mamika mennyit bír enni, és anya már régen abbahagyta újrafesteni a száját, Manci nénénk egy nagy tyúkká változik, ahogy arról mesél, hogy pár nappal ezelőtt a legjobb tojós tyúkjá az orránál fogva vezette, rejtett helyekre tojta a tojásokat, piipiiipipipi, és mindenkinek potyogtak a könnyei a nevetéstől, mert Manci nénénk nemcsak érti, hanem beszéli is a tyúkok nyelvét, Manci nénénk, aki addig kotkodácsolt, míg a tyúk nem vezette a tojásokig; a vőfély nem fárad bele abba, hogy a felszolgált ételekhez rigmusokat költsön, gulyáslevessel erősödjünk, erősödjön testünk és lelkünk!, gulyásleves szaggatott nokedlival, amelyet valószínűleg bevezetőként szolgálnak fel, aztán éjfél után, amikor ismét levesre kerül a sor, a gulyásleveshez még egy erőleves Tokajival, sovány marhahússal, gombával és édes hagymával, ezenkívül egy kis levesecske habart tojással és sok zöldségzöldjével mindazok számára, akik már tökrészegek, hagyjátok abba az ásítózást, kiesik a fejetek a szátokon, fiatal még az éjszaka!, kiáltja a vőfély, és a levegőbe lendíti kezét, jelzi, hogy hozzák a gőzölgő fazekakat, de a fűrge, rövid lábú asszonyok piros kendőben és kötényben kettesével tálcákat hoznak be, a levesek előtt még egy kis meglepetés!, finom malackocsonya, friss libamáj zsírban, töltött tök, halfilével töltött paradicsom, libamájjal töltött pizstráng, buggyantott tojás hagymával és gombával, palacsinta borjúpörkölttel és tejföllel; és a zenészek tust húznak a meglepetéshez, a fiatal há-

zasoknak, Nándornak és Valériának!, a boldogság muzsikáljon nektek és mindannyiunknak!, kiáltja a vőfély, Nomit mindig felidegesíti, hogy ilyen dagályosan összevissza beszél – Nomi és én a meglepetéshez szóló aaaaah és oooooh közben kiosonunk a sátorból, nem törődünk a férfiakkal, akik a sátor mellett, a házoldalhoz dőlve, kidülledt szemekkel utánunk szólnak, Mancsi nénénk nyári konyhájába sietünk, gyorsan átöltözünk, és arról egy szót sem szólunk, hogy mennyivel megkönnyebbültnek érezzük magunkat, ahogy ismét a mindennapi ruhánkat viseljük, nyári nadrágot és pólót.

Hé, Ildi, nézd csak, ott van elől Gyula, mondja Nomi, amikor becsukjuk mögöttünk a konyhaajtót, Gyula, egyik unokatestvérünk, a legszebb, vad szemekkel, úgy mondják, és ha nem lenne az unokatestvérünk, akkor igen, akkor Gyulába is szerelmesek lennénk, de most hova ment, kérdezem, és végigmegyünk a sötét belső udvaron, a disznóól mellett, néha rőfögés vegyül a zenébe, még mindig meleg van, mondja Nomi, igen!, és lespricceljük magunkat a kútnál, tudni akarom, hol van ez a Gyula, mondom, és a baromfiudvarhoz megyünk, egy széles bekerített udvarrészhez, amely most üres, vigyázz a csirkekakira, kiáltja Nomi, különben kiterülsz, és óvatosan tipegünk a csúszós kövezeten, ott nyitjuk ki az ajtót, ahol a legsötétebb van, egy kis ócskavastelep közepén állunk, gumiabroncsok, bútordarabok, régi játékszerek, még egy rozsdás kipufogó is van, egy olyan hely, amelyet csak napközben ismerünk jól, pssst! suttogom, ott van, és Nomi és én, mi egy görbe fiókos szekrény mögé bújunk, lélegzetünket visszatartjuk, mert tudjuk, hogy az, amit látunk, nem a mi szemünknek való.

Gyula hátsója úgy néz ki, mint a telihold, suttogja Nomi egy idő után, de a holddal ellentétben Gyula hátsója előre és hátra mozog, elég gyorsan, és a leeresztett nadrágja elég szégyenletesen néz ki, de hát ezt csak Nomi és én gondoljuk így, az egyedüli szemtanúk, el kellene inkább fordulnunk!, de ha már ott vagyunk, mondom, és szerencsére eléggé sötét van, s így nem sok látszik, csak az, hogy Gyula a holdját előre és hátra mozgatja, és hogy a kezében lábakat tart, amelyek a csípője mellett lelógnak, és az igazi hold fölöttünk nem teli, csak sarló. Tudod-e, ki ez, kérdezem Nomit, Teréz, válaszolja, egész biztosan, egész idő alatt úgy nézték egymást. Micsoda, Teréz?, hát férjnél van! Igen, pontosan, Teréz férjnél van és Gyula jegyben, és Nomi és én halljuk néha egy-egy tyúk kotkodácsolását, a tyúkok is valószínűleg álmodnak, suttogja Nomi, de biztos semmi másról, mint kukoricaszemekről, valami máshoz túl együgyűek. És állandóan valami badarságokat kell sügnünk egymásnak, hogy eltereljük a figyelmünket arról, ami történik, a magas sarkú cipőkről, amelyek most Gyula combjaiba kapaszkodnak, a furcsán erőltetett hangokról, ahogy nyögnek egymás-

nak, és Nomi szorosan hozzám simul, nevetve mondja fülembé, gyere, felébresztjük a tyúkokat, Ildi, szeretném, ha valami történne!

És aztán leválik a hátsó sátorlap, ott, ahol a fiatal házások ültek, anynyira lecsúszik, hogy a szegfűszív és a szentképecskék már nem látszanak, csak a sötét belső udvar. Szerencsétlenség!, kiabálják néhányan, ez nem jelenthet semmi jót, ilyen napon! Ugyan!, hagyjátok abba!, Levegő!, Bizakodás!, Szabadság!, kiáltják a többiek, mindenekelőtt Mancsi nénénk, tapsol, még csak most ünnepelünk igazán! És töltött paprikát, borjúpaprikást, marha-, bárány-, disznópörköltet szolgálnak fel – és én pontosan emlékszek a levesfoltokra az est elején, a kenyérmorzsákra, amelyeket az ünnepség előtt még az asztal alá söpörtek, néhány pohár, amely vigyázatlanságból felborul, vagy azért, mert lelkendezve még egyszer le kell írni a fiatal pár szépségét, cigaretták, amelyeket a cipőorral még nem oltottak el; de logikus, hogy a malackocsonya csúszós, hogy a bizonytalanul tartott villáról lecsusszan, és hát nem nagyszerű ez a máj, ha a terítőn ilyen zsíros nyomot hagy? Pontosán emlékszek, hogy az asztalterítő már cudarul flekkes, a férfiaknak lóg az álluk, sör után intenek, bár még egy félig telt pohár áll előttük, amikor apa az asztalra támaszkodik – a zenészek pont az *Elhagytam a szép hazámat* utolsó taktusait húzták, Nomi, aki a karomba csíp, mert Gyula ebben a pillanatban ismét besurrant a sátorba és néhány perccel később Teréz, na, mit mondtam neked?, apa, aki a dal előtt Pista nagybátyánknak a világhelyzetet magyarázta el egy képzeletbeli térképen, amely azonban mindenki számára világos, aki nem kém, Pista nagybátyánknak, aki a pillanatnyi állapotánál fogva már csak bólingatni tud – figyelem tehát, hogy apa az asztalra támaszkodik, lassan fölkel, elengedi az asztallapot, imbolyog, aztán, amikor visszanyeri az egyensúlyát, megigazítja a nyakkendőcsomóját és világosszürke öltönyét, kanál után nyúl, mi lesz most, súgja anya, mert jól tudja, akárcsak Nomi és én is, hogy most mi lesz, és apa megkoccint két poharat a kanállal, csöndet kér, mert most mondani szeretne valamit, most mondani szeretne valamit, de nem szeretne sok szót vesztegetni, és a sátorban csönd lesz, én, aki körülnézek, tányérba néző fejeket látok, beesett szemeket, lukakat a magasra feltornyozott frizurákban, szemfestéket, amely elkenődött, Nomi, suttogom halkán, tűnjünk megint innen – de túl késő.

Apa, aki tényleg megteszi, amit akar, felemeli poharát, a fiatal házásokra!, Nándorra és Valériára!, 1980. augusztus 8-ára!, arra, hogy Tito pontosan három hónapja fűbe harapott! És kívánom neki, és remélem, hogy ti is ezt teszitek, hogy százszoros tisztítótűzben égjen.

Nándor és Valéria, akik udvariasan és tehetetlenül mosolyognak, nem százszoros tisztítótűzben, hanem egy vérvörösben, kiáltja valaki, felemeli

poharát apa irányában, föláll, de hiába, a többiek ülve maradnak, és egy kövér asszony azt kiáltja, hogy ti bolondok, inkább menjetek ki, ha politizálni akartok!, és erélyesen a sátor kijárata felé mutat, és valaki tapsol, zenét, zenét! A Miklósnak csak igaza van, kiáltja valaki, de a hegedűs és az énekes már húzzák és énekelnek, *Az a szép, az a szép, akinek a szeme kék...* FigyeljeteK ide, kiáltja még valaki, és kezével tölcsért mutat, az egy buta gyereksíny volt, az a sátorlappal, figyeljeteK ide, a két fiú volt odaát! – de ez már senkit sem érdekel.

Mindannyiunkat a sírban akarsz látni, mondja Móric bátyánk, aki, alighogy a zenészek elkezdtek játszani, apához állt az asztalnál, olyan közel, hogy eres orrával majdnem hozzáért, háborút kívánsz nekünk, szíszogja Móric bátyánk, mondd már, vagy csak kicsúszott a szádon? Anya még mindig szépen néz ki a fűzőld ruhájában, de tehetetlenül, és senki sem figyel rá, amikor azt mondja, hogy nem tudnátok ezt egy másik napra halasztani? Apa és Móric bátyánk, akik szavakkal köpdösik egymást, a háborút kívánod nekünk, mondja Móric bátyánk újra és újra, apa kiabál, hagyd már abba, ah, csak hagyd már abba, gúnyosan fújja füstjét a sátor tető felé, elveszítetted a humorérzéked az ünneplő gatyádban? És a girlandok most kicsi, színes bóják, amelyek a füst és káromkodás tengerében hintáznak. Az, hogy neked Tito nem felelt meg, nekem tökmindegy, ordítja Móric bátyánk, akit először hallunk káromkodni, de csak én mondom, hogy az ország most kormányozhatatlanná válik, és kinyújtott marka egy különálló lényre hasonlít. Hol maradt a valóságérzeted, kérdezi apa, és a „valóságérzet”-hez többszöri nekifutásra van szüksége, nem gondolod komolyan, hogy egy halott Tito háborút idéz elő?

Apa és Móric bátyánk körül tolakodás keletkezett, fogalmam sincs, ki mit kiabált, ki kivel veszekedett, még Juli is hirtelen nagyanya mellett állt, és azt kiáltotta, havazik, havazik, itt a hó!, szája, amely tejszínhabbal volt összekelve, Mamika, akitől Nomi és én elvártuk, hogy elsimítja a veszekedést, csak azt mondta, hogy két testvér veszekszik, csak azt, és a zenészek tovább zenéltek, bár már senki sem hallgatta őket, olyan lárma volt a sátorban, hogy a maradék étel a tányérokon ismét meleg lett, s Tito kidugta fejét a tisztítóüzből, és kiöltötte a nyelvét, a lakodalmas sátrunkba, ilyen híres vagyok még mindig!, és orra hegye csillogott a kárörömtől.

Legnehezebb lenne azt elmesélni, hogy Móric bátyánk és apa mégsem verekedtek, majdnem semmit sem vágtak egymás fejéhez, de egy idő után vidáman egymáshoz táncoltak, a hegedűsök ugratták a vonót, a nagybőgős derekasan pengette a húrokat, és mindenki Móric bátyánkat és apát buzdította, mintha semmi sem történt volna, és csak Nomi és én, mi csodálkoztunk nagyon.

A névtelen fa

Regényrészlet

60.

Az apám? Az apám megzavarodott? Az apám bolond volt? Részeg volt vagy bolond, amikor éjnek évadján kiugrott az ágyból, azt ordította, appel, felébresztette a szomszédokat, fölkapta a takaróját, és futott keresztül az udvaron, azt ordította, appel, appel, és ott állt az udvaron, remegett, aztán a takaróval kiszaladt a kertbe, ahol saláta termett, összetaposta a salátát, időnként odavetette magát az ágyások közé, és ott elaludt. Marijana tudta ezt, elmondta neki, szégyellte magát az apja miatt, szégyellte magát maga miatt, mert az apja éjnek évadján nemegyszer kirángatta az ágyból. Öltözz, fiacskám, mondta. Aztán ott találta magát a telefüstölt konyhában a harcosok szövetségéből való sötét férfiakkal, akik már énekelték azt, hogy „kovácsok vagyunk, a mi erőnk”. Hozd a harmonikád, mondta az apja; ő vitte a harmonikát, hogy álmos, ügyetlen gyerekujjaival eljátszhassa azt, hogy „kovácsok vagyunk”, kereste a helyes fogást a harmonikán, ezt már ismerte, ismerte azt is, hogy „ébred már kelet-nyugat”, és tudta azt, hogy „szőlőskertet veszek”. Apja erős keze, most már erős volt, amikor megjött a lágerből, annyira gyöngye volt, mint egy gyermek keze, de mostanra már megerősödött és erős volt, fölemelték őt harmonikástul és felültették az asztalra, a palackok meg a csikkel teli hamutartók, a szalonna és a kenyér közé, a mennyezet alatt hintázó és a szemébe világító konyhai lámpa alá. Most játsszál! mondta az apja. *A szabadság ékét?* kérdezte. Igen, mondta az apja, azt játsszad! Ő játszotta, és ők, a harcosok szövetsége énekeltek. És a *Bátor szlovénokat?*, kérdezte ő. Igen, mondta az apja, játsszad a *Bátor szlovénokat*. Marijana ismerte ezt az egézet. A te bolond apád kínzott téged, mondta, játszanod kellett a részeg haverjainak. Most még te is megzavarodsz. A féltékenységtől, a történelemtől és még nem tudom, mitől. Akár a kés. Marijana szavai késként hatoltak belé. Akár az SS-tiszt szívébe belevágott kés. Ezt mesélte az ő zavarodott apja. Estéről estére. Amikor az

oroszkok felszabadították őket, felsorakoztatták az appelplatzon az SS-hóhérokat, és a táborlakók gyöngé kezükkel végigpofozták őket. Egy lengyel, mesélte az apja, egy lengyel előkapott egy bajonettet, és beledöfte az egyik SS szívébe. Mikor kihúzta, csak úgy spriccelt a vér. Ez a kés, a lengyel kése állt bele Janez Lipnik fejébe.

Még visszhangzottak az utolsó lövések, a világnak már teljesen szét kellett omlania, az utolsó kőnek is szét kellett volna már pattannia, de még mindig lehetett hallani a távolodó morajt. Az ősrobbanás előtt történt, a világ kezdetén, amikor arra a csendes reggelre ébredt. Még nem volt reggel, még éjszaka volt, mert hallotta apja morgását a konyhából, itt, ahol ő feküdt, itt meleg volt a takarók alatt, a messzeségben még visszhangoztak a nagy háború utolsó robbanásai, a konyhában morgott az apja, hallott más, a világ végét túlélő férfihangokat is.

Vagy talán a születése előtt volt ez az egész. Talán nem is a meleg takarók alatt fekszik összegömbölyödve, talán embriótartásban fekszik az anyja hasában, körös-körül bugyborékolás, meleg tengerként ölelik körül a belsőségek. Ha ez a születése előtt történt, akkor ő még nem Janez, nem is Lipnik, hanem az, aki dörmögő hangon beszél a konyhában, az is Lipnik és Anton, ráadásul az apja. És a nő, aki feláll és járkál vele a hasában, az anyja, Rozalija, könyörgő hangon magyarázza a szomszédoknak, újra meg újra elmagyarázza, miért taposta össze megint a salátát Anton, az ő apja a kertben. Elnézést, mondja Lipnik az embereknek, akik ott mennek el mellette a bevásárlóközpontban, ez nem levéltár, ez a saját történelmem, az embrió történelme. Senki sem hederít a szatyrjai között ülő, motyogó emberre, aki magában beszél, bele emlékeinek szakadékába. A legparányibb embrionális részecskében több az adat és több a történelem, mint abban az iratokkal teletömött egész hatalmas épületben, az összes dossziében pincétől padlásig, több, mint ott a vastag vasajtó mögött, amelyek kóddal nyílnak és a tűztől védelmezik az iratokat meg a dossziékat, egyetlen részecskéjében több a történelem, mint amennyit felöllelhetnek az ő és az összes kollégájának a kutatásai.

Miért kapta föl álmában a takarót az ágyról, futott ki az ajtón, és vetette magát a más salátái közé? Azért, mert álmában valaki azt kiáltotta, appel, hallotta a szirénát, és a hangszórók azt bömbölték, appel, ez a szó mindig a koncentrációs tábor közepén elterülő tágas térre szólította az embereket. Hallotta a recsegő hangszórót, ahogy appelt bömbölt, ezért rohángált a kertben és vetette magát a saláták közé. Hallotta, amint a szomszéd közölte, ha ez még egyszer előfordul, akkor a népi rendőrség fogja lerendezni a dolgot. Ő az appel miatt nem ültethet mindig új salátát, a palánták drágák, és a beszerzésük nehéz ezekben az időkben.

A nagy gyerekfűl hallgatózott. A nagy gyerek szív meg akart feledkezni a késről, amely beleállt annak a németnek a mellébe, el akarta felejteni apja szégyenteljes rohangálását a kertben és a szomszéd salátáinak összetaposását. Amikor tizennyolc éves lett, Janez Lipnik az iskolai újságba írt egy cikket, azzal akarva eltávolítani a fejéből a kést, az éjszakai ordítást és a „szabadság ékét”, amit ott játszott a himbálózó utcai lámpa alatt. Apja sem volt már sehol, hanem csak a hangulat, a várakozás, hogy véget érjen az éjszakai lidércnyomás, a nagy reménykedés.

De ha rá gondol, tiktakolni kezd a feje. Ez maradt – az óra tiktakolása. Ha nem volt a mama halk felolvasása, apja ordítása, Janez harmonikázása, amikor nem volt a harcosok szövetségének részeg dalolása, akkor az óra tiktakolt. Mint apja elbeszélése, amikor józan volt, a kevés szép elbeszélés egyike arról, hogyan hagyták el a tábor. Megjöttek az oroszok, a messzeségben morajlottak az ágyúik, a hatalmas síkságon a tavaszi sáron át közeledett a nagy hadsereg, a tankok hernyótalpa alól sáros latyak fröcsögött, a távolban egy város égett.

61.

Elnézést, ez nem levéltár, mondja, ez az embrionális emlékezet, hölgyeim és uraim. És egyszer csak látja, hogyan nyomulnak a kijárat felé, tulajdonképpen a Benetton hatalmas kirakata felé, amely függönyként felemelkedik, mind arra távoznak, a hatalmas síkság felé a háttérben, amit végigsöpör a véget nem érő tavaszi, már szinte nyári langyos eső. Kedd úr és Hétfő asszony csíkos egyenruhában tolja maga előtt a bevásárlókocsit, színültig és még azon is túl tömve áruval, amit összeszedtek, egyre többen tartanak arra, a síkság felé, Apu és Anyu és a Kisfiú húzza maga után a gumicsónakot, Apu és Anyu a csónakot, a Kisfiú viszi az evezőket, talán hogy megmeneküljenek a vízözöntől, talán hogy eljussanak a háttérben magasodó hegyekig, a Kamniki-Alpokig, a háttérben magasodó hatalmas sziklatömegig, egyre többen tódulnak erről a fényes folyosóról a síkságra, ők is csíkos kabátban és nadrágban vannak, a Kirakatrendező úr hóna alatt a bábuval és gombostűkkel a fogai között, a bábu haja kikandikál a zsebéből, a fodrásznő a közeli fodrászatból, aki talán az imént készítette el Marijana frizuráját, Marijanának is itt kell lennie ebben a tömegben, amely elvész a hatalmas síkságon, az üres, lakatlan térben, ahol a Ljubljana nevű városnak kell lennie, de az egyszerre nincs sehol, nincsenek a terek, sem a toronyházak, sem a hidak, sem a vár, sem a régi házak, hatalmas színpad hatalmas üres tere nyílt ki a kirakatüveg mögött, csak ez van, a síkság és a messzeség, amelynek csíkos zubzonyban nekivágott a vásárlók tömege,

ott a síkság peremén apró barakkok láthatók, innen aprónak látszanak, de közelebb érve látni fogjuk, hogy nagyok, hosszúak, emberek ezreit képesek befogadni, és közöttük közösen nagy tér, tér az appel számára, az ő apja ugrál ott és tapossa a szomszéd salátáját, egy évet töltött ott, és most a szabadulást várja, negyven kilót nyom, ha majd hazaér onnan, de most vár, mind, akik jönnek, ők is várni fognak, behajtják őket, aztán ki és az idő nem fog mozdulni, egy évszázad múlva is álmodni fognak a pillanatról, amely hosszú volt, mint az örökkévalóság, a szabadulás előtti pillanatra; és többé senkinek sem fog eszébe jutni, hogy kigúnyolja Antont, aki éjszaka a salátákat tapossa, mert most mind megtapasztalják, mit jelent a várakozás, nem a pénztár előtti sorban, hanem az appelplatzon, miközben a meszszeségben dübörögnek az orosz ágyúk, miközben dübörögnek az ágyúk, a bevásárlóközpont hatalmas tömege odatolakodik a bevásárlóközpont bejárata elé, és most mindent elvesznek tőlük, már veszik is a bejárat előtt álló egyenruhások, elvesznek tőlük mindent, amit kevéssel előbb szedtek össze a fényes épület különböző pavilonjaiban és termeiben; egy halomba dobálják a gumicsónakokat, ezekkel többet nem lehet evezni a nyaraláson, sem menekülni vízözön esetén, nagy halomba dobálják mindet, egy másik halomba a mosógépeket, ez sokkal nehezebb, a mosógépek nehezek, a liftet is eltorlaszolja, és Lipnik nem tud beszállni, amikor vissza akar térni az ő Marijanájához, aki ott várja már az ágyban, türelmetlenül és szerelmesen; egy másik halomba dobálják a bábukat, kezük, lábuk lóg, némelyiket olyan erővel hajtják fel, hogy lerepül valamelyik végtagja, de a bábudobálók oda se hederítenek, körülnéznek, hol van még bábu, aztán fogják, és fölhajítják a tetejére, pedig a lábuk ott marad a kezükben, külön az illatszereket és külön az üvegeket, külön a gyerek- és külön a tolokocsikat, külön a hajakat és a parókákat és külön a szemüvegeket, külön a gyűrűket és külön az órákat, a gyűrűket, gyűrűket az ő apja is szortírozott Drezda bombázásakor, ez a pillanat előtt volt, amikor a szabadulásra vártak, és megállt az idő, amikor kihajtották őket, hogy Drezdában, a romok alól kikaparják a halottakat és leszedjék róluk az aranyat, a gyűrűket, nehéz volt lehúzni a felpuffedt ujjakról, de leszedték ujjastul, levágták, és aztán húzták le a gyűrűt, ilyen egyszerű volt ez, és talán a vevőknek is valami hasonlót kellett volna tenniük, Lipnik is utánuk megy, apja arcát keresi a barakkok között, de egyszerre senkinek sincs többé arca, ahogy nincs arca a bevásárlóközpontban Hétfő asszonynak és Kedd úrnak sem, fehér lap van az arcuk helyén, melynek úgysem volt neve soha, mikor a bevásárlóközpont folyosójának közepén belerúgtak a szatyraiba, akkor sem volt nevük, Beno is itt van valahol, és neki sincs arca, és Mehmet meg Marijana, mindnek van még neve, de nincs már arca, ezért azt gondolja, hogy felhívhatná valamelyiket, felhívna

Marijanát és az apját is, Antonnak hívták, de az appelplatz közepén nincs saláta, nincs Anton, egy nagy fa növekszik ott, cseresznyefához hasonló, pedig nem cseresznye, nincs rajta virág, sem gyümölcs, sem levél, ez az a fa, amelyik az egekig ér, pont úgy, ahogy a régi pohorjei szlovénok hitték, a fa, akár a füstoszlop, mint az égő föld füstje, mint egy köteg, mint egy füstoszlop emelkedik az ég felé, egészen föl a felhőkig, ahonnan kitartóan permetez a meleg tavaszi, szinte már nyári eső.

Most mindent odahánytak hatalmas halmokba, minden ott maradt a síkságon, nekik csak a csíkos ruhadarabokkal befedett testük maradt, már rég semmijük sincs abból, amit összeszedtek, de semmi, csak a csalánleves, ez van csak, de nem nagy adagokban, ez volt reggelire, és ebédre is csalánlevest fognak kapni, már mind itt vannak és fegyelmezettek, amilyen fegyelmezettek az előbb is voltak. Csend van és várják, mikor indulhatnak. Nincsenek nevek, nincsenek arcok, és idő sincs, nincs idő. Minden áll, minden mozdulatlan, közvetlenül a szabadulás előtt. Reggel van.

Reggel a kör kerületén.

62.

Talán semmi különös nem volt ebben a reggelben, talán olyan volt, mint az összes többi. A hangszórók már hajnali négykor elbőmbölké a mindennapi „gyülekezőt”, és a foglyok előbb hosszú sorokba álltak a barakkok mentén, aztán kivonultak a tábor hatalmas udvarára, amely felett hajnali ködfoszlányok lebegtek. A ködök könnyedén lebegtek a talaj felett; annyira áttetszőek voltak, hogy át lehetett látni rajtuk. E függönyökön keresztül minden oldalról futva érkeztek a szakadt és mocskos ruhájú, kizsigerelt és kimerült nyomorultak sorai, feltűrt gallérjuk fölött csak düllelt, éhes és álmos szemük világított. Rogyadozó térdek gázoltak a ködtengeren keresztül, réveteg szemek világítottak a reggeli homályban. Senki sem szólt egy szót sem, némán mozogtak, összeszorított ajakkal, mintha már évezredek óta nem nyíltak volna mosolyra vagy csókra. A fenyegető némaságon keresztül érkeztek a táborlakók sorai minden oldalról a térre, ahol össze fognak gyűlni, és ahol megkapják a parancsokat. Talán nem volt látható, de a levegőben sejteni lehetett a kimerült testek végeláthatatlan sorain végighullámzó némi megkönnyebbülést. Az épületből, amely a holttesteket falta be, nem szállt a füst. Tegnapig még sűrű, zavaros sűrű füst szállt belőle. Fülledt időben leereszkedett a barakkok közé, az ég a földhöz nyomta, és a raboknak azt kellett nyelniük ebéd alatt is. A hulláktól és az elmúlástól dögletes füstöt. Amikor a nyomorúságos ételt kanalazták, öklendeztek, köpködtek és köhögtek. Ezen a reggelen a sötét épület hall-

gatott. Talán elromlott valamelyik alkatrész, talán a kemencéknél történt valami rövidzárlat – a kémények nem füstöltek, nem volt látható a piszkos-szürke füst, nem volt bűz, semmi. Némaság. A központi konyhában sem lehetett minden rendben, mert a krumpliból és káposztából álló levest most az ideiglenesen felállított barakkokban főzték, a konyhában pedig ideiglenes óvóhelyet rendeztek be. Ez felbátorított néhány különösen merész és éhes foglyot, akikről nem lehetett tudni, hogy az éhség hajtja-e őket vagy a vakmerőség vagy mindkettő egyszerre, hogy éjszaka a megkettőzött őr-ség dacára odakúsztak a raktárakhoz, és elhoztak fél láda krumplit. Azok egyikét, akik másnap társaik hőstettének a megisméltésére készültek, abban a pillanatban, amikor kilépett a barakkból, elvakította a reflektor fénye, és az őrtoronyból fölkerepelt a géppuska. Két, az ilyen munkához nyilván hozzászokott katona a holttestet előbb elvitte a krematóriumhoz, de mivel a sötét épület többé nem nyelte a holttesteket, feldobták a drótkerítésre. Ott maradt lógva a lanya test, és a reggel arra haladó foglyok nem merték leszedni, pedig szent kötelességük lett volna, bajtársi kötelesség, titkos szövetség, keresztény módon eltemetni sorstársukat. Ezt csak ebéd közben tették meg, amikor kissé szabadabban mozoghattak. Eltemették az egyik barakkban, imádkoztak, keresztet vetettek, és a dolog el volt intézve. Korábban persze ez az eljárás verést, sőt halálbüntetést vonhatott maga után, ma azonban minden másképp volt. Töprengve jártak fel és alá a hóhérok és a pribékek, sétáltak a gyülekezőtéren és a barakkok között, és révetegen nézelődtek. Ezen a napon merőben váratlan dolog történt. A parancsnok dupla adag ételmeget engedélyezett nekik. Mintha rájött volna valami, terpeszbe állva, kezét csípőre téve így kiáltott: „Még egy adagot!” Először nem tudták elhinni, aztán odarontottak a kondérhoz, tolakodtak, míg rúgásokkal és botütésekkel szét nem kergették őket. Még valamit tett, olyasmit, ami változást ígért és bizonyos jövőbeni eseményeket. Ordítózva és szitkozódva elverte az egyik szakácsot, mivel az a merőkanalával rácsapott az egyik szerencsétlen fejére, mivel az túl sokáig bámulta a kondérban a vizet, amelyben káposztafoszlányok lebegtek.

A tábor appelpatznak nevezett központi terén mormogás, halk beszéd, fojtott terefere harapódzott el. Azt jelezte, hogy a foglyok között terjed a pokolból való közeli megmenekülés gondolata. A bátor és vakmerő, csábító gondolat futótűzként terjedt, átugrotta az akadályokat, és belopódzott mindenkibe. Miközben dideregtek és vacogott a foguk a hajnali hidegben, semmitmondó, első hallásra lényegtelen szavakkal és mozdulatokkal bátorságot öntöttek egymásba. De elég fontosakat ahhoz, hogy a sorok hullámozzanak, mire az őrök sok vesződéssel rendbe szedték őket. A mormogás ennek ellenére sem maradt abba. A foglyok feszesen álltak, elő-

re szegezett tekintettel, senki a világon nem tudta megakadályozni, hogy mozgassák az ajkukat, alig hallhatóan, alig észrevehetően. Legbiztonságosabban a reggeli gyülekező alatt lehetett beszélgetni, a dübörgő, fülsiketítő indulók alatt, a parancsnoki hídról bömbölték reggelente a hangszórók, és elmondani minél többet, noha reggelente senki sem volt beszélgető kedvében. Így folytak össze az induló tágas és erőteljes taktusai a mormoló hangok halk dobolásával, ami egyre növekedett és egyre hangosabbá vált, úgy tűnt, ordításba csap át, a szabadság egyetlen fájdalmas és győzelmes kiáltásába. A dolgok mégis a régi mederben folytak tovább. A szokásos parancsok és a napiparancs kihirdetése után a kondérokhoz hajtották őket, hogy erőt gyűjtsenek és fölkészüljenek a mindennapi robotra. Miközben a forró vizet szűrösködték a benne ázó furcsa növényekkel, valószínűleg csalánnal, ezt nevezték reggelinek, a ködök szétfoszlottak, és az elnémult krematórium baljós kéményei között megjelent a nap. Ezek szép pillanatok voltak, a nap és a remény pillanatai. Az utolsó napokon történt valami, nem vertek többet, és nem kellett nézniük, hogyan lő bele a tiszt valamelyik kimerült és éhes testbe, majd löki félre csizmájával megvetően a holttestet, vagy hogyan harapnak bele a vadászkutyák, ezek a vámpírok a kimerült, összevert foglyokba, akik már nem tudták tartani a gyors menettempót. A pillanatok nemcsak azért voltak szépek, mert nyugodtan leülhettek és elszűrösködték forró lötytyüket, hanem azért is, mert nézhették a napot. A napot, amely annyit gyötörte őket, és sokukat átsegített a másvilágra, mámorító volt s ugyanakkor az egyetlen, amit elnézhettek a falon kívüli világból, az egyetlen szabad és érintetlen dolog, ez a nap már a harmadik vagy a negyedik vagy hányadik napja kelt fel nyugodtan, némán, könnyeden, ahogyan az igazi napnak föl kell kelnie, nem annak a börtönökben vagy a táborokban. Mintha az őr napfényel előntött és különösen megvilágított arcán, a katonáén, aki talán az előző éjszaka legéppuskázta a társukat, aztán földobta a szögesdrótra, a rabok iránti jóindulat és nyájas udvariasság nyomát lehetett volna felfedezni. Miután jóllaktak és erőre kaptak, arcukon csodaképp többé nem volt látható az a keménység, rejtett lázadás és dac, amitől titkon a kínzóik is rettegetek. Tömeg voltak, névtelen sereg, amit bárki alárendelhet és magával ragadhat. És valóban, az őrök most könnyebben szedhették ki a sorokból az erőre kapott és ütőképesebb rabokat, osztogatták nekik a rúgásokat, leköpködték őket – sokkal könnyebben, mint hajnalban, amikor az éhes és átfagyott, erőtlen nyomorultakat, mégis ellenségeket kihajtották a barakkokból. Nyugodtan felsorakozott az engedelmes nyáj a tábor terén, és várta a további utasításokat, mindennek el kellett múlnia, hamarosan ennek is el kellett múlnia.

Mivel kilenckor még mindig ott álltak a gyülekezőtéren hosszú, kissé már görbe sorokban, készen a mindennapi robotra és kínlódásra a kőbányában, egyre jelentőségteljesebben pillantottak össze, és csodálkozva bámultak a parancsnoki iroda alacsony épületére, oda zárkóztak be a tisztek rögtön a reggeli után. Valami várakozás, vidám vagy szomorú eseményé, talán a felszabadulásé, talán a halálé lógott a levegőben. Annyira tapintható volt, annyira jelenlévő, hogy megint elfogta őket az ezen a napon egyszer már érzett nyugtalanság. Elgyötört arcukon megjelent a beléjük költözött nyugtalanság. Szemük izgatottan futkosott a körben álló örök és felügyelők arcán, keresték rajtuk a nyugtalanság jeleit, bármilyen vonást, ami elárulta és elmagyarázhatta volna, hogy mi történik. A nyáj ugyanis nyáj, sohasem képes felismerni, mikor ütött a megfelelő és döntő pillanat, sohasem tudja, hogyan viselkedjen. Nyáj voltak, nyáj csupán.

Mikor azonban az óramutató már a tízes felé közeledett, kezdte az SS-eket is elfogni a különös nyugtalanság, tulajdon erejükben és legyőzhetetlenségükben bízva először nem tudták az okát, és ezért mindenáron titkolták, és még lazábbnak és megközelíthetlenebbnek mutatták magukat. Anélkül, hogy tudták volna, mikor és hogyan történt, hirtelen megint csoportban álltak, és halkán tárgyaltak. A táborlakók, akik figyelmesen követték minden mozdulatukat, persze láthatták, hogyan kezdett el toporogni egyik vagy másik, mintha a pár órás álldogálástól már fájna a lába, hogyan hajladozott egyik vagy a másik, mintha a dereka fájna, hogyan igazgatta a sapkáját egyik vagy a másik, hogyan csapkodta a hónalját, törölte a verítéket a homlokáról, tette a puskát, rakta a botot egyik kezéből a másikba. Nem mintha ez különösebb erőfeszítést vagy kockázatot jelentett volna, a foglyok szemmel tarthatták az örök mozgását, toporgását, maguk csapkodását, a befelé, mozgásukat a tábor közepe felé, el a foglyoktól. Mintha láthatatlan erő, félelem vagy mi hajtotta volna őket, váratlanul egy csomóba gyűltek, és hadonászva, egymás szavába vágva beszélni kezdtek. Ez persze már túlságosan nyilvánvaló és beszédes jel volt: valami készül, valami nagy dolog történt, vagy történni fog, egészen rövid időn belül. A csorda most egyszerre megmozdult. Belsejéből nyugtalanság tört fel: ordítva, hadonászva tódultak egy kupacba, egymásnak estek, tépték egymásról a ruhát, ütöttek, haraptak, toporzékoltak, üvöltöttek, ugráltak, állatok voltak, nyáj voltak. A felvigyázók hirtelen rájuk vetették magukat, hogy botokkal, rúgásokkal és káromkodásokkal előbb szétzavarják, majd szép egyenes sorokba rendezzék őket, ahol minden egyes foglyot külön szemmel tarthattak s fegyelmezhetek. De mintha a tömeget ezúttal

valami földöntúli, láthatatlan erő vezette volna, valami furfang vagy mi, szorosan összezártak, és nem hagyták magukat szétkergetni. Akármilyen dühvel estek nekik az örök kordonjai, mögöttük pedig az SS-ek revolverrel a kezükben, akármilyen embertelenül tomboltak, a tömeg erődként állt, legyőzhetetlenül, bevehetetlenül, szilárdan. Elrendeződött, összezárt és hallgatott, a nyáj olyan konokul és fenyegetően hallgatott, hogy az állig felfegyverzett, disznó módon kövér és erős örökről szakadt az izzadság a félelemtől és a dühtől. Támadtak és visszavonultak, nekiestek a néma tömegnek, ütötték, ahol érték, üvöltöttek. Ekkor halkán kinyílt az iroda ajtaja, és egy vékony alak indult a harctér felé. Az örök szétnyíltak, a rabok néma iszonyatban meginogtak. Pisztollyal a kezében a hatalmas udvaron egyes-egyedül masírozott az SS-parancsnok, és egészen lassan és egészen nyugodtan közeledett. Amikor odaért, gondolkodás és szó nélkül belelőtt a néma tömegbe. Valaki felnyögött, aztán lehasaltak a földre, futottak a barakkok mögé, a drótkerítéshez, bebújtak minden lyukba, kifutott a lábuk alól a talaj, hadonászva kapkodták a levegőt. Senki sem erőltette, nem volt szükség újabb lövésre, nem kellett senkit megverni vagy a kutyát ráuszítani, felsorakoztak, ahogy megparancsolták nekik. Az eleinte girbegurba és rendetlen sorokat könnyen ki lehetett igazítani. Hamarosan rendezett sorokban, nyugodtan és feszesen álltak, feszesen és legyőzve.

Tizenegy felé perzselni kezdett a nap, de senki sem próbált panaszt tenni vagy jelét adni nemtetszésének és elégedetlenségének. Tizenkettő felé patakokban csorgott arcukról a veríték, szükségüket a nadrágjukba végezték, körös-körül messze búzlott a hűgyszag. Körülbelül délután egy órakor kinyílt a parancsnoki iroda ajtaja, és a tisztek kitódultak az udvarra. A tömeg kővé dermedt az örült várakozásban. Lassan, kutató tekintetével a foglyokat fürkészsze az egyik tiszt odalépett az őrhöz, és pár rövid szót súgott a fülébe. A mozdulatokról az volt leolvasható, hogy parancsot adott, valószínűleg maga a tiszt is ideges volt, és szaggatott kézmozdulatokkal próbálta nyugtatni saját magát. Az ór vigyázz!-ba vágta magát, összecsapta a bokáját és felordított: „Mars a barakkokba!” Váratlan sebességgel indulni kezdtek vissza a tető alá. A barakkokba. A kapuk fekete torka hamarosan elnyelte őket, és a hatalmas tér üresen és csöndben ásított.

64.

E délután különös nyugalom lebegett az épületek és barakkok hatalmas komplexuma felett, feszültség, ami ezen a napon párszor már fölengedett, utána azonban újra visszatért. A levegő tele volt villanyossággal. Az örök az udvarokon járkáltak a barakkok körül, a nadrágszá-

rukat csapkodták pálcaikkal, az őrtornyokban a katonák puskát tartottak a kezükben. A foglyok sokáig nem szólaltak meg, hamarosan azonban mormogás hallatszott a barakkokból, pontosan olyan, mint reggel és dél előtt, csak ez meggyőzőbb volt és fenyegetőbb, mert a zárt barakkokból jött, ismeretlen világból, mintha az alvilágból hallatszana a dobolás és a dörgés, aminek nem ismerni az okát és a kezdetét. Sehol sem voltak azok a szárnalmas, kiaszott alakok, akik a revolverlövésre szétfutnak a szélrózsa minden irányába, és belebújnak minden lyukba. Csak a hosszú, hasas barakkok voltak, melyekből a mormogás hallatszott. Estefelé elcsöndesedtek, és érezni lehetett, hogyan leskelődnek a réseken keresztül, sőt talán kitörésre készülnek, ki a szabadba, kiszolgáltatva hóhéraik kényének kedvének, mégis bátran és vakmerőn, farkasszem nézve a halállal.

Késő este távoli dübörgést hozott a szél. Ágyúsó volt, a közeledő orosz hadsereg dübörgése. Lassan, de biztosan közeledett. Mint e távoli moraj visszhangja, az eddig hullámzó mormogás egyszer hangosabb lett, aztán elhalkult, egészen elhallgatott, aztán újra felcsapott, mint a visszhang kezdett növekedni az épületek között. Az egyik barakkban egyszerre egyenletesen és kitartóan verni kezdték a falat. Verték kanállal vagy más kemény tárggyal. Egyszerre a barakkok falain sok ezer ütés visszhangzott; a foglyok egyenletes ritmusban verték a falat, kezükkel, lábukkal, fejükkel. Nemsokára az egész tábor zengett az erőteljes dübörgéstől. Egyenletes hullámokban verték mind, hozzá meg furcsa hangok társultak hörögve és elfúlva, furcsa, ismeretlen szavakat mondva. Az elviselhetetlen ritmus nem akart elnyugodni, a kiszáradt torkok, a sovány és erőtlen kezek mind erőteljesebben ütöttek, hatalmas szertartásba fordult az egész, viharba, amit nem lehetett feltartóztatni. Az egész hatalmas teret betöltötték ösztönös szertartásukkal, a pogány, ősi, végtelen erő és akarat rettenetével. Az örök betömték a fülüket, botjaikkal verték a barakkok falát, ordítottak, de mindig vissza kellett vonulniuk az ismeretlen erő elől, ami sehol sem volt látható, amely annyira kitapintható volt és érinthetetlen, testetlen, mint maga a természet. Valahol feldübörgött egy géppuska, aztán a parancsnoki épületen lévő hangszórókból recsegve kiáltás hangzott: „Gyülekező!” A beálló csend még fenyegetőbb és kínosabb volt. Süket, nyomasztó csend.

Megint kinyíltak a barakkok, és megjelent a mindenfelől, összevissza kitóduló, lángoló tekintetű, kiéhezett alakok tömege, vadul pillogtak az őrtornyokra, amelyekről puskák és géppuskák csövei szegeződtek rájuk. A testek tömege a tér közepén verődött össze, pont úgy, mint délelőtt. Összebújtak, mintha így kerestek volna védelmet a rájuk meredő csövek előtt. Minden oldalról reflektorok világították meg az óriási tömeget, amelyben

az egyes emberek félelemmel eltelve takarták el kezükkel az arcukat, mint-ha a ragyogó fény jelentett volna veszélyt a számukra.

A golyószórók csöveivel és a bömbölő hangszóróval az öröknek sikerült valahogy sorba állítani a táborlakókat. Takarókat osztottak nekik, és kettes sorokba állították őket, mint amikor munkára indultak a kőbányába. Most fognak elmenni. Hová? Hosszú menetelésre az éjszakában. Valaki felordított: „Meg fognak ölni bennünket!” Nem mentek el. A felhőkből szemerkélni kezdett, és a távolból hallatszó dübörgés nemsokára elnémult, elsüllyedt az eső susogásában. Éjjel tizenegy tájában az egyik tiszt kiszaladt a gyülekezőtérre, és ráordított az elgémberedett, átfagyott, félig alvó foglyokra.

Majd elzavarták őket aludni.

65.

Ott volt az apám, Marijana, még nagyon fiatal voltam, alig tizenhét éves, leírtam ezt. Tudod miért? Mert már akkor aktakukac voltam. Láttam, amit az apám elmondott. Ha majd visszajössz a fodrásztól vagy honnan, elmondom, miért írtam le ezt. Azért, mert ott voltam. Úgy hallottam, úgy láttam. Heteken keresztül írtam elmenetelésnek az emlékeit, amit ő reggel négykor tizenöt percben elmesélt. Érezni akartam azt a várakozást, a megmenekülés és a pusztulás közötti időt. Ahogy az elbeszéléseit hallgattam, mintha én is ott lettem volna. Nem tudom, mi ez. Téged nem nagyon érdekelt. Azt mondtad, az emberek annyi mindent átéltek. Miért volna fontos, hogy mit éltek át közvetlenül a szabadulásuk előtt? Ez lett volna a címe a tizenhét éves koromban leírt történetnek: Közvetlenül a szabadulás előtt. Mert folyton ezt hallgattam, Marijana, mindig újra. Nincs benne semmi kétértelműség. Eső, várakozás, füst, kés. Marijana, mondta Janez Lipnik, lehet, hogy én mindezt el akartam felejteni. Azért írtam le. De ahogy leírtam, magam is ott termettem. Ott járkáltam abban a lágerban, álmodtam róla. Ez nem azt jelenti, hogy megzavarodtam. Csak időnként jön rám valami szédülésféle. Ha azt a dalt hallom. Felgyúl a szabadság fénye... Harmonikán játszottam, az asztal tetején a harcosok szövetségének tagjai között. Azután aludni zavartak, általában reggel felé. Amikor nem volt a konyhában politika meg dalolás, olyankor mama olvasott nekem. Pohorjei népmeséket olvasott fel. Jól emlékszem az egyikre, a fáról, amelyre fölmászik egy ember, aki a déli vidékekről érkezett, mászik a fán fölfelé, és eljut egy más vidékre. A Pohorjén sok a fa, mindegyiknek neve van, csak ez a fa névtelen.

Csuda magas fa volt, olyat még nem látott a világ, és nem is fog. Úgy nyúlt az ég felé, mint az égő föld füstje, az ember csak a törzsét látta és csak a napot, leveleket és ágakat soha. Az emberek szerettek volna nevet adni az óriásnak, csak nem tudták, milyen ágai és levelei vannak. Évekig keresték a hőst, aki föl mer mászni az első ágakig. Minden hiába volt, nem találtak rá. Egy napon jelentkezett egy egyszerű ember, egy pásztor. A messzi déli vidékekről érkezett, és megígérte, hogy teljesíti a sokéves kívánságot. Jó fizetséget követelt siker esetére, előbb azonban kért három fejszét, olyan hosszú kötelet, amely elér a legmagasabb hegycsúcsra, és egy sast, amely majd ételmezt szállít neki. Derekára kötötte a kötelet, belevágta a törzsbe az első fejszét, rálépett a fejsze fokára, belevágta a másik fejszét és a harmadikat, és kihúzta az elsőt. Így haladt a fatörzsön fölfelé. Mászott éjjelnappal. Amikor az éhség jelezte, hogy a földön eltelt egy nap, megrángatta a kötelet, és megette a kötél felküldött ételmezt. Amikor olyan magasra hágott, hogy a kötél nem ért le a földre, akkor a sas madár hozott neki ételmezt. Örök napot élvezett. Hét esztendő elteltével a sas nem jött többé.

Nem értettem, miért élvezett a hős örök napot. Odafent talán örökké nappal van? Szüntelen világosság? Ha a Föld forog, ha a tengelye körül forog meg a Nap körül is, akkor mégis kell lennie nappalnak meg éjszakanak.

De ez az embert, aki felmászott a fára, nem zavarta, semmi az égvilágon nem zavarta, álmában mászik így az ember, nem érez hideget, nem érzi a szúrós ágakat, a szél süvöltését, semmit. Hallotta a szél süvöltését, de amikor magasabbra ért, az egyre csillapodott, akár az eső, amitől csúszott a lába a fejsze fokán, egyszerre nem volt többé eső, sem szél, sem hideg, sem fájdalom, még a felhők is messze alatta maradtak. Azok a felhők, amelyeket az aktakukac bámult, ha elhevert a réten és látta a bátor embert, aki eltűnt magasan fent, a nevenincs fán. Névtelen fa volt ez, mivel nem volt levele, sem ága, ága, sem levele, minden magasan fent volt, ott, ahova hét év elteltével a déli vidékekről érkezett pásztornak fel kellett érkeznie. Amikor letelt a kerek hét év azóta, hogy mászni kezdett a fán, elérkezett a legelső ághoz. Döntenie kellett, hogy levágja-e és visszaereszkedik a földre a sima fatörzsön, vagy inkább megkeresi a fa csúcsát. Persze hogy megkereste a fa csúcsát – ki ne tette volna? És hamarosan fellépett a legutolsó ágra, de ott már szilárd talajra érkezett. Körülötte nagy síkság terült el. Sötétedett, most már valóban sötétedett, és a pásztor nem tudta, mitévő legyen, amikor a távolban fény csillant. Elindult a pislákoló fény irányába, s az nőttön-nőtt. Egy vár elé érkezett, amelynek csak egy ablaka volt világos. Óvatosan közelített az ablakhoz, és benézett a szobába. Szép leány ült az asztal mellett, és mélyen elmélázva a tenyerébe támasztotta a fejét. A

pásztor felbátorodott, és bekopogott az ablakon. Honnan jössz, te legény, és mit keresel itt? kérdezte a szép lány. Éjszakai szállást és munkát keresek. Hét éven keresztül másztam fölfelé ezen a névtelen fán, végül elértem ide, erre a földre, és most nem tudom, mitévő legyek. A lány éji szállást adott neki, és másnap reggel beállhatott hozzá szolgálni. Nem lesz sok munkád, mondta a lány. Három lovat kell ellátnod: egy bronz-, egy ezüst- és egy aranylovat. Ha jól a gondjukat viseled, sokáig nálam maradhatsz. Jó sorod lesz, az asztalod mindig terítve vár, és megkapsz mindent, amit csak kívánsz.

És ennél a fánál, Marijana, a mászó emberre gondolva, elfelejtettem a konyhát meg a dörmögő férfiakat, az appelt és a lengyelt a késsel. El akartam felejtetni, ez az igazság.

Azt mondták, a németek háza a víz mellett állt, elvitte a Dráva. De nemcsak a házat vitte el, előtte elvitt egy ötgyerekes családot, ismertem mindet, együtt játszottunk. Az én apám lágerben volt, az ő apjuk német katona volt, az orosz fronton rokkant le. Remernek hívták őket, elmentek, és eleinte búsultam is utánuk, aztán elfelejtettem, el akartam felejtetni őket. Egész életemben felejtetni akartam. Mint a déli vidékekről jött ember azon a fán. Fellépsz a következő fokra, a fejsze fokára, és már elfelejtetted, mi volt az előzőn. Mi mindent elfelejtettem! Azokat a németeket a Dráva-parti házból, a Remeréket, most emlékszem rájuk, de akkor, amikor elmentek, egy éjszaka, állítólag Németországba, az ötgyerekes család, elfelejtettem őket, elfelejtettem, hogy valaki felakasztotta magát a pincében, azt mondták, feketéző volt, állítólag textilbálákat találtak abban a pincében, kamgarn szövetet, ott himbálózott a bálák között. Zokniban, mielőtt felakasztotta magát, levetette a cipőjét. És minden másra is emlékszem, a konyhából kiszűrődő részeg férfihangokra, politizáltak és hajnal felé partizándalokat énekeltek, erre sem akartam azután emlékezni, arra még kevésbé, hogy apám néha felébresztett, és harmonikáznom kellett nekik – Kovácsok vagyunk, énekeltek, és a mi erőnk kikalapálja a szabadság ékét, mármint a fényes szikra a kalapács alól. A mama felhúzta részeg apánkra a nadrágot, apa időnként tényleg meg volt zavarodva a lágertől. A mama apró volt, apa meg hónapról hónapra nagyobb és súlyosabb. Felkeltem és segítettem felhúzni apára a nadrágot. Jó ember lesz belőled, fiam, motyogta apám. Néha arra gondolok, csak álmodtam az egészet. Az álmok egy pillanat alatt eltűnnek mindig, ha érteni próbáljuk azokat. Ő, aki megzavarodott, ő onnan jött, ahol vacogtak a hidegtől, a pokol hideg jelenlététől. Ahol üvöltenek az örök tűztől való félelemben, mert abból emelkedik a füst, akár a fa az ég felé, a füst és a mindennek létébe vetett kételkedés – még őbenne, őbenne is, a vizek és föld Urában való kételkedés is – a füst a krematóri-

um kemencéinek kéményéből felszálló füst. Ahol csak várnak és várnak egyre. Közvetlenül a szabadulás előtt. Az aktakukac viszont mindezt látja. Az emberek, akik hallották, mint perceg éjszakánként a könyvekben, akik hallották, hogyan falja a levéltári anyagot, úgy nevezték, a halál órája. A lélek széttépve, darabokra törve, keresztre feszítve a sarokban. Ajtórés, bevilágít rajta a túlvilág.

A szabadság éke, a szabadság éke.

Drago Jančar: A névtelen fa

Jegyzet a fordításhoz

A neves szlovén regényíró főhősét magába szippantja a múlt: Janez Lipnik levéltáros rátalál egy nőfaló naplójára, aki a második világháború idején, Szlovéniában kezdte szerelmi pályafutását. A napló Ausztráliából kerül elő, egy emigráns hagyatékából. Lipnik először a levéltárban kutat, majd a saját emlékezetében. Különböző eseményekre, emlékekre bukkan, és hagyja, hogy azok magukkal ragadják. Háborús eseményekről olvas és erotikus kalandokról. Történészként a hézagokat pótolja a levéltári anyagokkal, és férfiként fantáziájával építi tovább az erotikus jeleneteket; párhuzamot von a második világháború és a fél évszázaddal későbbi horvátországi háború között. Az emlékezés törvényei szerint lép át egyik eseményből a másikba. A naplójegyzetek erotikus jeleneteiben újra és újra felbukkan egy szép fiatal tanítónő, Zala, akit kegyetlenül megkínoznak a második világháború idején, mivel nem a megfelelő férfival bújtt ágyba. Lehetséges, hogy ő Lipnik szép és szomorú tanítónője, gyermekkori szerelme.

A naplóból kirajzolódnak a második világháború, a Szlovénia földjén dúló testvérháború legfontosabb epizódjai, így a fehér gárda elleni nagy támadás Turjakon, a városokban zajló letartóztatások, a túszedések és a gyilkosságok. E történeteken keresztül szövi elbeszélését az író, és viszi magával olvasóját a tömegsíról megmenekülő fiatalember nyomában, utalva Kočevski Rogra, a szlovén Katynra. Aztán egyszerre a legutolsó háború morajlik a szereplők körül, a nagy szerbellenes nyári horvát offenzíva.

Önéletrajzi elemeket is felfedezhetünk a könyvben: a különböző eseményeket osztályozva Lipnik eljut tulajdon gyermekkori szenvedéseire. Erre a gyermekkorra rányomta bélyegét a koncentrációs táborból visszatérő apa, aki többé nem találta helyét a valós életben. Éjszakánként kiráncigálja fiát az ágyból, hogy a gyerek a konyhaasztal tetején forradalmi dalo-

kat játsszon harmonikán az apa részeg barátainak. A félelem kiutat talál: a kisfiú a lehetséges menekülésre gondol a pincén, az elhagyatott alagúton keresztül, amely a Dráva partjára kell hogy kivezessen. A barlang toposz újabb változata ez, kapcsolódva a pláza pincéjében és a barlangokban való bolyongással.

A címadó motívum is a gyermeki világból, egy szlovén népmeséből ered. Ennek középpontjában áll a névtelen fa, amolyan égig érő óriás, amelynek az ágain felkapaszkodva az ember átjuthat egy másik világba, és megmenekülhet. Így kapaszkodik fel a tömegsíról a belelőtt fehérgárdista, ahogyan az valóban megtörtént.

Lipnik nemcsak gyűjtője a múlt emlékeinek, azokat empaticusan beleírja a tulajdon élettapasztalatába, saját élményeivel összeolvastva új, egyszeri és megismételhetetlen történetté állítja össze. A háború és az emigráció éveit végigszeretkező ismeretlen emigráns erotikus naplóból összeálló történet, a gyermekkori élmények a szép és szomorú tanítónőről, a kisfiú első szerelméről (aki talán a donjuan erotikus kalandjainak egyik hősnője, de bizonyosan áldozata egy politikai okból elkövetett kínvallatásnak); az elbeszélő még embrionális emlékeiből fakadó története apjának táborélményeiről, amelyek az erőszak bélyegét nyomták rá az apára, s ezzel a fiú életére is.

Elegendő matéria a szörnyű és veszedelmes múltakról szóló feszes, drámai történelmi elbeszéléshez.

Drago Jančar legújabb regénye idén jelenik meg a L'Harmattan Kiadó gondozásában.

Történelem, kultúra – regény

Három új szerb regényről

Történelmi sottie

Svetislav Basara népszerű szerb író *Početak bune protiv dabija* című regényének címét az egyik híres szerb hősénektől kölcsönözte. Székács József a hősének első magyar fordítója, a mű tartalmát hangsúlyozva, némileg leegyszerűsítve ezt a címet adta a dalnak: *A szerbek első zendülése*. Valóban erről szól a hősének, és szerzője, a vak énekes, Filip Višnjić ott is van Basara regényének szereplői között, ám a dal magyar címéből hiányzik a dáhikra való hivatkozás, ami némileg átírja a cím jelentését, minthogy a zendülés vagy felkelés éppen a dáhik ellen irányult, akik a szótár szerint szakadár janicsárparancsnokok, zsarnokok voltak Szerbiában az elmúlt századokban. Ezért aztán a regény címét így lehetne magyarra átültetni: *A dáhik elleni zendülés kezdete*. Ha egyszer vállalkozik rá valaki, hogy magyarra fordítsa a különben terjedelmes regényt, nemcsak a címével lesz gondja, gondja lesz a könyv műfajának megnevezésével is. Basara ugyanis sottie-nak nevezi regényének műfaját, ami több szempontból is figyelmet érdemel. Sottie-nak mondja az irodalomtörténet André Gide *A Vatikán pincéi* című regényét, és sottie-nak nevezte darabjait Borislav Pekić szerb regény- és drámaíró is. Van tehát múltja a Basara-regény műfaji megnevezésének.

Főként azért érdemel figyelmet Basara regényének címe alatt a műfaj megjelölése, mert tudára adja olvasójának, hogy a regény akár a bolondok könyve is lehet, úgy is kell tehát olvasni, a szókimondó bolondok nyomán, minthogy a sottie eredetileg „bolondságokon» alapuló késő középkori komédia”. A bolondok pedig, tudvalevő, olyan igazságokat is kimondhatnak, ami miatt másokra, nem bolondokra, keményen lecsaphat a királyi, azaz hatalmi, legtöbbször önkényes törvény. Regényének alcímével Basara olva-

sóját igazította el, de ezzel együtt önmaga számára is menedéket teremtett; a műfaj megvédi, ha megvédi, szerzőjét a hatalmasságok haragjától és az esetleges büntetéstől. A szavakért és mondatokért errefelé nemrégiben még büntettek, ha nem is mindig hivatalosan. Volt is mitől tartania Basarának, hiszen regényével Szerbia egész újkori történetét vette célba, az első zendüléstől kezdődően kenézek és királyok, nagyhatalmú urak és összeesküvők, merénylők és királygyilkosok, gazdagok és hadvezérek világát. Azt lehet mondani, hogy Basara a szerbek történetének visszáját mondta fel regényében, szatírával és iróniával fűszerezve, fekete humorral megtetőzve, mit sem törődve a történelmi olvasókönyvekben szentnek és sérthetetlennek mondott történelmi események hivatalosnak mondott megítélésével, eme hivatalos értékelések szerzőit, akadémikusokat, azoknak híveit és intézményeit sem kímélte. S mindez nemcsak a múltra mondható. Nemcsak rég halott, ám történelemkönyvekben, hősénekekben és regényekben ünnepeelt hősök emlékéit támadta meg a bolondsipkát viselő elbeszélő jogán, hanem a mai politikai színtér képviselőit is. Nem kerülték el a figyelmét a jelen amúgy sokféleképpen megítélt, néha rajongással, néha gyűlölettel övezett személyei sem; regényének egykor volt hősei saját nevükön szerepelnek a regényben, a jelen hőseinek nevét azonban átírta, ám úgy, hogy az olvasó könnyen rájuk ismerhet. Éppen ezért a címben szereplő dáhik szó jelentésmezeje a regény szövegében jelentősen kiszélesedik, új tartalmak, ezzel együtt új személyek közös nevének vehető. A dáhik nem tűntek el Szerbia történelmének színteréről. Basara „bolondságokon” alapuló regénye a zsarnokság mostanáig érő folyamatosságát írja, s eközben semmi esélyt nem lát arra, hogy ezen a vidéken véget érjen a mindenkori dáhik zsarnoksága. Alapvetően rosszkedvű könyv tehát Svetislav Basara új regénye, ám rosszkedvét humorral és szatírával, iróniával és öniróniával fejezi ki, ami magasra emeli mind poétikai, mind irodalmi értékeit. Poétikai és irodalmi értékeit azért, mert egy késő középkori műfajba öntött életet, mégpedig úgy, hogy az eredetileg színpadra szánt sottie-t narrációba emelte át, ám nem egy bolond hős történetét írta meg, regényének hősei egyáltalán nem bolondoznak, egy-két kivételtől eltekintve nem is bolondok, sőt nagyon is komolyan veszik a történetben és a történelemben rájuk mért vagy önként vállalt szerepüket, hanem a csörgősipkás tarka ruhás szerepét a narrátorra, az elbeszélőre bízta. Az elbeszélő a bolond Svetislav Basara regényében, ő az, aki mindvégig színen van, ő az, aki nyomon követi a regény hőseit, leír és ábrázol, ám úgy ír le és úgy ábrázol, hogy a gyanútlan olvasó, miközben jókat derül a regénybeli (és történelmi) sokszor véres bolondságokon, mindvégig a szerző rosszkedvével szembesül, mert ahogyan Basara a szerb történelem eseménysorát visszajáról felmondta, cseppet sem igazolja

a regény szövegének derűjét. Ellentét van a regény szövegének nyelvi megformálása és jelentése között; ez az ellentét is a sottie műfajának sajátja. Ám ebből az ellentétből a regény poétikai feszültsége eredeztethető, ami minden bizonnyal magas helyet jelöl ki számára a szerb regény és regényírás történetében, holott semmiképpen sem kaphatja meg az év legjobb regényéért járó nevezetes NIN-díjat. Már csak azért sem, mert a regény egyik jól felismerhető alakja az az írófejedelemnek titulált regényíró, aki Basara és mások, például Mirko Kovač vitriolos bírálatainak célpontja; a sottie műfajához tartozik, hogy hősei és alakjai mind sorra élő vagy holt hatalmasságok képmásai.

Basara regényének hőse Gvozden gazda, talán az egyetlen, akinek nincs képmása a történelemben vagy a népi emlékezetben. Nem is lehet, hiszen őt egészében az elbeszélő teremtette meg. Gvozden gazda emlékezik vissza az életére, miután az agyvérzés ágyba döntötte, és hosszú évekre ágyba is zárta. De Basara nem a regényhős szavaival mondja fel életének nagyon is színes történetét, hanem az elbeszélő szavaival; ezzel is a szöveg középpontjába állítja a narrátort, megerősítve, hogy éppen az elbeszélő az, aki a regényben bolondsípkát visel. Gvozden gazda árva gyerekként érkezik az egykori Užice városba egy Vilovónak, azaz Tündérlaknak nevezett faluból, amelyet – ha létezett egyáltalán – majd csak jóval később, a gazda egyik leszármazottja visz rá a katonai térképre. Egy jeges decemberi reggelen bekopogott a török sejk otthonába, ahol be is fogadják, nevelésben részesítik, nyelveket és szokásokat tanul, miközben a ház fenntartásában segítkezik, takarít és fát vág. Kíséri a török gazdát, fizet helyette, közben pedig gyűjtöget; nem mondható véletlennek, hogy az egyik sikátorban lefelé ereszkedve arany pénzérmét talál, s ez rendre minden útja alkalmából megismétlődik, mígnem az aranypénzek nyomán eljut egy titokzatos alak elé, aki szerződést kínál neki, és ő aláírja a szerződést; valójában az ördöggel kötött megállapodás ez, az európai Mefisztók hagyományában és innen kezdődően indul meg a név nélkül, tél idején, mezítlábasan a török házba érkezett szerb fiú életének hosszú története. Élete során sokfelé megfordul, eljut Konstantinápolyba, Jeruzsálembe, Damaszkuszba és Kairóba, de eljut Pestre, Bécsbe, Londonba, Rómába, Lipcsébe, Berlinbe és Moszkvába is, ám sehol sem volt része akkora örömben s boldogságban, mint amikor még gyerekefjével az užicei bazárba kísérhette el a sejket és csodálhatta meg az ott felgyülemlett csodákat, kincseket és persze a lármát is, amivel a bazár élete együtt jár.

Mínhogy járatos volt mind a török, mind az arab, mind pedig a szerb írásmódokban, eljut a 19. század szerb történelmének nevezetességei közelébe, kenézek és mások segítője lesz, közelről láthatja tehát a zendülések

és békekötések történéseit, csatákat és gyilkosságokat lát, testvérgyilkosságot is. Mindenről van véleménye, Basara regényének elbeszélője tesz róla, hogy az olvasó meghallja Gvozden gazda sokszor elhallgatott véleményét. Lesújtó véleménye van Vuk Karadžić nyelvi reformjáról és az írástudatlan Miloš kenéz udvartartásáról, Karadordéről, a későbbi történetírókról, katonákról és civilekről, mindenkiről. Minthogy név nélkül érkezett a török sejk házába, a törökök Uzunnak, azaz Hosszúnak szólítják, majd szert tesz a Gvozden névre, ennek nyomán vezetéknevre is. Vezetékneve ezután általánosan elfogadott vezetéknev lesz a szerbek között, így utódainak hosszú sora követheti Gvozden gazdát, olyanok is bőven, akiknek semmi közük, főként vérségi közük nincs Gvozden gazdához, csak a vezetéknevét viselik. Nem így Gvozden vér szerinti fia, aki vajdaként írja majd be a nevét a regénybe. Az utcán talált arany pénzérmék, a sejktől kapott díszes kisbicska meg sok minden más, amit fiatal éveiben begyűjtött – és falba vajt rejtekhelyen őrzött – alapozza meg Gvozden gazdasági emelkedését; óriási vagyonra tesz szert, főként kereskedelemmel és uzsoráskodással. Nagy híre lesz neki a nép körében, többek között azért is, mert mindenkit, a leghíresebb nagyivókat is, asztal alá tudja inni. Megnősül, fiai születnek, vagyona egyre gyarapodik, mind több időt tölt távol az otthonától, és egyre többször szembesül történelmi helyzetekkel, és halála után, neve folytán sokféle utódja lévén, mintha köze lenne a későbbi történésekhez is, a szarajevói merényletkez, az abból eredeztethető világháborúhoz, a certi csatához, amit Valjevo környékén kellett volna lefolytatni, de a legutóbbi évek balkáni háborúhoz is. Hogy végül a közelmúltig jusson el, már nem ő maga, s talán utódjai sem, de a szelleme mindenképpen, és erről Basara elbeszélője tesz, aki bolondságok gazdájaként végigkíséri eme pálinkára és fokhagymára szagló szellemet szinte a mai napig.

Svetislav Basara postscriptumot illesztett regényének végére, amelyben magyarázatot adott arra, miért maradtak ki történetéből hosszú időszakok, miért a nagy kihagyások és ugrások történetmondásában... Azzal fejeződik be a regény utóírata, hogy a múlt történései sokkal *valóságosabbak* a jelen történéseinél, ahol a tények és adatok túlsúlya a valóság menthetetlen elvesztését jelenti. Jelenről szóló történelmi sottie Svetislav Basara új regénye.

Bizalom a madarakban

Vida Ognjenović *Posmatrač ptica* című regényének címe magyarra szó szerint *Madárnézőnek* vagy *Madárfigyelőnek* fordítható. Vida Ognjenovićot, a neves színházi szakembert, több dráma- és prózakötet, elbeszélések és regények szerzőjét ismerheti a magyar olvasó, hiszen novelláért Szirmai Károly-díjjal tüntették ki, *Az öreg falióra* címen, 2003-ban, Borbély János fordításában elbeszéléskötete jelent meg, egyik korábbi regényéről pedig esett már szó ezen a helyen. Abból a regényből részletek olvashatók a *Híd* egy régebbi számában.

A *Madárnéző* idegen kézzel, a szerző kezével megírt emlékirat; a regény első oldalain az író engedélyt kér a regény leginkább Vasja Ivanović Kirov névre hallgató hőstől emlékiratának megírására, és meg is kapja az engedélyt, azzal a feltétellel, hogy ne kövesse a tudományos kutatás módszereit, írja meg szabadon az ő emlékiratát, hiszen az emlékirat amúgy is ellenőrizhetetlen adatok és tények gyűjteménye. A szerző az elbeszélő szerepében nem követi sem a tudományos kutatás, sem a szigorúan vett emlékirat írásának szabályait, legfeljebb annyiban, hogy betartja a történetmondás időbeli folyamatosságát, beszámol a regényhős születéséről és gyerekkoráról, felmenőiről, szüleiről, korán elhunyt édesapjáról, majd mostohaapjáról, aki szeretetével és támogatásával felnevelte, akitől megtanult oroszul, akitől életbölcsséget és művészetet tanult, édesanyjáról, akinek első férje, Vasja apja, a világháború végén vesztette életét és aki, az anya, bölcsődei meg óvodai nevelőként éli túl a háborút követő nehéz éveket, s aki szüleinek is támasza, amikor apját, Vasja egyik nagypapját, az információs években koholt váddal vizsgálati fogságba hurcolják, majd pedig hozzámegy Vjacslav Slava Kirovhoz, a fogorvoshoz, aki első világháborús orosz menekültek leszármazottja, s aki úgy látszik, közbenjár abban, hogy leendő feleségének apja kiszabaduljon a vizsgálati fogságból...

Vida Ognjenović nem emlékiratot, hanem regényt írt; az emlékirat műfaját annyiban használta, hogy hosszú oldalakon át engedi Vasját szóhoz jutni, már csak azért is, mert Vasja kiváló előadó, színes és gyakran kiszínezett történeteket ad elő élményeiről és tapasztalatairól, ugyanazt a történetet több változatban is, ezért sokan szóbeli írónak tartják. Kiváló társalgó, aki társaságban szellemes, ironikus, gyakorta önironikus beszédmódjával nemegyszer orosz versek előadásával, sőt éneklésével tűnik ki, ám aki sokoldalú tehetségét rendre elherdálja, s aki úgy tartja, beszélgetés, társalkodás nélkül az élet mit sem ér... Állandó kapcsolatot tart fenn orosz disszidensekkel, nem igazán lehet tudni, soha nem is derül ki, milyen csatornákon jutnak el hozzá tiltott és betiltott szerzők művei. A regény

egyik nagyjelenetében éppen egy üldözött orosz költőnek rendez majdnem botrányba fulladó, emlékezetes költői estet a Dunán. Orosz és szerb nyelvű mesteri szavalataival mindig lenyűgözi a társaságot, ezenkívül virtuóz módon pengeti a balalajkát, büszke is a hangszerére, de fellépni nem akar, nagyon ritkán és csak különleges alkalmakkor mutatja meg kivételes zenei tehetségét. Orosz nyelvből és irodalomból szerez diplomát, kezdetben orosz tanár abban a gimnáziumban, ahol érettségizett, majd pedig a helyi művelődési központ munkatársa. Állandóan mozgásban van, mindenhez hozzá tud szólni, mindenről véleményt formál és mindenben, a sakkjátékban is első tud lenni. De sehol sem tud igazában otthon lenni, mindig és mindenkor, függetlenül attól, hogy megértésben vagy meg nem értésben van része, idegen marad, széles mozdulatokkal állandó mozgásban lévő, az orosz és a szerbet egyformán beszélő, sebeket hordozó idegen. A kalandregények minden hájjal megkent és mindenféle képességekkel ellátott hőseire, kópéokra és vándorénekesekre, vándordíjakokra emlékeztet, ám miközben zajlanak kalandjai, miközben sorjáznak színesebbnél színesebb történetei, miközben könnyű kézzel fordít szerbre orosz verseket, miközben szóval tart minden társaságot, mögötte zajlik a történelem, zajlanak a sorsformáló történések. A háború utáni nehéz évek, nincstelenség és sorbanállás, az örökös megfigyeltség, majd a negyvenes évek végén a szakítás Sztálinnal, az ebből következő megtorlások, üldözések, félelmek és szorongások, aztán az egyetemi évek, halványan a hatvannyolcas történések, közben a kiköltöztetések, a nacionalizáció, mindaz, ami az elmúlt fél évszázad eseménysorában valóban sorsfordító esemény. Vasja mintha tudomást sem venne ezekről a történekekről, holott egész életét éppen ezek a történések határozzák meg, mintha nélküle döntenének életéről és sorsáról, az idegenéről, aki tesz róla, hogy mindvégig valóban idegen maradjon. Nem ismerte meg az apját, mostohaapja mellett nőtt fel, akit mindvégig gyöngéd szeretettel vesz körül, hiszen nemcsak viszonylag rendezett gyekkorát köszönheti neki, hanem orosz identitását is, a szerbvel egyidejű orosz kultúráját; a kettő személyében egészében összeforrt. Egyszerre és egyidejűleg beszél szerbül és oroszul. Nem keveréknyelv ez, nem is rontott szerb vagy rontott orosz, hanem az ő személyes nyelve; nemcsak beszédmódja individuális és különlegesen személyes, hanem az a nyelv is, amit ő maga teremtett meg saját használatára.

Vida Ognjenović regényének egyik erőssége éppen Vasja személyes nyelvének kidolgozottsága. A szerző kiváló nyelvi erudíciójáról tanúskodik ez, arról valójában, hogy a regény mint elbeszélés értéke nyelvi megformáltságának függvénye. Nem az elbeszélő nyelve uralja a regény szövegét, hanem a hőse. Ahogyan beszél, ahogyan szerbül induló mondatokat

oroszul folytat, vagy fordítva, ahogyan a világ legtermészetesebb mozdulattal vált egyik hangszínből a másikba, ahogyan tettett orosz kiejtésével felkelti a figyelmet, úgy mutatkozik meg a személyisége. Vida Ognjenović nem írta körül, nem is írta meg Vasját, egyszerűen hagyta, hogy megszólaljon, hagyta, hogy mondja a magáét megállíthatatlanul. De nemcsak Vasját beszélgeti így, a regény más hősei is, a nagyszülők, az anya, távolabbi és közelebbi rokonok meg ismerősök is rendre megszólalnak a regényben, mégpedig átvezető mondatok vagy bekezdések, idézőjelek nélkül. Talán éppen ez az igazi sajátossága Vida Ognjenović elbeszélői gyakorlatának. Regényében a hősök mind sorra megszólalnak, mindannyian mondják a magukét, sokszor nem is igazán lehet tudni, hogy éppen ki beszél, minek következtében az elbeszélő háttérben marad, holott láthatóan jelen van, ő az, aki irányít, ő az, aki szót ad. Ebben a szembeütő elbeszélői gyakorlatban mindenképpen része van Vida Ognjenović színpadi, akár drámaírói, akár rendezői tapasztalatának. Regényének hőseit személyes nyelvükkel és sajátos beszédmódjukkal tette részint életessé, részint pedig emlékezetessé. Ráhagyta Vasjára és a többiekre, éljenek csak a maguk nyelvén, úgysem maradhat utánuk nyom másban, mint egyszemélyes nyelvükben.

Különösen érdekesek Vida Ognjenović regényének azon fejezetei és bekezdései, amelyekben hőseinek előéletét mutatja be. Az első világháború utáni orosz emigráció jó nevű vagy névtelen tagjai lépnek színre a regényben, Slava Kirov felmenői meg rokonsága; a lakáselkobzás és lakásínség idején éppen Slava egyik rokonához költöznek a fogorvos és családja, hogy aztán ebben a Duna menti kisvárosban élje Vasja gimnáziumi, majd felnőttkori életét. De szó esik a regényben azokról az egykori cári hadseregéből idetelepültekről, tisztokról és altisztokról, akik a második világháború idején külön osztagot alakítanak és Hitlert támogatják, hogy aztán vállalkozásuk csúfosan érjen véget; szó esik persze orosz írókról, nemcsak a disszidensekről, hanem Dosztojevszkijről, nem igazán hízogó módon Gorkijról, Mandelstam sorsáról és másokról. Másfelől a szerbiai vasutak alapításáról mond el Vida Ognjenović egy egész művelődéstörténeti fejezetet, minthogy apai ágon Vasja nagyszülei egy vasutas dinasztiába tartoznak, és a nagypapa, természetesen, elbűvöli a kisgyereket Vasját mozdonyok és szerelvények leírásával, majd pedig közvetlenül halála előtt, az éppen egyetemi éveit élő Vasjanak adja a családi ereklyeként őrzött vasutas dísz tárgyat. Mind az orosz emigráció bemutatása, mind pedig a vasutas történetek Vida Ognjenović regényét rétegzetté teszik, egyben erős vonásokkal rajzolják meg Vasja Ivanović Kirov személyiségét. Vasjáról végül nem lehet megtudni, hogy ki is ő valójában. Szerb családban született, orosz környezetben nőtt fel, egyformán él mindkét kultúrában, közben pedig mintha

sohasem keveredett volna ki a gyerekkorából. Egy helyütt ötvenkét éves gyerekeknek mondja magát.

A regény azzal ér véget, hogy Vasja nyomozótiszt ismerőse megmutatja neki a róla készült rendőrségi dossziét, benne életének minden fontosabb eseményével, ezzel együtt mindazokkal, akikkel élete során közvetlen, sőt intim kapcsolatban volt, s jelentettek róla, sokszor pontosan idézve elejtett szavait, sőt az is kiderül, hogy nagy szerelme valójában kettős ügynök volt, hogy nevelőapja németből és oroszról fordított bizalmas anyagokat a rendőrség számára. Mindezek után Vasja számára nincs más kiút és megoldás, mint hogy régi szenvedélyének, a madarak megfigyelésének szentelje az életét. Innen kezdődően már csak a madarakkal beszélget, és bizalma is már csak a madarakban lehet.

A díjazott regény

Gordana Ćirjanićnak az év legjobb regényéért járó NIN-díjjal kitüntetett *Ono što oduvek želiš* – magyarul *Amit mindig is szeretnél* – című, a belgrádi Narodna knjiga kiadásában megjelent regényét olvastam el. Az elmúlt évben is nőíró kapta a kitüntetést, de ennek nincs jelentősége, ez még nem jelenti azt, hogy a szerb regényírás elnőiesedett volna, sokkal inkább van jelentősége annak, hogy a díj odaítélése nagy port kavart fel a szerb irodalmi életben, leginkább azért, mert a könyv szerkesztője egyben a bírálóbizottság elnöki tisztét is betöltötte, minthogy sokak szerint e két szerep összeférhetetlen, még akkor is, ha nyilvánosságra került, a bizottság elnöke egy másik regényre szavazott... Talán képmutatásból, ezt sem lehet kizárni. Arról kevesebb szó esett a napokban, hogy az elmúlt évben a díjazottnál jobb regények jelentek meg, ám ezek közül szinte egyik sem került a kiválasztottak szűkebb körébe. Ez azonban más kérdés. Gordana Ćirjanić díjazott regénye ugyanis olvasmányos, több elbeszélői rétegből építkező, alapvetően történetmondó regény. Ha formája hagyományosnak is tűnik, minthogy valóban hagyományos, hiszen keretes elbeszélés, történetmondása kihívó és sok csomópontra támaszkodik. Kihívó és némileg meglepő, hogy Gordana Ćirjanić, minthogy a szerb nyelv különbséget tesz hímnemű és nőnemű beszélő nyelve között, a várttal ellentétben az első személyű elbeszélésmódot választva, minthogy regényének hőse történetesen férfi, hímnemben írta meg a regényt, ami egyfelől talán a nőírással szembeni fenntartását jelenti, ám jelentheti az elbeszélőnek, mint a regény fiktív hősének határozott leválasztását is a szerzőről; nem a szerző szólal meg a regényben, hanem az elbeszélő, ő beszél a regényhős szavaival és mondataival, ő bonyolítja a regényhős életútját és sorsát. Azt lehet ennek

alapján mondani, hogy Gordana Ćirjanić első személyű elbeszélése fiktív első személyt használ, minthogy a szerző alkotta elbeszélő szövegét egészen alárendeli a regényhős szövegének, és ezáltal az autentikus megszólalásra helyezi a hangsúlyt, ugyanakkor utat nyit az irodalom irányából érkező hatások előtt, ezért a regényben a hivatkozás Miloš Crnjanski London-regényére és annak főhősére, ezért a hosszú idézet Oscar Wilde esszéjéből és egy spanyol író regényéből. Nem a posztmodern idézésgyakorlatának bevezetése ez a regény szövegébe, hiszen Ćirjanić éppen azért, mert elbeszélője figyelmét a történetmondásra összpontosítja, eltávolodik a posztmodernről, és ahogyan egyik interjújában közölte, az újabb spanyol irodalomnak a történetmondást újra felélesztő gyakorlatát követve maga is vonzó és többrétegű történet elmondására vállalkozott. A hivatkozás a nagy elődre és ezen túl idegen szövegekre a szerző irodalmi kultúrájának ténye (versek és regények mellett sokat fordít angolból és spanyolból), amiből akár azt a következtetést is le lehet vonni, hogy az *Amit mindig is szeretnél* a kultúra regénye, sőt akár az is mondható, a kultúra bírálata regényesített formában.

Az *Amit mindig is szeretnél* regény hőse végzettsége szerint irodalomtanár, aki televíziós sorozatok gyártásából tartja fenn magát; a regény címevel azonos valóságshow egyik alkotója. Feleségével, Mártával Londonban él, majd felesége közlekedési balesetben életét veszti, miután a regényhős Spanyolországba kerül, ahol ugyancsak az *Amit mindig is szeretnél* címet viselő, nagyon népszerű valóságshow egyik szerkesztője, akinek az a feladata, hogy a jelentkező nézők kérései és kívánságai közül a megvalósíthatókat kiválassza, közben egész rendszerét dolgozza ki a nézői kívánságoknak, majd visszakerül Belgrádba, ahol Aleksandar nevű bátyja él, neves szakorvos, a feleségével, Olgával, aki majd Slobodannak, a regény hősenek segítségével lesz lakásának megvásárlásában és berendezésében. Slobodan és Olga, akitől nem idegen a kicsapongás, megszeretik egymást. Kapcsolatukat mindvégig titokban tartják, árulkodó jeleket nem hagynak maguk után, vigyáznak, mert belátják, kapcsolatuk konvenciókat sért, és közben senkinek sem akarnak sérelmet okozni, főként nem a regényhős bátyjának. Ez a regény történetének egyik tartalmi szintje, elég provokatív, valójában a polgári erkölcsöket sértő, ami végül is éppen a kultúrának köszönhetően viselhető el, hiszen Olga és Slobodan a kultúrában, olvasmányaikban és a művészetekben találkoznak. Közben Slobodan egyre távolabb kerül a valós élettől, egészében tévéfüggővé válik, egészen pontosan tévésorozatok megrögzött nézőjévé, aki minden sorozatot ismer; a regényben sorban jelennek meg sorozathősök, sorozatszituációk, amelyek lassan Slobodan életének részévé válnak. Slobodan nemcsak beleéli magát, hanem együtt

is él a sorozatokkal, miközben jól tudja, hogy ezáltal leszakadt nemcsak a mindennapi életről, de magáról a kultúráról, ezen belül az irodalomról is, aminek végzettsége szerint tanára lenne.

Gordana Ćirjanić Slobodan életét kettős keretbe illesztette. Az egyik keret életrajzi, a másik kulturális vagy irodalmi. Először ez utóbbiról. Slobodan évek óta nem mozdult ki Belgrádból, végül elfogadja egyik barátjának javaslatát, utazzon el néhány napra Vrnjačka banjára, a nevezetes szerbiai fürdőhelyre, ahol a barátjának üresen álló, örökölt lakása van. A lakást elhanyagolt állapotban találja, és Slobodan elhatározza, rendbe hozza, falait újrafesti, és ebben Miloš Crnjanski London-regénye hőségének példáját követi, aki orosz főúri emigránsként Londonban szintén hasonlóra vállalkozik. Slobodan többször hozza szóba a London-regény hőstét, lépésről lépésre azonosodik vele, ami részben tisztelgés Crnjanski mostanában ritkábban emlegetett regénye előtt, részben pedig annak a művi világnak a folytatása, amiben a botrányos szerelembe bonyolódott televíziós sorozatok megszállottja él. Ebből a szempontból is a kultúra regényének vehető az *Amit mindig is szeretnél*.

A regény életrajzi kerete egyben a regény formája is. Slobodan a gyógyvizéről híres szerbiai fürdőhelyen szólal meg. Életét Aleksandarnak, a szakorvos idősebb testvérnek tárja fel, ő Slobodan vallomásának megszólítottja. Itt is meg kell állni egy pillanatra, hiszen éppen azért, mert a megbántott testvér a regényhős szavainak címzettje, a szövegmondás atmoszféráját a közvetlenség és az őszinteség uralja, s ezzel Gordana Ćirjanić elbeszélője mintha kilépett volna a nőírástól távolságot tartó hímnemű elbeszélésből, és engedett volna a nőírás vonzásának, minthogy a közvetlen vallomásosság inkább emennek mint amannak sajátossága. Ami végül is nem változtat a regény nyelvi elrendezettségén, ellenkezőleg, hangsúlyossá teszi a szerző beszédmódbeli választását, minthogy rétegzettségét mutatja fel. Van abban valami borzongató, sőt ijesztő is, hogy Slobodan szavainak címzettje éppen Aleksandar. Amit nagyon felerősít az is, hogy Slobodan nem először került a fürdőhelyre. Járt itt már gyerekkorában is, amikor Aleksandar ragályos sárgaságát gyógyvízzel gyógyítandó anyja hosszú időt tölt vele a fürdőhelyen, ahová a gyerek Slobodan is ellátogat, és heteket tölt ott Aleksandarral és anyjukkal. A felnőtt fürdőhely-élménye a regény elejéről és a gyerekkori fürdőhely-émlék felidézése a regény végéről fogja egybe keretként a regényt. A felnőtt Slobodan nem ismer rá a gyerekkori helyekre, minden megváltozott, ám van a regényben egy kis részlet, ami szorosra fűzi a regény kulturális és életrajzi élménykörét. A gyerekkori fürdőhely-élményre emlékezve Slobodan felidézi, hogy akkor őneki is volt olyan összecsukható bádogpohara, amiből a gyógyulásban

reménykedők a gyógyvizet itták, és hogy jóval később látta, ahogyan egy ugyanilyen bádogpoharat süllyeszt Crnjanski a zsebébe. Van jelentősége ennek az alig látható epizódnak, hiszen általa az irodalmi példaképnek választott Crnjanski és annak regénye kilép kulturális meghatározottságából, és átkerül a közvetlen élményszerűség szintjére, amire azért is érdemes odafigyelni, mert benne a kultúra (az irodalom) és az élet szoros összetartozása figyelhető meg, mintegy érvként és válaszul arra a regényben idézett Oscar Wilde-provokációra, miszerint az élet utánozza az irodalmat. Gordana Ćirjanić regényét éppen ez a mellékesnek látszó apróság emeli ki az egyszerű vallomástevő beszéd meghatározottságából, és emeli át a magas irodalom világába.

Eme két keret, az irodalmi és az életrajzi között épül fel a regény. E keretek közé ékelődik be Slobodan életrajzának története, és ezzel együtt a mai kultúra, csúfnevén a tömegkultúra világa. Slobodan többször mondja újra a tévésorozatok tartalmát. E sorozatok hősei rendre megjelennek a regényben, mintha Slobodan addig folytatná a képernyőn látottakat, addig követné a képernyőn túlra is akár az áldozatokat, akár a bűnösöket, akár a nyomozókat, mígnem azoknak története és sorsa össze nem ér saját történetével és sorsával. A sorozathősökkel való találkozása és azonosulása azonban leépülést jelent Crnjanski regényhősével való azonosulásához képest. Ott lebeg a regény felett a London-regény hősének emléke, ezzel együtt egy gazdagabb és tartalmasabb élet esélye, ám a regényhős tévéfüggősége ennek az esélynek az eljátszását jelenti, ami ismét arra figyelmezteti Gordana Ćirjanić kitüntetett regényének olvasóját, hogy a regény teljességében nem az élet és életrajz bemutatása, hanem a kultúra nem is annyira ironikus, mint inkább közvetlen és szó szerinti bírálata ismerhető fel. Ennyiben „elkötelezett” is az *Amit mindig is szeretnél*, ha még van jelentése ennek a szónak.

Amans amare Virgilius

Babits Mihály: *Timár Virgil fia*

Bodnár György emlékének

Babits Mihály *Timár Virgil fia* című regényének recepciótörténetét legjobban talán az a dichotómia jellemzi, ami az újraértés lehetőségét tekintve Juhász Erzsébet és Bárdos László véleménye között feszül. Juhász szerint a regény „[ú]jraolvasása nem jár a felfedezés élményével, mást hoz: csöndes örömet és ismételt megbizonyosodást. Ezért a hallgatag, kikezddhetetlen minőségéért lehet igazán szeretni”¹, míg Bárdos úgy látja, a regény „a legkevésbé megnyugtatóan föltárt Babits művek közé tartozik”.²

Már a kortársi befogadása sem nevezhető egyneműnek, és nemcsak a szöveg jelentését aktuálpolitikai kérdéseknek alárendelő olvasásmód következtében nem az, hanem elsősorban azért nem, mert ez az olvasásmód a szöveget a társadalmi folyamatok leképzéseként gondolja el, illetve az ily módon szöveghez rendelt jelentést jellemzően az író személyes véleményével azonosítja, a szöveget pedig (mivel a társadalomrajz nem sikerül, ennek oka pedig az, hogy Babits itt is költőként ír) lírai regénynek tekinti.³ A másik végletet Kosztolányi képviseli, aki úgy lát-

¹ JUHÁSZ Erzsébet, *A szeretet öniróniája*, Híd, 1983/12, 1436.

² BÁRDOS László, *Az „indiszkrécio-ankét”, rövid összefoglalásban = A Nyugat jelenség (1908–1998)*, szerk. SZABÓ B. István, Bp., Anonymus, 1998, 185.

³ Már amennyiben a regény regényként egyáltalán érdekl. A Zsidó Szemle interjúja a *Timár Virgil fia* apropóján például kizárólag Babits zsidósággal kapcsolatos véleményére kíváncsi: „Ebben a munkában szinte benne reszket a zsidókérdés egy mély mondanivalójú művész szemüvegén keresztül. [...] Ez után irodalmi kérdésekről beszélt Babits, oly kérdésekről, melyek nem tartoznak e lap keretei közé. (KELLÉR Andor, *Keresztény írók a zsidóságról. Babits Mihálynál = Babits Mihály. „Itt a halk és komoly beszéd ideje”. Interjúk, nyilatkozatok, vallomások, vál.*, szerk. TÉGLÁS János, Celldömölk, Pauz-Westermann, 1997, 85, 86.) – A kortársi befogadásról bővebben SIPOS Lajos ír a kritikai kiadás jegyzeteiben: BABITS Mihály, *Timár Virgil fia*, s. a. r., a jegyzeteket írta SIPOS Lajos, Bp., Magyar Könyvklub, 239–270. (A továbbiak-

ja, Babits korábbi prózai munkáiban „líróját menti át elbeszéléseibe [...] Színez valamit és továbbálmodik, egy részletből kinő egy elbeszélés, egy regény.” A *Timár Virgil fiának* azonban: „[e]gyetlenegy »szép« részlete nincs. Az egész »szép«. Amint az író kibontja a mesét, sohasem sietve, az indítóokokat idején elhelyezve és gazdaságosan fejlesztve, szemünk előtt érik meg mondanivalója s a várakozásban akárcsak az írónak, nekünk is örömünk telik. Nyelvezete sem »egyéni«. Semmis szavakkal tud festeni, nem kér kölcsön a lírikustól, megveti azt az »egyéni« nyelvet, mely az elbeszélésben csak modorosság s többnyire hézagot takar. Hangjában rejlik a líra, az elbeszélés igazi lírája, az erő pedig kerekded, önmagába zárt, tökéletes szerkezetében [...]»⁴

A későbbi recepció Kosztolányi véleményét látszik igazolni. Rónay László Kosztolányira visszautalva nevezi a regényt a „valóság felé mutató fordulatnak”-nak, a „realizmus felé tett érdekes, értékes kísérlet”-nek.⁵ Rónay itt persze nem a 19. századi realizmust érti, hanem a „világérzés” problémáiban a francia neokatolicizmussal is összekapcsolható új-realizmust.

„A regényre, problematikájára, világszemléletére és megoldási kísérleteire nemcsak az első világháború utáni kiábrándulásnak, s az új ideálokhoz volt hatása, hanem a neokatolikus irodalmi irányzatnak is, mely akkor tetőzött először. Kosztolányi bizonyára nem véletlenül figyelmeztetett a regény katolikumára: »Csöndes küzdelme a szellemnek és anyagnak – dualista s mély nivoltában katolikus mű, a rajz éles vonalaival.« De hisz végeredményben a neokatolicizmus és az új-realizmus ugyanannak a világérzésnek más és más irányban történő feloldási kísérletei! A *Timár Virgil fiát* és a neokatolikus regény első hullámának kiemelkedő alkotásait különben is megkülönbözteti az az erős, ironikus antiklerikalizmus, mely Babits regényét mindvégig áthatja.»⁶

A katolicitás problémáját illetően ugyanakkor a recepció nem jut egyetemes álláspontra. Az egyik oldalon a leghatározottabb véleményt alighanem Rónay György képviseli. A regény megjelenésekor Timár alakjával is foglalkozó recepció ítéletét⁷ megerősíti ugyan abban, hogy „Timár Virgil vonzalma Pistához végeredményben önző: magát vágyik kiélni abban, akit szeret, a maga megoldatlanságát beléje átvetítve s általa kívánná megolda-

ban: *Timár Virgil fia*.)

⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Timár Virgil fia*, Nyugat, 1922/19 = <http://epa.niif.hu/00000/00022/00323/09809.htm> [2009. 02. 27.]

⁵ RÓNAY László, *Fordulat Babits prózájában: a Timár Virgil fia*, ItK, 1979/3. 387.

⁶ *I. m.*, 388.

⁷ Vö. HATVANY Lajos, *Magyar író, magyar zsidó*, Jövő, december 5., 7.

ni”, a leíró mozzanathoz fűzött értékelés azonban a Kosztolányinál jelzés-szerűen meglévő értelmezést gondolja tovább: „Ezért kell szükségszerűen elveszítenie szeretete tárgyát, hogy veszteségében fölfedezze a szeretet valódi természetét: transzcendens voltát. Ebben a katolikus megoldásban nyugszik meg végül a hős, a szeretet áldozatában; s ebben a megoldásban válik a regény mélyen katolikussá – alighanem mindmáig a legtisztább és legszebb magyar katolikus regénnyé.”⁸

A másik oldalon Juhász Erzsébet éppen Rónay Györggyel vitatkozva mondja, hogy a „*Timár Virgil fia* nem katolikus regény”. Hogy „katolikus regény-e [...] vagy csak *majdnem* az – ezt akkor dönthetjük el, ha szemügyre vesszük, mi mit minősít benne”. Vagyis „Isten szerelme minősíti-e a szelek játékaként átélt földi szerelmet – utal Timárnak a regényben idézett belső beszédként elhangzó szavaira – vagy viszont.”⁹ A „regény másodlagos szintjének megteremtődése” annak köszönhető, hogy „Vitányi alakja a leghitelesebben megformált mellékszereplők közé tartozik a magyar irodalomban”, így „Pista szempontjait illetően” „méltó vetélytársa” lesz Timár Virgilnek. Vagyis úgy látszik, hogy a két értelmező szempontjai eltérőek, Rónay Timár Virgil dilemmája felől nevezi a regényt katolikusnak, Juhász pedig Pistáé felől nem. Olasz Sándor Juhász Erzsébet véleményével¹⁰ látszik inkább egyetérteni akkor, amikor azt mondja, hogy „[k]atolikus regénynek Babits műve legfőljebb annyiban nevezhető, amennyiben Pilinszky János lírája katolikus líra. Mindkettőjük műveiben ott az ember veszendőségének, elveszettségének élménye a jámbor derű és hit ellenében.”¹¹

Nem egészen bizonyos ugyanakkor az, hogy a kérdést megválaszolando Pistát középpontba állító olvasás valóban megfelelhet-e a szöveg igényének, ha „a regény belső kérdése nem az hogy Timár Virgil [...] szeretetében

⁸ RÓNAY György, *Timár Virgil fia* = R. Gy., *A regény és az élet. Bevezetés a 19–20. századi magyar regényirodalomba*, Bp., Magvető, [1947] 1985², 389.

⁹ JUHÁSZ Erzsébet, *A szeretet öniróniája*, i. m., 1441.

¹⁰ „A regény másodlagos jelentésének kibontása érdekében idéztem Rónay György főnti gondolatmenetét, minthogy e szint megteremtődése épp a Rónayéval ellentétes alapfeltétel érvényesüléséből ered, abból, hogy a *Timár Virgil fia* nem katolikus regény, illetőleg csak annyiban katolikus, mint (kézenfekvő az összehasonlítás) Pilinszky János költészete, tudniillik egyik is, másik is *majdnem* katolikus, ám mégsem, mindössze annyira, hogy »nevet, gyönyörű nevet, párnát« ad a többnek, ami szükségszerűen nem fér egészen bele a katolicizmusba, ami a maga *mindenhatóságában* kiszolgáltatottabban adott.” (*I. m.*, 1441. – Kiemelések: J. E.)

¹¹ OLASZ Sándor, *Lélektaniség és személyesség a Timár Virgil fiában*, Új Dunatáj, 1997/2, 29.

rejlik-e az igazság, avagy Vitányi Vilmos világlátott kultúrájában [...]. Az írói intenció nem is versenyezteti a két világ igazságát”.¹² Bodnár György ezt az ábrázolásmóddal hozza összefüggésbe, azzal, hogy Vitányi ábrázolása nem belső nézőpontú, Virgilé igen. „Így a regény feloldó gondolata nem is épülhet a konzervatív és a modern kultúra konfliktusára: annak megfogalmazása Timár Virgil következtetéseiben rejlik – immár evilági veszteségeinek számbavétele során.”¹³ Bodnár azonban nem a regény katolicitását hangsúlyozza, hanem a regénybeli történeteket Babits újklasszicizmusa felől magyarázza, az „újra és újra kiküzdött egyensúly” igényével.¹⁴ Így Timár Virgil sem térhet vissza korábbi önmagához változatlanul, „hiszen nemcsak a maga kétségeire kell válaszolnia, hanem szellemi fia sorsát is azzal a szeretettel kell megítélnie, amelyhez veszteségei után sem lehet hűtlen.”¹⁵ Aligha véletlen tehát, hogy Tverdota György Babits kételkedő hitét „megnyugváásra, egyensúlyra vágyakozásával”¹⁶, végső soron újklasszicizmusával hozza összefüggésbe.

A *Timár Virgil fiát* sajtó alá rendező Sipos Lajos a regény recepció-történetét is összefoglaló *Jegyzetekben* úgy látja, hogy „Bárdos László és Rimóczi-Hamar Márta tanulmányaival a TVf recepciótörténete új szakaszhoz érkezett: az intertextuális olvasás korszakába ért.”¹⁷ Bárdos László e tekintetben két fontos dologra hívja fel a figyelmet. Az egyik az, hogy a „szöveg igazi *alapszövege*, pre-textusa, hipogramma [...], az Aeneis IV. éneke. Vergilius (alias: Virgil) műve”, a másik, hogy ezen „szövegutalásokon kívül még egy nyelvhez is viszonyít: ez pedig a latin nyelv”. Az idézetek beépülnek a „szereplőknek, illetőleg az elbeszélőnek a történetekről adott kommentárjába”.¹⁸ Rimóczi-Hamar Márta pedig két dolgozatában éppen ezeknek az idézeteknek a vizsgálatát végzi el.¹⁹ A dolgozatok filológiai értelemben lehetővé teszik az intertextuális olvasást, maguk azonban

¹² BODNÁR György, *Babits Mihály korrajzregényei avagy küzdelmek az epikával* = B. Gy., *Jövő múlt időben. Tanulmányok, esszék, kritikák*, Bp., Balassi, 1998, 55.

¹³ *I. m.*, 56.

¹⁴ *I. m.*, 57.

¹⁵ *I. m.*, 56.

¹⁶ TVERDOTA György, *Babits megtérése = Látókörök metszése. Írások Szegedy-Maszáék Mihály születésnapjára*, szerk. ZEMPLENYI Ferenc, KULCSÁR SZABÓ Ernő, JÓZAN Ildikó, JENEY Éva, BÓNUS Tibor, Bp., Gondolat, 2003, 519.

¹⁷ *Timár Virgil fia*, 285.

¹⁸ BÁRDOS László, *Az „indiszkreció-ankét”, rövid összefoglalásban*, i. m., 187. (Kiemelés: B. L.)

¹⁹ RIMÓCZI Gáborné HAMAR Márta, *Babits Mihály – Virgil – Vergilius*, Új Dunatáj, 1999/2, 55–64; RIMÓCZI-HAMAR Márta, *Babits-Virgil és Vitányi Vilmos szeretetértelmezése*, Bár, 1992/3, 53–61.

erre nem vállalkoznak. A recepció korábbi irányainak összehangolására Sipos Lajos tesz kísérletet, oly módon, hogy dolgozatában szem előtt tartja a regénynek a katolicitás kérdésével kapcsolatos szempontjait, valamint az intertextuális olvasás elvét is.

Úgy látja, hogy „a szöveg központjában” „a mindent kitöltő Isten-élmény megélése, ennek az élménynek a fokozatos háttérbe kerülése, majd a benne való újbóli teljes feloldódás” problémája áll.²⁰ A szöveg elején az a nézőpontváltás, mely Timár Virgilt kiemeli környezetéből, nem az elbeszélő, hanem a házfőnök nézőpontjából mutatja be Timár Virgilt mint a „legjobb tanár”-t, „igazi szerzetes”-t. „A házfőnök-igazgató minősítő ítélete után ezt bizonyítja, erősíti a szobája is.” Életében „csak a vallásnak és a tanításnak jutott hely [...]. Papként a külvilágot »isteni közvetítéssel« ismerte meg. Az asszonyok csupán a vallás révén léteztek számára.”²¹ Ettől a „mindent kitöltő Isten-élmény”-től távolodik el tehát Virgil, majd oldódik újra fel benne. Az egyszerűen összefoglalható fabulából következő jelentésen túl azonban a „szöveg jelentéstartományát a Timár Virgil alakjához kapcsolt olvasmányokkal, gesztusokkal, szokásokkal Timár belső beszédével Babits jóval tágabbra vonja”²², de tágítja ezt a jelentéstartományt az elbeszélő és Vitányi utalásrendszere is. A dolgozat második felében Sipos Lajos ezeket a szöveghelyeket veszi számba. Következtetése szerint „[a]z intertextusok, a transztextuális kapcsolatok, a nyelvi-stilisztikai allúziók, a sugalmazó intenciók, a retrospektív autotextusok, a betoldások és a módosítások appercipiálását Babits a befogadóra bízta. [...] Meghagyja annak lehetőségét, hogy a szöveget folyamatos szerveződésű, a közvetlen történet dekódolására inspiráló textusként, a ricoeuri naív olvasó szintjén olvassuk. Ugyanakkor lehetőséget kínál arra is, hogy intertextuális olvasással, intertextuális anamnézissel visszatérjünk az indukáló szöveghelyekhez is, s ezzel a paptanárnak és növendékének históriáját az idegen szövegek transzformációjaként is értelmezzük.”²³

Babits „a szövegközöttséggel társítja az irodalmiságot”²⁴, ugyanakkor gondolkodásában a korábbi szöveghez (az értelmezői hagyomány) hozzárendelte (stabilizált) jelentés érvényességének nincsenek garanciái. Mivel az új klasszicizmus babitsi változatában (sem) valamiféle örök, egyetemes értékekhez való visszatérés programja, vagyis a korábbi írásmódok fölidé-

²⁰ SIPOS Lajos, *Szövegépítés és szövegalkotás a Timár Virgil fia című regényben* = S. L., *Új klasszicizmus felé...*, Bp., Argumentum, 2002, 146.

²¹ *I. m.*, 147.

²² *I. m.*, 152.

²³ *I. m.*, 163.

zése nem a jelentés változatlan formájú megőrzését célozza. Babits szerint úgy kell a korból és a korhoz szólni, hogy a mondanivaló egyben az egyetemes kifejeződése is legyen, vagyis Babitsnál a megszólalás feltétele a korábban már végrehajtott világértelmezések, formák szövegbe íródása, vagyis a közös hagyomány lehet az alapja annak a megértésnek, mely az egyedül a másik számára egyáltalán érthetővé teszi. Így a Babits-regény recepciótörténete arra is figyelmeztet, közel sem bizonyos, hogy a szöveg egyes síkjaihoz társított jelentések, így a cselekmény szintjén elbeszélte lineáris történet és az írásmód következtében a szöveggel társítható jelentésintenciók feltétlen összehangolhatóak. Ha a játékba hozott kölcsönzött szövegek valóban részt vesznek a jelentésképzésben, akkor az ily módon eleve a rekurrencia elvére épülő szöveg vajon nem hoz-e létre olyan érdekes intratextuális alakzatokban megszólaló jelentésintenciókat, melyek a szöveg első lapjától nyilvánvalónak tetsző jelentést árnyalják, megkérdőjelezik, esetleg felülírják. A regény vendégszövegeit illetően hasonló következtetésre jut Vattamány Gyula. Az elbeszélés módja és az intertextusok kapcsolatát vizsgálva úgy látja, hogy Babits regényében „már maga az elbeszélés módja is arra utal, hogy mindannak, ami a műben történik, végül mégiscsak lesz valami »értelme«, egy végső cél felől tekintve a történetek minden egyes részlete valamiféle történeten felüli *logos*zban, rendben leli meg a saját testre szabott helyét. [...] A mű végére érve egy utolsó emberfeletti, ám mégis emberi (de főként írói) erőfeszítéssel lehet képes az olvasó megérezni a rend adta nyugalmat és beteljesülést, a »szubjektum szétfeszülését« megakadályozó transzcendens erő jelenlétét.

Ám [...] a regényben megjelenő vendégszövegek hallatlanul kitágítják a lehetséges értelemtulajdonítások körét, ugyanakkor érdekes és »termékeny« feszültséget teremtenek a teleologikusságot sugalló előadásmóddal »ütközve« [...]. E vendégszövegek mindenekelőtt a beszédes nevek, valamint Vergilius alakjának szinte az egész regényszerkezetet meghatározó gyakori szerepeltetései.”²⁵

Vattamány teljes joggal hangsúlyozza Vergilius alakjának fontosságát, az olvasónak azonban lehet olyan érzése, hogy az értelmezés bizonyos mozzanatainál a dolgozatban a befogadói együttműködés valószínűleg nem éri el a szöveg megkívánta mértéket. Ilyen lehet a Virgil név magyarázata. Vattamány szerint az, hogy szerzetesként Virgil ezt a nevet választotta, alakját mintegy megkettőzi, amit az is mutat, „hogy a templom látogatása

²⁵ VATTAMÁNY Gyula, *Babitsi apóriák. Az „allegorikus regény” és a bestiális „Város” (variációk egy témára)*, ItK, 2001/2, 265.

helyett ő Vergiliust olvas vasárnap”.²⁶ Ennél azonban fontosabbnak látszik az, hogy a zárlatot tekintve Paul de Man allegóriaértelmezésére hivatkozva úgy látja, „az epikus szál a történet folytatását *mindig implikálja*. Lehet, hogy egy út lezárult, és ezzel az »isteni szeretet« mikrokozmoszát futotta be, de a regény fikciós szerkezete azt sugallja: valami ezután is történni fog [...]».

Az allegória logikai szerkezete és a regény fikciós struktúrája, vagyis az allegória perfekta és az elbeszélés szükségszerű imperfekta egymásnak tökéletesen ellentmondó időszerkezetet feltételeznek és így egészen furcsa ajándékkal lepik meg az »allegorikus regény« műfaját: föloldhatatlan paradoxonnal, amely sikertelen elmozdulási kísérletnek tekinthető valamiféle nehezen megragadható határelmény pozíciójából.”²⁷

Vagyis az a termékeny feszültség, melyről a dolgozat elején ír Vattamány, pusztán a műfaji szükségszerűség okán, a szöveg belső mozgása nélkül sajátja a *Timár Virgil fiának*. A dolgozat szerzője ugyan fontosnak látja kiemelni, hogy az elválás nem Virgil, hanem Pista döntése, de úgy látja, Virgil „minden vívódásának végén mégiscsak »felragyogott« előtte az augustinusi mondat, az isten szerelmére, az önzetlen, földitől elszakadó szeretetre való ráatalálás végállomása (nondum amaban...)”.²⁸ Magához az idézethez korábban azt a magyarázatot fűzi, hogy „[i]gaz ugyan, hogy a keresztény szereteteszmény a krisztusi, [...] végső soron mindenkire rábizta a viszonszeretet válaszát, *ám kérdésessé válik az eddig bejárt életút »végtermékének«, Pistának az »állapota«, a »pedagógiai« folyamat értéke, hitele.*”²⁹ A Babits-filológia újabb eredményei alapján azonban közel sem bizonyos, hogy a Timár Virgil idézte mondatot az augustinusi életút felől kellene értelmezni.³⁰

Vattamány Gyula megállapításai valószínűleg az elbeszélés mód és a szubjektum integritása tekintetében is árnyalhatóak. Olasz Sándor szerint a „Babits regény egészében nem metatextuális regény, nem tartalmaz távolságtartást és önreflexiót. [...] Ugyanakkor a tudatregénynek ez a változata rengeteg metanarrációs elemet tartalmaz.”³¹ A narráció részletesebb

²⁶ *I. m.*, 266.

²⁷ *I. m.*, 273. (Kiemelés: V. Gy.)

²⁸ *I. m.*, 271.

²⁹ *I. m.*, 270. (Kiemelés: V. Gy.)

³⁰ Vattamány Gyula dolgozata 2001-ben jelent meg, Rimóczi-Hamar Mártáé 1999-ben. A szövegek átfutási idejének ismeretében persze könnyen elképzelhető, hogy Vattamány nem is ismerhette ez utóbbi dolgozatot. (A szöveghely lehetséges értelmezésére később visszatérek.)

vizsgálatakor úgy látja, az eseményeket auktorialis elbeszélő közli, „aki inkább fiktív tanúja Timár csöndes tragédiájának, tudása csak ritkán emeli a hős fölé. Önálló megnyilatkozásokra alig nyílik lehetősége, általában objektív, visszafogott, szólamából csak ritkán lógnak ki olyan – kissé avitt – mondatok, mint a következő: »Ah, milyen rideg, magányos este s álmatlan éj vár rá!« Olykor a mindentudó elbeszélő szerepét fölvéve szól ki az olvasóhoz [...]. Az elbeszélő kiegyensúlyozó nézőpontja azonban többnyire megvan: egyszerre biztosítja a bepillantást Timár Virgil tudatműködésébe és ugyanakkor néhány erőteljes vonással teremtí újja a magyar regény jól ismert kronotoposzáat, a magyar kisvárost.”³²

Olasz megállapításaival jórészt egyetérthetünk, az azonban nem biztos, hogy az idézett mondatot egyértelműen a narrátor szólamával kellene azonosítani. A fenti szöveghelyet Pista távozása után olyan, a cselekménymenetet felfüggesztő, tipológiaiilag is önállósított, három bekezdésből álló rész zárómondataként olvassuk, mely Timár Pista döntése („Magam akarok határozni”³³) utáni érzéseiről ad számot: „és legjobban megrémítette és gyötörte talán az az érzés, hogy lelke mélyén, akármit csinál is, azért ott zsidog elfojtottan a reménység [...]. Csak legalább tudná, ismerné a fiú gondolatait, csak legalább a lelkébe látna! csak legalább beszélhetne vele bizalmasan!... ez a hideg, ellenséges bizalmatlanság a leggyöttrőbb! ez az ő nagy bizonytalansága!... ah milyen rideg, magányos este s álmatlan éj vár rá!...”³⁴

Nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a zárlatot a narrátor együttérzésének, esetleg az „avittság” okán iróniájának (és így távolságtartásának, melyre később még látunk példát), vagy Virgil önsajnálatainak mondataként kell-e olvasni. Ez azonban annak a jelzése, hogy a szereplői szólamok az elbeszélőétől nem minden esetben választhatóak el teljes egyértelműséggel.

Olasz Sándor ugyan nem a „szubjektum szétfésülése”-ről beszél, de épp ezért terminológiai értelemben pontosabban kapcsolódik a logosz szavaltolta értelem és én-integritás kérdéséhez. Ebben azonban Vattamányval ellentétes véleményt fogalmaz meg, amikor a *Timár Virgil fiának* problémáját (akár korábban Juhász Erzsébet³⁵) Kosztolányi *Aranysárkányával* hozza összefüggésbe: „Timár Virgil személyiségében [...] azt a mélyen átélt ontológiai szemléletváltást kell látnunk, melyre néhány évvel később

³² *I. m.*, 26.

³³ *Timár Virgil fia*, 82.

³⁴ *I. m.*, 83.

³⁵ JUHÁSZ Erzsébet, *A szeretet öniróniája*, i. m., 1438.

Kosztolányi *Aranysárkányában* találunk példát. Novák tanár úr is identitászarban szenvedő, megbillent életű ember. Mindketten érzik, hogy megbomlik az én szubsztancialitása [...]. A krízis Kosztolányi tanár urát az életből dobja ki, Babits Timár Virgiljét a cella – korábbinál is reménytelenebb – sötétjébe kényszeríti.”³⁶

Kérdés persze, hogy mit jelenthet a cella korábbinál is reménytelenebb sötétje, ha, megfordítva Olasz Sándor korábban idézett, a regény katolicitásával kapcsolatos gondolatmenetét, az „ember veszendőségének, elveszettségének élménye” ellenében Babits művében ott van a „jámbor derű és hit”.

A Babits-regény vendégszövegeit vizsgáló Rimóczi-Hamar Márta hívja fel a figyelmet arra, hogy Timár Virgil idézetei nem minden esetben pontosak.

„nondum amabam, et amabam amare... amorem amabam... et quaerebam, quid amarem...”³⁷

„A sorokat Babits a Vallomások III. könyvének 1. fejezetéből emeli ki, veszi át, de *két szóval kiegészíti*”. Ez a két szó az „amorem amabam”, melynek jelentése a „szerelmet szerettem” vagy a „szeretetet szerettem”, mivel a „latin nyelvben nincs különbség a »szerelem« és a »szeretet« között”.³⁸ Úgy tűnhet, hogy a latin idézet csak Virgil műveltségével hozható összefüggésbe, mivel a regényben, mintegy a szövegértését segítve az augustinusi szöveghely fordítását is olvashatjuk: „idézte magának Augustinust. Még nem szerettem, nem tudtam, hogy mit kell szeretni; és szerettem volna szeretni: a Szerelmet szerettem: kerestem, mit szeressek...”

Most következik az igazi, az egyetlen szerelem: az Isten szerelme...”³⁹

A Virgil idézte latin és a magyar fordítás között van azonban két fontos különbség, melyeket az elbeszélő semmilyen módon nem jelez, vagyis ilyen értelemben megbízhatatlannak bizonyul, sőt, az „idézte magának” azt sejteti, hogy az eltérésekről nincs tudomása. Jelentősége van annak, hogy Timár nem olvas, hanem az ágyában fekvé gondolkodik, megoldást keresve problémáira, vagyis az idézett szöveghelyekre fejből gondol vissza, amit az is jelez, hogy eltér az eredeti szövegtől („et amare amabam”). A latin idézetben ez után álló három pont mintegy jelzi a betoldást, a magyar fordításból azonban ez elmarad. Az ágostoni szöveghely a földi és isteni szerelem/szeretet kérdését tematizálja, ami Timár problé-

³⁶ OLASZ SÁNDOR, *Lélektaniség és személyesség a Timár Virgil fiában*, i. m., 26.

³⁷ *Timár Virgil fia*, 90.

³⁸ RIMÓCZI-HAMAR MÁRTA, *Babits-Virgil és Vitányi Vilmos szeretetértelmezése*, i. m., 60–61.

³⁹ *Timár Virgil fia*, 91.

mája is. Augustinusnál azonban a szöveg az „et amabam amare” után úgy folytatódik, hogy „et secretiore indigentia oderam me minus indigentem” („és valami titkos hiányérzet gyűlöletre sarkallt önmagam ellen, aki nem eléggé éreztem a hiányt⁴⁰), ami, ha a tágabb szöveggörnyezetet is figyelembe vesszük (a könyv Ágoston karthágói vívódását beszéli el), jelzi, hogy Ágoston kérdése más, mint Virgilé. A latin szövegben a virgili betoldás (az „amor” szó kettős jelentésével) maga is jelzi az ágostoni és a virgili dilemma közti különbséget, vagyis utal arra, hogy Timár, tapasztalatlansága következtében, elvben sem dönthet a kettő között. A magyar fordítás az idézett és az eredeti beszéd különbségét nem tartja fenn, amit a három pont elmaradásán túl még egy betoldás jelez. A virgili idézetből és Ágoston szövegéből ugyanis egyaránt hiányzik a „nem tudtam, hogy mit kell szeretni” tagmondat, ami így Virgil reflexiójaként lesz értelmezhető. Mivel a mű összövegében külön bekezdés még nem választja el ezt a részt a megelőző virgili monológától és az Ágoston-idézettől⁴¹, a szöveg végleges változata mintegy fölerősíti azt a jelzést, hogy ugyanannak a beszélőnek az eredetitől immár eltérő értelmezését olvassuk. Mindez valószínűsíti, hogy a fordításra következő bekezdés fent idézett mondata („Most kezdődik [...]”) mint az Ágoston-értelmezés konklúziója sem az elbeszélőhöz, hanem Timárhoz tartozik, ami a történet szintjén megerősíteni látszik ugyan Sipos Lajos korábban idézett megállapítását és Vattamány véleményét, de egyben kérdésessé teszi, hogy ez a tapasztalat felőli visszatérés a korábbival azonos minőséget jelent-e, illetve azt, hogy a zárlat valóban az újra megtalált Logosz felől lesz-e értelmezhető.

Németh G. Béla bizonyára joggal írja le a Babits regénye rögzítette folyamatot úgy, hogy a „lélek testetlen, nemiség nélküli, időtlen, sem életet, se halált nem nemző szerelme a szellem iránt testiséggel, nemiséggel,

⁴⁰ RIMÓCZI-HAMAR Márta, *Babits-Virgil és Vitányi Vilmos szeretetértelmezése*, i. m., 60. – A magyar fordítás, melyet BABITS ismert, melyről írt is (*Ágoston* = B. M., *Esszék, tanulmányok*, I, összegy., a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta BELIA György, Bp., Szépirodalmi, 1978, 472–498.), és amelyet a regényben nem követ, jól mutatja Ágoston és Virgil helyzetének különbségeit: „Még nem voltam szerelmes, de vágyódtam utána, és e mélységes vágyakozás ösztönével haragudtam igénytelenségemre. Kerestem valamit, amit szerethetek, mert kellett szeretnem, másrészt ki nem állhattam a kalandtalan egyformaságot. Más benső eledelre, reád magadra éhező éhség volt ez bennem Istenem, de ezt az éhséget nem éreztem a maga igaz alakjában: halhatatlan eledel után nem kelt vágy bennem, nem mintha már eltöltöttek volna, hanem azért, mert minél üresebb voltam, annál nagyobb volt bennem az ellenszenv irántuk.” (*Szent Ágoston vallomásai*, ford. Dr. Vass József, Bp. Szent István Társulat, [1917] 1995, 64.)

⁴¹ *Timár Virgil fia*, 205.

életet és halált nemző időbeliséggel telik el. Vagy másképp s az ő szavaival: a csonka, a csonkított *Erósz uraniosz* a maga csonkaságára ébred, s a telt és termékeny *Erósz kroniosz*nak kénytelen átadni vagy legalább vele megosztani a helyét”.⁴²

Mégpedig elsősorban azért, mert Vitányi utalása a kétféle eroszra az, amely miatt Virgil úgy érzi, „csak egy út van előtte, a lemondás útja”.⁴³ „Timár előtt mintha örvények nyíltak volna föl; most először látta – más szemével – ilyen rettenetes világításban az életét”.⁴⁴ (Ami természetesen nem jelenti azt, ne remélte volna továbbra is, hogy Pista mellette fog dönteni. Ebben mindvégig reménykedik Timár.) A jelenet tehát elsősorban azért fontos, mert Vitányi a kétféle erosz említésével – a maga szempontjából legalábbis – nagyon pontosan írja le a szerzetes dilemmáját: „A jó pedagógust mindenért kárpótolja egy fiúcska hálás szeretete; nála minden pedagógiai érzésekké szublimálódik – ami a világ gonosz fiaiban durva testiségek alakját ölténé... Bevallom, hogy én irigylem atyaságodat: a jobbik részt választotta, a Platon »eros ouranios«-át, míg mi az asszony földi bilincseiben senyedünk.”⁴⁵

Vagyis azt, amelyet a regény végén Timár a már idézett önreflexiójában fogalmaz meg. Az azonban, hogy a regény egyes szöveghelyei értelmezik egymást, az inter-textusokról az intra-textusokra irányítja a figyelmet.

A minisztériumi utasításnak megfelelően Timár Virgil úgy dönt, meglátogatja Vagner Pistát és édesanyját. A szobába belépve a narrátor Virgil nézőpontját engedi érvényesülni: „Félénken és ügyetlenül lépett előre... s váratlan: amint belépett a kis szobába, mintha kilépett volna a Stirling-házból. Egy más milió volt! Fehér csipkefüggöny kizárta a rettenetes udvart. Barátságos fehérség köszönt a falakról. Tisztaság: a meszelt falak tisztasága, az ágyneműk fehérsége, egy székre dobott dunna fehérsége.”⁴⁶

A leírás szövegszerűen is a ciszterci refektórium bemutatását idézi: „Milyen kellemes hely! A tisztára meszelt falak nyugodt, nehéz bolthajtásokban borulnak a boldog evőkre.”⁴⁷

A szoba leírásakor a fehérség és tisztaság ugyan a Stirling-házzal mutat kontrasztot, mivel azonban Virgil nézőpontja érvényesül, meglepettségét azokkal az előzetes ítéletekkel lehet összeolvasni, melyek várakozását még a látogatás előtt alakítják.

⁴² NÉMETH G. Béla, *Az Erósz teljességének vágya* = N. G. B., *Babits, a szabadító*, Bp., Tankönyvkiadó, 35.

⁴³ *Timár Virgil fia*, 78.

⁴⁴ *I. m.*, 77.

⁴⁵ *I. m.*, 77.

⁴⁶ *I. m.*, 21.

⁴⁷ *I. m.*, 7.

„Timár Virgil életében alig játszott szerepet” az „Asszony”. „Az anyját nem ismerte”, „egy laposmellű, csontos néember vigyázott rá később, néember csak és nem nő”. Tizennégy évesen már kispap, „s első, öntudatlan szerelmei a Szentek Életéből lopóztak szívébe”. „Eleven asszonyt alig látott, vagy ha látott is, nem mert rájuk nézni.” Később „a Theologia Moralist tanulta, [...] útálat és undor töltötte el lelkét”. Timár így nem talál választ kérdésére, „[m]i hát az az asszony, micsoda kétértelmű lény, szentségre és mocsokra egyformán született. [...] És a maga asszonytalan életére gondolt...”⁴⁸ A leirat olvasása után Virgil felmegy a szobájába, s elhatározza, hogy elmegy a „Vágner-fiú lakására”. A röviden idézett visszaemlékezésnek, melynek bizonyos részletei a narrátorhoz (pl. az apával kapcsolatos „bigott” kifejezés), más részletei Virgil szólamához tartoznak (erre utal pl. a zárómondat folyamatosságot biztosító „és” kezdő szava: „És a maga asszonytalan életére gondolt.”), melynek egésze hovatartozásáról ugyanakkor épp emiatt nem lehet egyértelmű döntést hozni, ez lesz az apropója. „Mintha huszonöt év kiesett volna életéből, megint a borzongó, tudatlan ifjú volt, a félszeg kispap, a gyáván kíváncsi, aki alig kezdte meg lelkében küzdelmét az ősi, nyugtot nem hagyó ellenséggel, mindenütt jelenvaló rémmel, az Asszonnyal!”⁴⁹

A házba belépve az ott tapasztaltakat olvasmányélményeivel hozza összefüggésbe, és később is ezek mentén igyekszik a cáfolt előzetes vélekedést kiigazítani: „Homályosan villantak meg emlékében a képek, amiket kurtizánok életéről festettek benne olvasmányai vagy úri lumpolások félfüllel hallott történetei. Bizony, több fogalma volt az alexandriai kurtizánokról – Szent Antal korában – vagy azokról, akiket Lukianos leír, mint a maga korának és megyéjének híres lányairól.”⁵⁰

„Különös álmoként üldözte őt az a nő, az a szoba, mely egyáltalán nem hasonlított az alexandriai kurtizánok képzelt szobáihoz, inkább egy szent nő lakásának benyomását tette. Szűk és egyszerű szoba... Eszébe jutott a Szent Katalin szobája, amelyet egyszer meglátogatott Sienában...”⁵¹

Kezdetből jelen van tehát egy mítoszi szál, mely felől Virgil a történet nő életet értelmezni igyekszik, és ennek tudatosítása az, amiért az „életbe vezetéssel” kapcsolatban kezdetből fogva kétségei vannak: „Oly tapasztalatlan volt ő a világban! Életről, szerelemről, rossz nőkről, olyan naiv fogalmai voltak – maga is érezte! Hogyan legyen ő nevelője, életbe vezetője ilyen nagy, majdnem felnőtt fiúknak, aki sokkal kevesebbet látott az élet-

⁴⁸ *I. m.*, 12–13.

⁴⁹ *I. m.*, 12.

⁵⁰ *I. m.*, 17.

⁵¹ *I. m.*, 28.

ből, mint azok?”⁵²

Innen nézve azt is mondhatnánk, hogy a nevelődési kérdés a regényben visszájára fordul, Pista lesz az, sajátos módon, aki Virgilnek „életbe vezetője” lesz. A látogatás felől végleg az után dönt Virgil, hogy az egyik órán rádöbben, „ennek a kedves fiúnak is megvan a maga külön élete, ki tudja, milyen élet, mely előtte teljesen idegen”⁵³, ami mutatja, hogy a tanítás ellenére Virgil a külvilágról mintegy nem vett tudomást, de most úgy határoz, szeretne ebbe az életbe bepillantást nyerni. Természetesen nem tudja, mi vár rá, de az „ifjúság minden kísértete”⁵⁴, mely Timárra tör, jelzi, ami később fog bekövetkezni: „De íme, egyetlen előérzése e mocskos Élet új érintésének mit hoz ki belőle?”⁵⁵ Vagyis a nő Virgil életébe kísértőként lép be, és hamarosan bűnbe is viszi: Timár hazudik Pistának⁵⁶, és kalandja után már nem érdeklik az olvasmányai, elkezd élni. A korábbi sor visszájára fordul, már nem Lina szobája juttatja eszébe a kurtizánok és Szent Katalin szobáját, hanem fordítva: „Szent Katalinról mindjárt a Vagner Lina szobájára gondolt, hervadásra, fenyegető halálra és bűnös életre, bűnre és erényre... Ember volt. Sajnálta és szerette ezt a szegény nőt úgy, ahogyan látta, mint anyát, beteget jóságával és rosszaságával, szelídségével és cinizmusával, – ítélkezés nélkül... mint ember az embert...”⁵⁷

Nem véletlenül jut eszébe ugyanekkor „a megilletődés, amely elfogta, mikor a piszkos emeleti gangon, a halálos beteg ajtajában, egyszerre csak papságát érezte”.⁵⁸ A szöveg itt arra a Stirling-házbeli jelenetre utal vissza, ahol a ház és lakói „fénytelenységben” maradnak, és „érezte most Timár, döbbenve, hogy ő *pap*. Hogy őt egy felsőbb világ küldötte el ide, hogy ő lelki vigaszt, az utolsó kenetet jelenti ezekben a nyomorult szemekben. S egyszerre, egy pillanatban, iszonyú szégyen töltötte meg, maga sem tudta, miért? Micsoda gondolatok között is jött ide! Krisztus más szemmel nézett Magdolnára. E bűzös udvar levegőjében nem a bűnt érezte meg, hanem a nyomort”.⁵⁹

A „papi” nem minden alkalommal ugyanazt jelenti a szövegben. Itt a szeretethez és a megbocsátáshoz kapcsolódva pozitív, míg a következő oldalon éppen ezzel ellentétes jelentésben áll: „A szeretet szavait kereste, de csak egy száraz papi kérdés jött ki az ajkán.”⁶⁰ Timár kérdése mögé („Ó

⁵² *I. m.*, 11.

⁵³ *I. m.*, 15.

⁵⁴ *I. m.*, 12.

⁵⁵ *Uo.*

⁵⁶ *I. m.*, 26–27.

⁵⁷ *I. m.*, 29.

⁵⁸ *Uo.*

⁵⁹ *I. m.*, 18. (Kurziválás az eredetiben.)

⁶⁰ *I. m.*, 19.

micsoda pap ő?”⁶¹) ennek dilemmáját lehet odaérteni.

Az első részben Magdolna neve még két alkalommal fordul elő. Először a Linához belépő Timár zavarának okaként olvassuk⁶², zárójelben, valószínűleg a narrátornak tulajdonítható magyarázatként. Ez esetben a korábbi szöveghely értékeléseként olvasható, esetleg az elbeszélő Virgil tapasztalatlanságának szóló iróniájaként. A másik alkalom a párbeszéd forma jelzése miatt a rendtársak csipkelődésének példája lehet, mely retorikáját tekintve Vitányi szólamához közelít.⁶³

Sipos Lajos joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy a Magdolnát emlegető Vitányi nem vesz tudomást a bibliai hagyományról, és „hozzávetőleges tájékozottságában a valamikori szeretőjét, a gyermekét egyedül felnevelő anyát azonosítja az általa egynek gondolt Magdolnával. Ez a párhuzam azonban felületes és nem igaz”.⁶⁴ Vitányi monológja azonban nemcsak arra figyelmezteti Virgilt, milyen látszata lehet cselekedeteinek egy külső szemlélő számára, hanem, mint azt a korábban idézett szöveghely mutatja („Krisztus más szemmel nézett Magdolnára”), éppen a maga korábbi kétségeivel szembesíti őt. Ezt jelezheti az is, hogy Virgilnek a korábbi pletyka, mely Pistát az ő törvénytelen fiának gondolta, jólesett.⁶⁵

Timárnak „bűnbe esése” után tűnik fel, hogy Pista hasonlít az anyjához, s később a két alakot mintegy azonosítja:

„– Mennyire hasonlít az anyjához – gondolta.

Aztán: a fiún keresztül az anyját is látta. A szemük mintha ugyanaz lett volna. Mintha a fiú arcából az anyja szeme nézett volna reá.

Most igazán hasonlított az anyjához. Timárnak egy pillanatra ijedten dobbant föl a szíve: mintha egy nő feküdt volna a pamlagán.

Oly szép volt a fiú, kedves és vidám fölényében, gyermeki, dacos vállrándításaival, s avval a szelíd és gúnyos modorral, mely mindig a szegény Linára emlékeztette őt!... Olykor szeszélyes volt, mint egy kacér kisasz-

⁶¹ *I. m.*, 29.

⁶² „(tán valami haldokló Magdolnát várt, tépett selymek s beteg illatok közt)” (*I. m.*, 21.)

⁶³ „- És Virgil megtanulta az evangéliumból, hogy a Magdolnának van legnagyobb szükségük a vigasztalásra...” (*I. m.*, 29.)

⁶⁴ SÍPOS Lajos, *Szövegépítés és szövegalkotás a Timár Virgil fia című regényben*, i. m., 161.

⁶⁵ *Timár Virgil fia*, 58.

szony, – de annál kedvesebb.”⁶⁶

A Lina halála után jövőbe tekintő Timár „[m]ost már várta az életet, a hangot, mely Pistáról és szegény anyjáról fog beszélni neki”. Nem véletlen tehát, hogy hamarosan éppen Pistával szemben esik újra a hazugság vétkébe.⁶⁷ A mítoszi szálat tekintve az, hogy Virgil több alkalommal azonosítja Pistát Linával, jelzi, hogy Timár kalandja az élettel az a megkísértés-történet, mely szükséges ahhoz, hogy Timár tudatosan választhassa azt, amit korábban reflektálatlanul elfogadott. Az tehát, hogy Timár Virgil életéből eddig hiányzott az „Asszony”, akit csak ifjúkorának kísérteteként ismert, mely most újból előtör, s az, hogy Pista iránt érzett szeretetének oka (részben) az, hogy benne anyját látja, olyan következtetés levonására is lehetőséget ad, mely szerint Timár Virgil lehet jó ciszterci, pap és tanár a rend szabályai szerint, azonban nem lehet jó szerzetes, nem élhet Istenhez méltó életet mindaddig, amíg elkerüli azt, amivel még Krisztusnak is szembe kellett néznie: a kísértést. Ezt látszik igazolni Timár elbeszélte monológja a szöveg végén. Miután Augustinus küzdelmeihez hasonlítja Pista jövőjét, vagyis valamely általa ismert minta szerint gondolja el, a következőket olvassuk: „Timár szomorúan fordult el az ablaktól: ő elrejtőzött az ellenség elől! Milyen magányos, küzdéstelen és érdemtelen élete volt neki! Ő sohasem találkozott az Élettel. Az élet csábos pompáira gondolt, melyeket ő már meg nem ismer soha... Ő nem vívta meg csatáját az Asszonnyal. Bevallatlan megbánás ült rajta, valami nagy tökéletlenségét érezte életének: nem, a »fia« ne maradjon ilyen tökéletlen! Nem az a hős, aki nem küzd soha: hanem az, aki győz!”⁶⁸

Vagyis ekkor már a saját élettapasztalata felől látja be azt, hogy az Istenhez méltó élet nem kerülheti el a történeti életet. Egy pillanatra ugyan újra úrrá lesz rajta a szorongás, kétségeire azonban ekkor már saját „bűne”, féltékenysége felől talál választ: „Az egyetlen menedék az Isten. [...] Minden földi szeretet csak botlást és bánatot hoz; de minden földi botlás és bánat csak lépcsőfok őhozzá.”⁶⁹ Ez azonban már nem egyszerű visszatérés a korábbi igazsághoz, „hogy csak az él igazán aki másért él. A szeretet az Isten grádicsa”.⁷⁰ Timár „a negyvenedik év felé járt ekkor, túl azon a koron, melyet a nagy katolikus költő *életünk közepének* nevez, s mely oly kritikus kor a magányos férfiúra”. Vagyis az út elején jár, melyet a regényben fog bejárni, metaforikusan Dantéval és Vergiliusszal, hogy a végén újraértel-

⁶⁶ I. m., 27, 28, 34, 47.

⁶⁷ I. m., 46.

⁶⁸ I. m., 89.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ I. m., 39.

mezhesse a könyvből tanult igazságot. A szöveg ismétlődése tehát nem a jelentésbeli azonosságra, hanem az újraértelmezett viszonyra hívja fel a figyelmet.

Olasz Sándor nyilván joggal értelmezi a regény végét úgy, hogy ott „kétségtelenül az is olvasható, »hogy az egyetlen igaz menedék az Isten«. De még ekkor is Augustinus jut Timár eszébe, aki ifjúkorában nem bújt a cellák falai közé. Nem egyértelműen a rezignált belenyugvásról van hát szó, s Timár személyisége éppen emiatt a vállalt ambivalencia miatt válik talányossá és izgalmassá.”⁷¹

Virgil még Vitányi megérkezése előtt Ágostonhoz hasonítja Pistát, akinek „is talán keresztül kell menni gondolatban minden veszedelmen, ismerni minden rosszat, mielőtt a jót választaná, úgy, mint Ágostonnak... talán így is jó ez”.⁷² Csakhogy az ágostoni példa érvényesítése azt jelentené, hogy Pista küzdelme után visszatér, mint ahogy Augustinus megtért, miután a kísértésekkel szembenézett. Bár az Ágostonra emlékezés kiindulópontja Pista, Timár, mint láthattuk, itt a maga életére vonatkoztatja a mintát, s azt újraértve lesz képes a maga életét, szeretethez való viszonyát, a bejárt életút tapasztalata felől újraértelmezni: „nondum amabam, et amabam amare... amorem amabam... et quareban, quid amarem... [...] Most következik az igazi, az egyetlen szerelem: az Isten szerelme...”⁷³ A szövegben végigkövetett mitikus és szövegeközi minta tehát azt teszi láthatóvá, hogy Timár, szembenézve a kísértésekkel, immár tudatosan választhatja az Istenhez méltó életet.

A zárlat szerint azonban a felismerés nem azonos az út végével. „Pista – nem hálátlanságból, vagy érzelemhiányból, hanem mert a perc izgalma annyira betöltötte egész gyermekszívét – szinte meg se látta, mint egy megszokott valakit [...]. Pista hajadonfőtt napnakfordult arccal mosolygott vissza rájuk; a haja homlokára csapódott a szélben, Timár megfigyelte, hogy óréa nem nézett.”⁷⁴

Az eseményeket Virgil nézőpontjából látjuk. Véleményem szerint a zárlat narratív megoldása miatt mondhatjuk, hogy a Timár önértésében újraszituált viszony ellenére sem „egyértelműen a rezignált belenyugvásról van hát szó, s Timár személyisége éppen emiatt a vállalt ambivalencia miatt válik talányossá és izgalmassá”.⁷⁵ A magam részéről úgy látom, hogy éppen az újraszituált viszony következtében nincs szó rezignált belenyug-

⁷¹ OLASZ Sándor, *Lélektaniség és személyesség a Timár Virgil fiában*, i. m., 25.

⁷² *Timár Virgil fia*, 70.

⁷³ *I. m.*, 90–91.

⁷⁴ *I. m.*, 91.

⁷⁵ OLASZ Sándor, *Lélektaniség és személyesség a Timár Virgil fiában*, i. m., 25.

vásról. Timár a tapasztalat felől érti meg, hogy „minden földi botlás és bánat csak lépcsőfok őhozzá”, vagyis „a szeretet az Isten grádicsa”, ami az egyszer kivívott tökéletesség helyett a folyamatra helyezi a hangsúlyt. Kétségtelen, hogy értelmezői habitustól függően a folyamatszerűség helyett a hangsúlyt helyezhetjük a kizáró ellentétre is, én azonban úgy gondolom, a regény keresztény tanítással leginkább rokonítható mozzanata az, hogy Timár úgy hág fel mégis az „Isten grádicsá”-ra, a „lépcsőfok”-ra, hogy közben a próbán elbukik.

Hasonló következtetés levonására ad lehetőséget az elbeszélő metalepszise (Genette), mely felfüggeszti a szöveg fikciós karakterének illúzióját, és arra a dichotómiára irányítja a figyelmet, mely a ciszterci rend Timár életének megfelelő hagyománya és Virgil vállalt feladata között feszül: „Ez volt az általános vélemény is. A ciszterciák előkelő rend, *mondhatnám* gőgös rend: nem olyan, mint a mizerikordiánusok vagy a ferencesek. Messze külvárosokban tett beteglátogatás, rosszhírű utcák levegője, rosszszagú lakások piszka, előttük ismeretlen. Könyvek között, vagy úri társaságban élnek, a szünidőket külföldi utazással töltik, gazdag földjeik vannak, s pincéikben kitűnő boraik. Nyugalom és kényelem vezeti életüket. Gőgjük és kényelmük egyformán tiltakozott a miniszter gondolata ellen. Mi mindennek lehetnek kitéve a kéretlen látogatásokon.”⁷⁶

Joggal mondja tehát Rónay László, hogy Timárt „egész egyénisége inkább ferencesnek mutatja, semmint ciszternek”⁷⁷, azzal a kiegészítéssel, hogy a Vágner Linát felkereső Virgil még nem a bibliai, hanem a rendnek a narrátor által bemutatott hagyománya felől érvényes módon gondol rá, vagyis az, ami elsősorban mégis elkülöníti őt rendtársaitól, az lesz, hogy ettől a hagyománytól el tud távolodni, s képessé válik rá, hogy önmaga és a világ viszonyát a megélt tapasztalat felől hangolja össze a bibliai értékrenddel.

Ez az értelmezés ugyanakkor egyáltalán nem tűnik magától értetődőnek. Vattamány Gyula például arra a következtetésre jut, hogy „[n]em elhanyagolható aspektusa Timár Virgil útjának, hogy [...] Vágner Pista »elengedése« [...] nem önkéntes vállalás, hanem kényszer szülte fejlemény. *Ez ugyanis nem a Virgil, hanem a Pista döntése volt.* Pista voltaképpen saját elhatározásából szakadt el szellemi atyjától, hogy jóformán mindent megtagadjon, amit addig tőle tanult. Tetszik vagy nem tetszik, ez a fejlemény Timár Virgil *sikertelen világba való beavatkozási kísérletének tényét emeli ki.* Világban való esetlen csetlése-botlása semmiféle eredménnyel nem járt: egyetlen kivétellel: eseménytelen életét egy meghatározó élménnyel gaz-

⁷⁶ *Timár Virgil fia*, 8. (Kiemelés tőlem: F. G.)

⁷⁷ RÓNAY László, *Fordulat Babits prózájában: a Timár Virgil fia*, i. m., 388.

dagította, méghozzá a szeretet »égi« és »földi« aspektusainak érzékletes reprezentációjával, valamint egy kényszerű tusakodással, amely a lehető legésszerűbb eredményt hozta: *a megideologizált elválását*.

Mind Jónás, mind Timár Virgil esetében szellemi események allegorikus reprezentációs kísérletéről van szó: az allegorizálás és a bejárt szellemi út azonban csak céltalan téblábolásnak tűnnek egy nagyobb erő hatalmának árnyékában.⁷⁸

Úgy tűnik, Vattamány az epikum alapvető nyitottságát korábbi (idézett) véleményével szemben Pistára nézve nem tartja érvényesnek, és a fejlemények ismeretének hiányában is megelőlegezi neki, hogy „jóformán mindent megtagadjon”, amit Virgiltől tanult. A regénybeli történetet a pretextusok maradéktalan reprezentációjaként értelmezi, s innen nézve nem talál elmozdulást a korábbi kulturális emlékezet szövegbe írodása, az allegorikus reprezentáció felől, ami egyben azt is feltételezi, hogy a regényben az ismétlődő szöveghelyek a szöveg tropikus mozgása ellenére sem lesznek másként intonálhatóak. Úgy látja, a Babits-regényben Virgil szemszögéből domináns „a Város diabolikus karaktere”, míg „Pista szemei előtt a szabadság, a kaland, a nyílt tér képei lebegtek”.⁷⁹

Korábban láthattuk, hogy a Vattamány hivatkozta ágostoni bűnös város képe milyen szerepet játszott Virgil önmegértésében, vagyis azt, hogy a megértés alapjául szolgáló előzetes tudás hogyan tesz szert az eredetitől elkülönböző jelentőségre. Bodnár György pedig meggyőzően bizonyította, hogy a regény nem versenyzeteti egymással Virgil és Vilmos világának igazságát.⁸⁰ Ha pedig ehhez hozzáolvassuk Timár felismerését, mely szerint „minden ellenszenv dacára érezte, hogy a fiút mégis épen így szereti, így ahogyan van, ezzel a fajkeveredéssel, mindazokkal a tulajdonságokkal, amiket ettől az embertől örökölt, amiket ő folyton korholt és nyesegetett benne, de amik nélkül – most ébredt igazán tudatára ennek – Pista mégsem lenne az a fiú, aki így egyetlen, akit ő, mondom, épen így szeretett: nem lenne más, mint a cisztercitáknak egy eszes és jámbor növendéke, amilyent az ősi gimnázium már annyit produkált...”⁸¹ akkor nemcsak hogy a zsidókérdéssel kapcsolatban a szöveggel társítható jelentésintenciókat nem kell Lesinszky véleményére szűkíteni⁸², azzal azonosítani, de az elbeszélő metalepszise következtében a modernizáció és az attól nem

⁷⁸ VATTAMÁNY Gyula, *Babitsi apóriák*, i. m., 277, 279. (Kiemelések: V. Gy.)

⁷⁹ *I. m.*, 274.

⁸⁰ BODNÁR György, *Babits Mihály korrajzregényei avagy küzdelmek az epikával*, i. m., 55.

⁸¹ *Timár Virgil fia*, 75.

⁸² Vö. „- Micsoda? Hogy én megviziteljem a zsidógyerekeket?” (*I. m.*, 8.)

elválasztható asszimiláció is kellően árnyalt hangsúlyt kap a szövegben, amennyiben arra világít rá, hogy az asszimiláció, a regény egyes szereplőinek véleményével és bizonyos mértékben Vitányi bemutatásának módjával asszociálható elképzeléssel szemben, nem a másság felszámolásával járó, beolvasztó egyé válást, hanem a befogadó közeget is megváltoztató kétirányú folyamatot jelent. Érdekes, hogy Hatvany a Jövőben megjelent cikksorozata⁸³ épp ennek belátását kéri számon a regényen. Valószínűleg jelentőséget kell annak tulajdonítani, hogy ez a jelentésintenció épp Virgil önértése kapcsán íródik a szövegbe.

⁸³ HATVANY Lajos, *A magyar értelmiség katasztrófája. Irodalom és forradalom*, Jövő, 1922. november 19–26; H. L., *A magyar értelmiség katasztrófája. Magyar író, magyar zsidó*, Jövő, 1922. december 3–13.

Kényszerhelyzetben árnyalatokért

Az áprilisi *Híd* és a körülmények

8.

Herceg a *Híd* 1951-es évfolyamának júliusi számában közölte *Cél és vallomás* című, zaklatott lelkiállapotról tanúskodó esszéjét, melynek rendeltetése akkor talányos maradt számomra. Vajon a szerző felajánlkozott benne valakinek? Vagy csak az „írástudók felelőssége”-nek ígézetében kínált magatartásmintát, ahhoz kapcsolódó irodalmi programot a zombori összejövetelre készülődő íróknak? 1951-ben, midőn beleolvastam, s láttam, megint saját múltjával – nemzedéke múltjával – birkózik, akörül magyarázkodik, azt igyekszik igazolni, s annak konzekvenciáit keretként mindannyiunkra, a fiatalokra is rátukmálni szándékozik, ingerülten félredobtam. Akkor már körvonalazódott az a meggyőződés, hogy világlátásban az öregek és a fiatalok közötti különbség élményviláguk különbözőségéből fakad. Személyekre lebontva pedig abból, hogy azt, amit átéltek, miként élték át. Vajon igazam volt-e? Mindinkább rögződött bennem, hogy az öregek világlátását – más itteni népek öregjeinek világlátásához hasonlóan – a szomszédok utolsó évtizedekben történt egymás közti öldöklésének élménye terhelte. Az előttem járó magyar írónemzedék tagjai hol erre, hol arra sodródtak az eseményekkel, folyton ezekkel a sodródásokkal igyekeztek személy szerint is valamiképpen elszámolni, hogy ismét méltóságteljesen élhessenek együtt a többi vajdasági nép fiaival. A magyar fiatal írók többségükben – úgy éreztem, más népek fiatal írói közül is sokan – pontot tettek a múltra, nem vállalták élményként mindazt, amiben cselekvőleg nem is vehettek részt – hiszen gyermekek voltak –, a jövő felé fordultak, s azt a tiszta lap pozíciójából igyekeztek terheltség nélkül kialakítani. Mintha védőoltást kaptak volna akár a nemzeti vagy a kulturális szupremácia bódulata, akár a kisebbségi érzés mákonya ellen. Az ő pozíciójukból a múlt is, az öregek nemzedékének a múltja is másként festett, mint ahogy azt az öregek látták. Dehogyan gondoltam arra,

hogy a múlt tisztába tételével kellene bíbelődnöm. Arra se, hogy a „tisztalap” fikciója azt jelenti, hogy velem kezdődik a világ. Még kevésbé, hogy majd engem is az átélt idő konzekvenciái választanak el az utánam következő nemzedéktől. Meg majd – a mikéntre adandó válasszal – a saját nemzedékem tagjaitól is.

Most azonban, hatvan év múltán, 2011-ben megrázónak találtam Herceg vallomását. Eszembe jutott, hogy az 1980-as évek derekán, midőn Utasi Csaba *Irodalmunk és a Kalangya* című, gondolatébresztő könyvének hatására előszedtem a *Kalangya* évfolyamait, Hercegtől még két *Cél és vallomás* című szöveget találtam. Az elsőt hároméves budapesti tartózkodásáról hazatérve írta, a *Kalangya* 1938. évfolyamának 10. számában, a másodikat közcím formájában a *Múlt és jövő* című bemutatkozó cikkébe ágyazva, a *Kalangya* 1941. évfolyamának 4., decemberi számában olvastam. Ez az utóbbi abból az alkalomból készült, hogy Deák Leó, akkor már Bács-Bodrog vármegye főispánjának közreműködésével, a vármegyháza tanácsstermébe csődített írók jóváhagyásával, Herceg átvette Szirmaiától a folyóirat szerkesztését. Mintha bizony az ügynek közigazgatási jelentősége lett volna. Ezért most újraolvastam mindkét szöveget, arra számítva, hogy azok fényében tisztább képet alkothatok magamnak a harmadik, 1951-ben kelt szövegről. Valóban, mindhárom a vajdasági magyar irodalom Herceg vallotta szerepéről szól a három időpontban, s természetesen erősen különböznek egymástól. Az összefüggések megértése érdekében mindhármat szem előtt kell tartani, ez alkalommal mégsem foglalkozhatok a korábbi kettővel, mert az nagy kitérőt igényelne, s túlságosan elkanyarodnék témámtól. Egyszer majd részletesen elemzem őket. Ezúttal csak azt a benyomásomat rögzítem, hogy Herceg, felhasználva Németh László népről alkotott nagy ívű elképzelésének fragmentumait, 1938-as esszéjében új alapokra helyezte Szenteleky couleur locale-elméletét. Sőt olykor az volt az érzésem, hogy Némethre és Szentelekyre támaszkodva előadta saját, mindkettőjüktől különböző irodalomszemléletét, amely mintegy feleselt Szirmai Károlynak, a *Híd* akkori szerkesztőjének az irodalomfelfogásával is. Herceg sohasem kelthette életre az 1938-ban megfogalmazott, igen figyelemreméltó, roppant sajtóságos couleur locale-elképzelését. 1941-ben, amikor átvette a *Kalangyát*, már más szelek fújtak. 2011-ben azt is latolgattam, vajon a *Cél és vallomás* 1951-es változata perlekedett-e Majtényi irodalomszemléletével, esetleg szerkesztési politikájával?

1951-ben Herceg a *Cél és vallomást* sima közhellyel kezdte. „Még gyerekkoromból őrzöm magamban a tudatot, hogy a haza mindennél drágább – írta. – Haza az a föld, ahol a bölcsőnk ringott, s ahol majdan sírunk domborodik. Haza az a föld, amelyért meg kell halni, ha a szükség úgy

kívánja, s amelyet nem szabad elhagyni, bármily mostoha legyen is rajta a sorsunk.” Herceg közben azt látta, hogy egész falvak kerekedtek fel, kivándoroltak Kanadába, Argentínába, Brazíliába szerencsét próbálni. „Akkor hallottam – folytatta Herceg – egy másik szót is: »A munkásnak nincs hazája, – hazája a nagyvilág!« – S láttam embereket piros zászlók alatt Belgrádban, Budapesten, Bécsben, akik egy közös álomról beszéltek, az emberek nagy testvériségéről, s akkor a hazáról formált gyermekkori kép újra felöltött bennem, de most már szélesebben, szabadabban, kitágult bennem a haza fogalma; négy égtáj fért belé, s nem határok fogták össze, hanem a közös vágy eszmei törvényei. Mert akkor már láttam, hogy élnek emberek a hazájukban is hazátlanul s láttam másokat idegenben, de mégis otthon és boldogan.”

Herceg azonban csakhamar rájött, hogy a haza nemcsak tér, hanem idő is. „A térhez kötött idő tölti ki a haza fogalmát élményekkel és emberekkel – szolt a vallomás –, családdal, barátokkal, akik velünk együtt a megszokott tájban élnek születésünktől a halálunkig s azon túl a gyermekeinkkel. A tudatom folytonosságát fenntartó emlékek sorozata. A cseresznyefa, mely ablakunk alatt virágzott gyermekkorkoromban, nagyapám alakja, ahogyan a fehéredő hajnalban kocsiján ülve kihajtott a kapun, fiatal anyám hangos éneke; az udvar, a ház, az utca, a kisváros, s ahogyan később ez a mikrokozmosz tágult és megtelt tartalommal: a nyelv zenéjével, a táj színeivel, a környezet szokásaival és törvényeivel. Igen, körülbelül ez volna bennem a haza tudata; itt álltam meg biztos lábbal, hogy szétnézzek a világban, innen vezettek az én utaim Európa felé, ebből a tudatból sugárzott ki érdeklődésem is más népek, más szokások, más tájak, más nyelvi és szellemi göcök felé.”

Midőn ideért szövegével, Herceg kulcsfontosságú vallomást tett. „Ez volna egyéni viszonyom a szülőföldhöz – írta –, a vidékhez, melyet hazámnak vallok, de korántsem volt ilyen bensőségesen zavartalan viszonyom az országhoz, az államhoz, mely mint közjogi egység annyiszor változtatta határait és törvényeit körülöttünk. A szülőföld, az otthon, a haza szeretetét a gyermekkor, az ifjúság alakítja ki az emberben; az országhoz és az államhoz való jó vagy rossz viszony[át] a férfikor.”

Herceg itt a tágabb szülőföldet nevezte hazának. Vajon azt, aki megredkedt a szülőföld szereteténél, s nem jutott el odáig, hogy országot szeressen hazájaként, nem kellene-e hazátlannak neveznünk? Herceg közölte, hogy az iskolában négy királyt tanult meg dicsőíteni, és két ország határait megrajzolni. De ami szülőföldjén természetes volt, a kétnyelvűség, hiszen az utcán a gyermekek két nyelven beszéltek egymással, az országban már megkülönböztetést jelentett. Az országhatárnak kellett megváltoznia ah-

hoz – írta Herceg – , hogy érezze azt, amit „mások” – a vajdasági szerbek, a horvátok, a szlovákok, a ruszinok, a románok – korábban éreztek. Tizen-négy éves volt, amikor városkájában megszűnt a magyar középiskola. „S az a felismerés, hogy másodrendű polgár vagyok – írta – , hogy szülőföldemen, hazámban nincs annyi jogom, mert magyar vagyok, mint másnak, mint a többségi néphez tartozóknak, ez a felismerés tudatossá vált bennem és elkísért évek hosszú során át. Így lettem férfi, gondokkal küzdő családapa.” Majd elmondta, hogy ifjúkorában természetesen hősködtek és virtuskodtak is azzal, hogy magyarok; olykor csak dúdolták, olykor meg harsogva énekelték a Kossuth-nótát. Amiért egyébként, ha elkapták, bekasztlították az embert. Ehhez kapcsolta Herceg a következő közlést: „Amikor a Petőfi-brigád első frontra induló osztagai felálltak a kaszárnyaudvaron s felhangzott ajkukon a nóta, hogy: »Kossuth Lajos azt üzenete, elfogyott a regimentje...« – akkor még reszkető ajakkal, sírással küszködve daloltuk ezt az éneket. Ma? Kinek jutna ma eszébe meghatódni ezen?” Merthogy ma bárki szabadon énekelheti. Ha olvasóim között akadna, aki nem tudná: az 1944 végén a bácskai Topolyán szervezett Petőfi brigádban – amelyet az 1943-ban Szlavóniában alakult Petőfi zászlóaljából szerveztek – magyar partizánok háborúztak a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg kötelékében. Csak Jugoszláviában, sehol máshol magyar összetételű, frontarcot viselő antifasiszta fegyveres alakulat nem létezett. Magyarországon sem, Szlovákiában sem, Erdélyben sem.

Az államhoz való viszonyát időrendben fejtegetve Herceg a királyi Jugoszláviából hirtelen átugrott a második Jugoszláviába. Csakhogy a kettő között történt valami. Horthy bevonult Bácskába. Azért csak Bácskába, mert Hitler nem engedte Bánátba is. A magyarság óriási többsége – az én családom is – ezt felszabadításként, ujjongva ünnepelte. Személy szerint tízévesen lázasan, kanyaróban feküdtem, nem lehettem jelen, amikor a honvédség bevonult Veprődre, a közép-bácskai falucskába, ahol családom akkor élt. A városokat, falvakat hamarosan elárasztották magyarországi hivatalnokok, tanítók, törvényszéki bírák, titkosrendőrök. Az „ejtőernyősök”. Elsőnek összefogdosták a magyar kommunistákat, legtöbbjüket vészbíróságok halálra ítélték, elrettentésül nyilvánosan ki is végezték, közöttük – miként már említettem – a *Híd* két szerkesztőjét is, kisebb részüket pedig a szegedi és a sátoraljaújhelyi börtönbe zárták. A szegediek közül kerültek ki később a Petőfi brigád jeles szervezői. Az első világháború utáni szerb telepések egy részét – nyolc-tíz faluból – Szerbiába száműzték, más részét gyerekestül, aggastyánostul Dunántúlra, a sárvári internálótáborba hurcolták. Ott tartották őket három és fél éven át. Elrabolt házaikba, falvaikba moldvai csángó magyarokat telepítettek. Ők 1944-ben földönfutóként

Magyarországra menekültek, még mielőtt haza nem érkeztek volna a házigazdák. Mivel a Sajkás-vidéken fegyveres ellenállók magyar csendőröket fogtak puskavégre, razzizálás közben Újvidéken 1942 januárjában több ezer szerbet és valamennyi zsidót a Duna jege alá lövettek. Petrőcön, a bácskai szlovákok központjában is nyilvános akasztásokat rendeztek. Miután Hitler hadserege 1944 márciusában megszállta Magyarországot, vele együtt Bácskát is, Horthy 1944 derekán már azt is megengedte Hitlernek, hogy a német nemzetiségű honpolgárok ne a honvédségben, hanem a német hadseregben szolgáljanak, s a hadköteleseket, akik betöltötték 17. életévüket, ha a felhívásukra nem jelentkeznek, fegyveres kényszerrel is elhurcolhassák. Ezt SS-alakulatok meg is tették a bácskai falvakban, városokban. Megkülönböztetésképpen a bácskai szerbeket a honvédségben csak munkaszolgálatos alakulatokba tömörítették. A bácskai zsidó honpolgárokat is németországi koncentrációs táborokba hurcolták. Három és fél év múltán a magyarországi hivatalnokokkal, tanítókkal, bírakkal, titkosrendőrökkel együtt Horthy hadserege észrevétlenül, egyetlen csata nélkül, kiosont Bácskából. Dehogyan védte azt, amit nagy felbuzdulással elfoglalt. Meg sem kísérelte védeni. A bácskaiak, azok is, akik ünnepelve fogadták Horthy seregeit, meg azok is, akik bármiképpen együttműködtek vele, többnyire itthon ragadtak. Mi volt ez? Felszabadulás, ahogy kezdetben éreztük? Vagy megszállás, ahogyan idővel mind többen érzékelhettük? Azután 1944 őszén jött a megtorlás a bácskai magyarokkal szemben a szerb partizánok részéről. Ma sem tudni – ezekben, tízezrekben számoljunk? –, mennyi magyar élete ment rá. Majd 1945-ben a németeket s Dél-Bácskában a magyarok egy részét is koncentrációs táborokba hurcolták. Az ezeket a táborokat megjárt magyarok soha többé nem költözhetek vissza korábbi lakóhelyükbe: Csurogra, Zsablyára, Mozsorba. A németeket pedig kiutasították az országból.

Herceg erről az időszakról ezt írta: „De közbejött három és fél esztendő. Akkor azért szégyenkezünk, hogy a nemzeti összetartozandóságból vállalunk kell a közösséget azokkal, akik ennek az időnek hangadói voltak, de lelkünk mélyén hányszor suhant át a szégyénérzet amiatt, hogy ezzel talán megtagadjuk a nemzeti közösséget is. Azt a közösséget azonban, amelyet itt alakítottunk ki századok folyamán a velünk együttélő néppel, nem tagadtuk meg soha. Küzdöttünk érte, ahogyan lehetett. Többszámú beszélek, de magamra gondolok s azokra, akik nem tudtak elszántan és határozottan szembeállni a hódítókkal, az elnyomókkal. Csak gyűlölni tudták őket.”

Ezt úgy értettem, Herceg szégyenkezett amiatt, hogy a Horthy-időszak hangadóival nemzeti összetartozandóságból vállalnia kellett a közös-

seget, s bizonykodott, hogy sohasem tagadta meg a velünk élő népekkel évszázadok óta kialakított közösséget, küzdött ezért a közösségért, ahogy lehetett, s ha nem is ragadott fegyvert a Horthy-féle hódítók és elnyomók ellen, gyűlölte őket. 1951-ben is és ma is úgy vélem, hogy jól tette, ha ezt tette. Fentebb láttuk, hogy a Horthy-féle politika végrehajtói Bácskában szétverték azt a közösséget, amely az itt élő népek között a mindennapi élet szintjén évszázadok során mégiscsak kialakult. Elég volt-e tehát Herceg pár sora erről a három és fél esztendőről? Ha már vallomást írt, felfedni akart-e Herceg, vagy elkendőzni? Hogyan viszonyultak például a budapesti parlamentben a bácskai magyar képviselők Bajcsy-Zsilinszky Endre tiltakozásához az újvidéki razzia miatt, s volt-e arra idehaza visszahatás? Akár a magyarok, akár mások részéről? Csak 2000 körül, Aleksandar Kasaš újvidéki történész könyvéből tudtam meg, hogy Herceg a háború után tanúként szerepelt a Deák Leó elleni perben, akit háborús bűnök elkövetésével vádoltak, majd elítélték, s ki is végezték.

A magatartásbeli gyötrelmet talán azzal világíthatom meg leginkább, ha emlékeztetek arra, hogy a húszas években létrejött Magyar Pártot, amelynek képviselői is voltak a belgrádi parlamentben, és a királyi Jugoszláviában sokat tett annak érdekében, hogy a magyarság élete elviselhetőbb legyen, a királyi diktatúra bevezetésekor, 1929-ben történt betiltása után többé nem lehetett legálisan működtetni, az 1930-as évek vége felé hallgatólagosan mégis tevékenykedett, s munkáját három titkár – civilben mindhárom ügyvéd – közösen irányította: a becskerekai dr. Várady Imre, a zombori dr. Deák Leó, a szabadkai dr. Strelitzky Dénes. Épp ezekben az években, a jugoszláv–magyar kapcsolatok javulása során dr. Várady Imrét meghívták a jugoszláv szenátus tagjává. Ő volt az egyetlen magyar szenátor. A háború alatt a Bánság a megszállt Szerbiához tartozott, ahol Nedić tábornok kormányzott, de ahol a helybeli németek amolyan autonómiát élveztek. Dr. Várady a háború alatt visszavonult a politikától, a háború után rövid időre tisztséget vállalt a jugoszláviai Népfrontban, majd hajlott korára való tekintettel kevéssel később leköszönt. Dr. Strelitzky Dénes, a Magyar Párt szabadkai titkára a Horthy-időszak három és fél éve alatt ugyancsak visszavonult a politikától, közhivatalt sem vállalt, a háború után Szabadkán a Népfront egyik kerületi vezetőségének az alelnöke lett. Dr. Deák Leó viszont, a korábbi Magyar Párt zombori titkára a Horthy-időszak politikájának végrehajtójaként szerepelt. Nemcsak bács megyei főispán volt, hanem meghívott képviselő is a budapesti felsőházban. Dr. Deák Leóhoz engem is személyes élmény fűzött: midőn főispánként 1942-ben Kalocsán ellátogatott internátusunkba, igazgatónk, dr. Szedlay István kanonok, aki a század elején apám osztálytársa volt ugyanabban a kalocsai

jezsuita gimnáziumban, engem jelölt ki, hogy mint bácskai kisdíák, a magas rangú vendéget válogatott szavakkal üdvözöljem. Dr. Deák Leó, hajdan ugyancsak kalocsai diák, megköszönte az üdvözlést, hozzámlépett, s megsimogatta a fejem. Dehogyan gondoltam akkor arra, hogy pár év múlva úgy végzi az életét, ahogy végezte.

Tehát 1951-ben helyeseltem, hogy Herceg – ha jól értelmeztem szavait – gyűlölte a Horthy-féle hódítókat és elnyomókat. Most egy kis kitérőt tartok, s elmondom, miként fordultam gyerekkével szembe a Horthy-rezsimmel. Családom akkor Veprődön, egy közép-bácskai faluban élt, ahol a lakosság háromnegyed része német volt, s csak egynegyede magyar. A németeknek több mint fele viszont még a királyi Jugoszláviában hitlerista lett, s túrheterlen akciókat indított a többi német ellen, akiket a fekete bárány mintájára fekete németeknek neveztek. A magyarságot viszont amolyan szolganépként kezelték, lenézték, helyi szinten semmiben sem közösködtek vele. Így kerültek közel egymáshoz a magyarok és a fekete németek. Horthy bevonulása után kiderült, hogy a hitleristák hazájuknak Németországot, Magyarországot pedig csupán lakóhelyüknek tekintették, a fekete németek viszont ragaszkodtak magyar honpolgárságukhoz. Azért is, mert védelmet reméltek a hitleristákkal szemben. Volt egy napilapjuk is, a *Die Donau*, Apatinban, Sinkó Ervin szülőfalujában adták ki, egy pap volt a főszerkesztője. A magyarságot és a fekete németeket a fentiek ösztönszerűen összefogásra ösztökélték, s az antifasizmus felé fordították. Rajongó gyerekkével Magyarországot legyőzhetetlen országnak tartottam, ezért sokkolt, hogy egyetlen puska sem dördült el, amikor Hitler 1944 márciusában – ezt még a kalocsai gimnáziumban éltem át – megszállta Magyarországot. Utóvégre még a királyi Jugoszlávia is megkísérelt a megszállás ellen fegyverrel védekezni. Ekkor kezdtem Horthy ellen hangolódni. Alig valamivel később – időközben megkurtították az iskolaévet, s hazakerültem Veprődre – Horthy a német többségű községekben a közigazgatást átadta a német hitleristáknak. Ez azt jelentette, hogy a magyarországi Kovács jegyzőt menesztették, s irodájába barna formaruhában, csizmában, horogkeresztes karszalaggal egy Schumacher nevű hódági hitlerista ült be jegyzőnek. Még a hat helybeli magyar rendőrt is levetkőztették, ruhájukba helybeli német hitleristákat bújattak. Ez közfelháborodást keltett a falu magyar lakossága körében. Anyám községi tisztviselő volt, a közellátási hivatalt vezette. A változás közvetlenül érintette. Kevéssel később arra ébredtünk, hogy egy SS-alakulat körülfárta a falut, s a halálfejes katonák több száz fekete német fiatalat összefogdostak, s a községházára hurcoltak. Azokat, akik nem jelentkeztek önként a német megszállók által meghirdetett katonai toborzóra. Közöttük volt a tizenhét

éves Josef Torgl is, aki akkor ötödikes (ma elsős) gimnazista volt, s bár jóval idősebb volt nálam, azon a nyáron vele barátkoztam. Nyolc-tíz lépésnyire voltam tőle, amikor elhurcolták. Soha megalázóbbnak nem éreztem a tehetetlenségemet. Akkor már megvetéssel gondoltam a Horthy-rezsimre. A német Szauer László, aki az elemi iskola négy magyar osztályában tanítóm volt, a kerteken át betoppant hozzánk, anyámmal elrejtettük, majd átvezettük anyai nagybátyámhoz, Gálik Pálhoz, aki a magyarok között a legvagyonosabbnak számított. Mintegy száz hold földje volt, nagy háza, három épületből álló tanyája, saját gulyája, kondája a tanya körüli jókora legelőn. Ő pénzelte a falu magyarságának társadalmi életét, elnöke volt a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség helyi szervezetének. Miután az összefogdosott fiatalokkal az SS-katonák távoztak, s útközben egyiküket, aki szöknit akart, belelőtték az árokba, Szauer Lászlót a nagybátyám tanyáján rejtgettek, míg csak október végén, a sikertelen Horthy-kiugrás után, amikor a községháza már egy hete üresen kongott, mert a hitlerista németek elsöprő többsége szekerekre ült, s teli házaikat maguk mögött hagyva, hosszú sorokban menekült Németország felé, a keresztúri, szomszéd falubéli ruszin partizánok be nem telepedtek a községházára. Így festett nálunk a felszabadulás. Ekkor derült ki, hogy Szauer László a királyi Jugoszlávia idején kapcsolatban volt a kúlai kommunistákkal, akik most a járási elöljáróság nevében megbízták, hívjon össze népgyűlést a községháza udvarára, s válasszák meg a helyi népbizottságot. Ezen a népgyűlésen egy jóra való fekete német parasztgazdát közfelkiáltással megválasztották a helyi népbizottság elnökéül, Gálik Pált, a nagybátyámat alelnökéül, Szauer Lászlót pedig titkárául. Másnap Szauer László a falu német és magyar középiskolás diákjait becitálta a községházára, s velük létrehozta a helyi közigazgatást. Én is közöttük voltam. Engedélyeket írtam ki azoknak, akik utazni szándékoztak valahova – akár a szomszéd faluba. Fizetést nem kaptunk érte. Josef Torgl, a barátom, 1945 júniusában váratlanul hazaérkezett. Kiderült, hogy rövid kiképzés után SS-alakulatát Csehszlovákia területén dobták frontra, ő azonban átszökött a szlovák partizánokhoz, velük harcolta végig a háború hátralevő részét, s erről papirost is hozott magával. Később együtt, egy osztályban fejeztük be Újvidéken a geodéziai szakközépiskolát.

Ha már itt tartok, elmondom a történet további részét is. November második felében három partizán érkezett Veprődre, két fiú és egy lány. Másnap este összefogdosztak hat-nyolc németet, akik időközben hazaszöktek az SS-alakulatukból meg három magyart, közöttük a nagybátyámat is, aki a helyi népbizottság alelnöke volt. Szauer László irodájában hallgatták ki őket; sohasem tudódott ki, jelenlétében vagy nélküle, majd a

községháza hátsó udvarában halomra lövették valamennyiüket a helyőrségeként szereplő keresztúri ruszin partizánokkal. Kivéve nagybátyámat, aki – miként utóbb kiderült – kiugrott a sorból, s bár lövöldöztek utána, a koromsötétben nem találták el. Egy elhagyott német házban asszonynak öltözött, sarlót fogott a kezébe, s mintha kukoricatörésre menne, jó száz kilométert megtéve átgyalogolt Magyarországra.

Reggelre házról házra járt a hír, kiket hurcoltak el az éjjel. A halál bevonult hétköznapjainkba. Mélyen elítéltem, ami történt, de már akkor is úgy éreztem, ez a nagybátyám nemzedékének az ügye. Anyám a következő hetekben többször kérdezte Szauer Lászlót, tud-e valamit a nagybátyámról. Mindahányszor nemmel válaszolt. Utóbb bírósági végzés érkezett, miszerint azért, mert elmenekült a népfelzabadító hadsereg elől, vagyonát konfiskálták. Egyedül ő kapott ilyen végzést. A többi áldozat végzése úgy szólt, hogy ki-ki közülük együttműködött a megszállókkal, mindegyiküket halálra ítélték, s kivégezték. Bizakodó anyámékat lehűtöttem: ez még korántsem jelenti, hogy nagybátyám mégis él. Az 1950-es évek derekán levelet kaptam tőle szerkesztőségi címemre. Sohasem árulta el, hogyan jutott hozzá. Azt se, hogyan tudta meg, hogy hol dolgozom. Megírta, melyik napon, melyik vonattal érkezik Magyarországról Szabadkára, menjek elébe, ha nem megyek, visszafordul. Természetesen elmentem. Újvidékre hoztam, majd Kúlára, ahol gyermektelen nagynéném élt. Nem volt hajlandó Veprődre látogatni. Ahol akkor már különben sem éltek rokonaink. Nem volt kíváncsi hajdani házára se, tanyájára se. Nem akart visszaköltözni Jugoszláviába. Magyarországon halt meg nincstelen szövetkezeti parasztként. Levelének érkezte idején Szauer László a *Magyar Szó* helyettes főszerkesztője volt. Miután felépült a Forum lap- és könyvkiadó vállalat székháza, s már a *Híd* felelős szerkesztője voltam, az irodám Szauer László irodája mellett volt. Naponta találkoztunk. Egy alkalommal megkérdezte tőlem, hallottam-e valamit a nagybátyámról. Ma sem tudom, miért, azt hazudtam, nem. Talán nem akartam beavatkozni az ő és a nemzedéke számadásaiba? Egy év sem telt belé, Szauer László föbe lőtte magát. Sohasem derült ki, miért vetett véget az életének. Családja nem volt, a felesége gyászolta.

Ezek után talán visszatérhetek Herceg szövegére.

A három és fél évről szóló pár mondat után Herceg egy figyelemre méltó áthidalással lepte meg az olvasót. „Túl kellett jutni mindezen – írta –, hogy igazán hazának érezze az ember a hazáját itt a Vajdaságban. De hogy ez a valóságban mit jelent, azt nem lehet néhány mondatban világosan és félreérthetetlenül kifejezni.” Ebben mélyen egyetértettem vele. Egy bekezdéssel lejjebb megerősítette ezt az élményét. „Szavakkal, írással kifejezni

azt, amit neked a Vajdaság jelent – vallotta Herceg –, olcsó szólamokhoz folyamodni?... Minek? Az életed legyen a bizonyág rajta.” Herceg tehát – vallomása szerint – csak a második világháború után – már nem mai gyerekként – lelte meg végre hazáját. Ezt állítja, vegyük hát tudomásul. De akkor sem Jugoszláviában, hanem Vajdaságban vélte azt megtestesülni. Az ország egy autonóm tartományában.

Miután a haza témáját ily módon felgöngyölítette, Herceg a magyarsághoz való viszonyulást vette elő. „De van egy egyetemes magyarság – írta –, melyhez a közös nyelv, a közös szellemi múlt fűz elszakíthatatlan szálakkal. Nem egy emberöltő, hanem századok emlékei és eredményei, a nemzeti múlt és a hagyományok, melyek elválaszthatatlanul tapadnak az anyanyelvhez, a neveléshez.” Ekkor azonban egy roppant fontos észrevételt közölt: „Nemzeti tudatom azonban nem fűződik a szülőföldem határain túl terjedő térhez. A szellemi hagyományokkal való közösségem nem keresi a szélesebb földrajzi egységet. A szellemi élet megnyilatkozásainak ma már nincsenek határai, de ezeket a megnyilatkozásokat irányítani, szabályozni lehet. S itt kell magamnak megvonni a határt érdeklődésem és a mai magyar szellemi élet megnyilatkozásai közé.” Herceg nemzeti tudata nem fűződött a szülőföldje határain túl terjedő térhez? Mintha az anyaország fogalmát sem akarta volna ismerni. Pedig az anyaország léte realitás. Olykor támasz, olykor teherterél. Herceg ne tudta volna ezt, aki évekig élt Budapesten is, érvényesülni is érvényesült, s nem is akármilyen társaságban, ha már Németh Lászlóval, a kiváló íróval közeli kapcsolatba került. Akit pedig Sinkó Ervin – miként láttuk – igaztalanul a magyar fajvédők őskének tekintett.

A fentebb említett határt pedig Herceg ilyképpen vélte megvonni: „A hagyományokból az ember azt veszi át, ami társadalmi helyzetének, világnézetének megfelel. Nem lehet semmiféle közösségem a turáni gondolat-
tal, nem lehetek büszke az őshazára s a Beöthy vízióján, a volgai lovason, mely hódító népnek állítja be a magyart, csak mosolyogni tudok.” Igen, 2011-ben egyetértettem vele, ezt a víziót magam is már 1951-ben megmosolyogtam. A következő lapon azonban ismét visszatért iménti vívódásához. „S most újra felmerül bennem szellemi kapcsolatunk gondolata az egyetemes magyarsággal – írta Herceg. – Beszélhetünk-e egyetemes magyarságról ma, amikor nemcsak a Duna és Tisza körül élnek magyarok, nemcsak Erdélyben, hanem Ausztráliában, Németországban, Amerikában, sőt Palesztínában is? Beszélhetünk-e egyetemes magyar szellemi megnyilatkozásról, amikor a volgai lovas a nemzeti romantika sírjából feltámadt és elindult hódító útjára? Nem mítosz ez már, nem fellengzős történelmi vagy költői emlék, hanem valóság.” A volgai lovas feltámadásán 1951-ben Herceg aligha gondolhatott másra, mint arra, hogy Jugoszlávia országgha-

tárán Magyarország felől is dörögtek olykor a fegyverek. S emögött talán nem is akármilyen szándékokat gyanított. De miért kérdőjelezhetné ez meg az egyetemes magyarság létét és szellemi megnyilatkozását?

Végül Herceg feltette a kérdést, miért tépelődik, miért akar rendet teremteni ezeknek a bonyolult – az ő szavaival élve –, gyakran egymásnak is ellentmondó gondolatoknak az útvesztőjében. „S mit akarok mindezzel ma, amikor már igazán nem jelent hátrányos megkülönböztetést itt az én hazámban sem – vallotta meg Herceg –, hogy magyar vagyok... Azért, mert ezt a hazát először meg kellett szerezni és még ma is küzdeni kell érte. Érzem, határozottan érzem, hogy mi, akik ma ebben az országban élünk, honfoglalók voltunk. Nem egy ismeretlen, idegen földet kellett meghódítanunk, hanem a szülőföldünket igazán hazánkká tenni. Magyarok is harcoltak, meghaltak ezért a földért, melyet ma hazánknak nevezünk, s mi, akik nem foghattunk fegyvert az egykori honosokkal együtt, már hét esztendeje rendezzük be életünket, jövőnket; a magyarok, a félmilliónyi magyarság életét és jövőjét is. Soroljam-e fel mindazt, amit a fegyveres harc eredményeként mi magyarok természetes joggal kaptunk? Irtózom a régi értelemben vett lojális nyilatkozatoktól, nem akarok alázasnak tűnni és nem szeretem a közhelyeket. Mindenki tudja, hogy nemzeti érzületünknek szabadon, nyíltan és öntudatosan kifejezést adhatunk.”

Számadás volt ez a vallomás, de még mindig nem tudom, azoknak szánta-e Herceg, akiknek címezte. Annyi bizonyos, a Petőfi brigád antifasiszta fegyveres harcát Jugoszlávia felszabadításáért jogalapnak vette ahhoz, hogy Vajdaságot magyar létére a hazájának tekinthesse. Az 1960-as években, egy jugoszláv költészeti antológia ürügyén Antun Šoljanhoz írott nyílt levelemben, amelyet a Slavko Mihalić szerkesztette, zágrábi *Telegram* című irodalmi hetilap közölt, majd én is erre hivatkoztam, az antifasiszta magyarok fegyveres harcára, azzal a különbséggel, hogy Jugoszláviát vindikáltam magamnak hazámul. „Igen, így küszködök magamban – vallotta meg Herceg tépelődve. – Barátaim, ne haragudjatok, ha olykor kishitű vagyok, ha néha többet akarok, mint amennyit a valóság megenged. Most mégis határozottan érzem, hogy nekünk közösen kell kialakítanunk itt egy önálló és független szellemi életet.” Vajon csakugyan kishitű lett volna? Szerintem határozott, sőt magabiztos volt. „Egy nép, amely megtalálta a hazáját – írta Herceg –, nem lehet meg anélkül, hogy életét, munkáját és küzdelmeit, érzéseit és vágyait a saját nyelvén kifejezésre ne juttassa. Nem hiába, nem ok nélkül lett külön svájci, német, francia és olasz irodalom. Milyen őszinte rajongással kiáltja Gottfried Keller: »O mein Schweitzerland, all mein Gut und Hab!« Mikor szólal meg a Vajdaság költői dicsérete? Mikor lesz a vajdasági magyar nemzeti tudat, a

vajdasági táj- és hazaszeretet oly erős és határozott, mint a svájci francia Ramuz-nél?”

Ne lepődjünk tehát meg, hogy Herceg a vajdasági magyar nemzeti tudat kialakítását és a vajdasági hazaszeretet erősítését szorgalmazta, s nem arról beszélt, hogy erősíteni kell a magyar nemzeti tudatot Vajdaságban. Micsoda különbség! Az utóbbiról hallgatott. Erre csak most figyeltem fel, 2011-ben. Gondolom, mindkettőre szükség volt akkor is, ma is, és lesz a jövőben is, méghozzá egybefonódva. S közben Herceg paposan beszélt, figyeljünk csak oda: „Úgy érzem, nemcsak a hazámra találtam, hanem magamra is. Felétek nyújtom a kezemet, társaim. Hittel, türelemmel és felelősséggel elérhetjük célunkat, kialakíthatjuk szellemi életünket, irodalmunkat, melynek erős gyökerekkel muszáj kapaszkodnia a hazai rögre, hogy igazán vajdasági és a miénk legyen.”

Mennyire más volt ez az irodalmi törekvés, mint Sinkóé, aki úgy vélte, hogy a magyarok többségükben ellenséges fegyveres alakulatokban szolgáltak, ezért tudatviláguk és cselekvési készségük elmaradt a délszláv népek tudatvilága és cselekvési készsége mögött, következésképpen az írástudóknak részint az a feladata, hogy népüket e lemaradás behozásában segítsék, részint meg az, hogy szabad létükre olyan műveket alkossanak, amelyek majd a magyarországiak számára a szocialista irodalom követendő mintái lehetnek, miközben européer mivoltában írta ragyogó esszéit, amelyeknek azonban egy-két beavatotton kívül Vajdaságban nem volt olvasója. Mennyire más irodalmi törekvés volt ez, mint B. Szabó Györgyé, aki úgy képzelte, az irodalmi folyamatok teendői a gazdasági-társadalmi folyamatok fejleményeiben dőlnek el, s az írók majd ezeknek a gazdasági-társadalmi folyamatoknak a megtestesítőiként teszik a dolgukat, ha pedig hatni kívánnak az irodalmi folyamatok alakulására, tevőlegesen részt kell vállalniuk a gazdasági-társadalmi folyamatokban észlelhető csatározásban. És mennyire más ez az irodalmi törekvés, mint Borié, aki szerint az író csak írjon, ne hagyja magát indoktrinálni, csak művészi kifejezőerejére támaszkodjon, a kritikusok pedig majd az ő művei alapján rekonstruálják azt a világot, amelyben éltünk és élünk. Sinkó sem, Herceg sem, B. Szabó sem fogta fel, nem az a gond, hogy a bürokratikus irodalomirányítást az írói közösség révén – kollektív irányítással váltsuk fel, hanem magát az irodalom irányítását, mindenekelőtt egy-központú, centralizált, monolitikus irányítását kell felszámolni. Az írás szabadsága csak az irodalmi irányzatok pluralizmusával kelhet életre. Erre csak Bori és társai törekedtek.

A vajdasági magyar irodalomban 1951-ben négy irodalmi törekvés körvonalai bontakoztak ki, miközben a hivatalos irodalompolitika szerint

még mindig csak egyetlen törekvés, a zsdanovizmustól „megtisztított” szocialista realizmus jugoszláviai változata egzisztálhatott volna.

Herceg azonban nem érte be a fentiekkel. Előlegeznem kell – erről majd később külön is beszámolok –, hogy a zombori tanácskozáson az írók úgy döntöttek, a valóságot a „helyi színek” ötvözetében fogják prezentálni, s Herceg a *Híd* 1951-es évfolyamának szeptemberi számában – amelyben Majtényi már a tanácskozás tanulságairól írt –, talán a zombori siker hatására, *Idő és valóság* címmel írt egy háromrészes glosszát, amelyben sietett tudatni, milyen magasztos szerepet szánt a magyar írók hamarosan intézményesülő közösségének. De az sincs kizárva, hogy még a tanácskozás előtt írta a glosszát, csak a közlése kifutott az időből. Szerepét akár előzetes, akár utólagos olvasmányként is betölthette. A glossza első részének *Vajdaságiak, segítsetek...* volt a közcíme, a harmadik részé pedig *Emlékezés Szentelekyre*. Az alábbiakban mindkettőre kitérek.

Az első részt Herceg azzal kezdte, hogy horvátországi barátai elküldték neki az Eszéken megjelenő *Magyar Néplap* néhány számát. A szlavóniai Eszék közel van hozzánk, hiszen Bezdánnal átellenben, a Duna túlsó partján a baranyai Kiskőszegbe érkezik az utas, az már Horvátországhoz tartozik. Herceg emlékeztette olvasóit arra, hogy a jugoszláviai magyarság négyötöde a Vajdaságban él, itt van a magyar színház, a magyar könyvkiadás, itt vannak a magasabb fokú iskoláink, itt él az értelmiségünk színe-java. A jugoszláviai magyarság szellemi központja bizonyára Vajdaságban bontakozik majd ki. Herceget, aki az ötvenes években kora tavasztól késő őszig a kiskőszegi – batinai – hegyoldal szőleiben épült házában lakott, a Baranyából Vajdaságba kompon érkező gyümölcsöskocsik figyelmeztették arra, hogy „élnek még magyarok az ország más részein is, akikkel talán törődniük kellene”. Mert egy-két évtizeddel korábban, a királyi Jugoszlávia idején senki sem törődött sem a szlavóniai, sem a muraközi magyarokkal. A muramentieket – a szlovéniaiakat – nem említette. De vajon törődni vagy együttműködni kellett volna-e velük? – kérdezem ma elmélázva. Mintha Herceg paternalizálni szándékozta volna őket. Jugoszlávián belül amolyan pótanyaországgá rukkoltatta volna elő Vajdaságot? A helyzetjelentést így folytatta: „A legtöbb magyar Vajdaságon kívül a Horvát Népköztársaságban él. Kiskőszegtől egészen Dárdáig népes falvakban zárt közösségekben szorgalmas magyar parasztság dolgozik. Eszék körül négy színmagyar falu: László, Kórógy, Haraszi, Rétfalu lakosságát még a középkorban telepítették s ez a magyarság kompaktabb egységeitől elszigetelt nép máig megőrizte ősi szokásait, hagyományait, s az idősebb nemzedék a nyelvét is. Ha az Erdődi hegyekben járunk, egészen Dállyáig találunk magyarokat, sőt a szlavóniai lankás vidéken túl Zágráb körül is.”

Herceg emlékeztette olvasóit arra, hogy a horvátországi magyarság már az Osztrák–Magyar Monarchiában is a természetes beolvadás folyamatának volt kitéve, azután meg a *Kalangya* 1940-ben arról számolt be, hogyan tűnnek el Szlavóniában egész magyar népi szigetek. Az Osztrák–Magyar Monarchia idején leginkább a horvát katolikus egyházpolitika révén folyt az elhorvátosítás, akkor egész falvak lakossága tért át „a magyarnyelvű református hitre”. Azt is közölte Herceg, hogy az akkori budapesti kormány által fenntartott Julián-iskolák is „a nemzetmentés céljából jöttek létre”, de nem részletezte, miféleké voltak ezek a Julián-iskolák. Azután a királyi Jugoszláviában a hatóság folytatta az elhorvátosítást. A *Kalangya* 1940-ben ezt írta: „A szlavóniai magyarság megmaradására nézve a tizenkettedik órában vagyunk. Az első nemzedék, mely ide költözött, már kihalóban van, a második nemzedék, amely már itt született s ma 40-50 éves, még tud magyarul, de épp oly jól tud horvátul is, a harmadik nemzedék, mely nemsokára átveszi a szerepet, már jobban beszél horvátul, mint magyarul.” Akkor a szlavóniai magyaroknak nem volt újságjuk, nem voltak művelődési egyesületeik, iskoláik is csak itt-ott voltak.

Miután 1945-ben Baranyát is Horvátországhoz csatolták, a magyarság létszámának növekedése következtében javult a szlavóniai magyarok helyzete. A horvátországi magyar művelődési egyesületek versenyén a baranyaiakon kívül szerepeltek a szlavóniai magyar művelődési egyesületek is. Mintha megindult volna a szellemi vérkeringés a Dráva két partján – a Szlavóniában és a Baranyában – élő magyarok között. Művelődési egyesületeik szövetségének a székhelye Eszéken volt, ott futottak össze a horvátországi magyarok társadalmi és kulturális hálózatának szálai. Minderről Herceg tudósította a *Híd* olvasóit. Mégis, amit az olvasó az eszéki újságból megtudott, az Herceg szerint édeskeves. „Az eszéki Magyar Néplap nem hordja ki a problémákat. Már a nemzeti fennmaradás problémáit gondolom. Az ember csak sejti, hogy az az egynéhány ember, aki ott a kulturális ügyeket irányítja, kemény harcot folytat a káderekért. Pápa Józsefnek, a horvátországi magyar kulturszövetség titkárának van egy panaszos cikke a tanítóképzőbe iratkozó ifjúsággal kapcsolatban s abban egy félmondat: »...részünkről már többször elhangzott a felhívás: Vajdaságiak, segítsetek!«”

De mire jussunk ezzel a szívhez szóló segélykéréssel? „Jól tudom – írta Herceg –, hogy a horvátországi néphatóságok minden tőlük telhetőt megtesznek annak érdekében, hogy az ottani magyar lakosság szabadon ápolhassa anyanyelvét és nemzeti kultúráját. De a közvetlen segítséget, a lelkes cselekvő értelmiségi kádert nem adhatják meg a magyaroknak, mert értelmisége annak a vidéknek alig van. Az a néhány tanító és haladószel-

lemű pap nem győzheti a munkát. S kérdés, dolgoznak-e?” Herceg szerint rengeteg „kérdés” várt megoldásra. „És a mi segítségünk nélkül nehezen boldogulhatnak az ottani magyarok. Az nem elég, hogy néprajzi csoportokat szervezünk, s kirajzunk pár napra, hogy feljegyezzük a veszendő népi kincseket. Előadásokat kellene szerveznünk, kultúrcsoportokat kivinnünk, amelyek nemcsak tanítani és szórakozni mennének, hanem nyitott szemmel szét is néznének, hogy meglássák: hol a legsürgősebb a segítség?” Azután még egy gondolata támadt: „...egyáltalán bekapcsoltuk-e az itteni [ti. vajdasági – M. N.] magyarság nagyobb, erősebb szellemi áramkörébe az ottani magyarokat, azokat, akik népük sorsával törődni akarnak, akik szívükön viselik a Dráva két partján élő magyarság jövőjét? – ezek a kérdések tódulnak fel bennem s nem tudok rájuk feleletet találni”.

Látni való, Herceg kívülről szemlélte a horvátországi magyarságot, úgy képzelte, a vajdasági „kultúrmunkások” jobban tudják felmérni, mire van ott szükség, mint a helybeliek. Azt gondolta, hogy aminek gróf Tisza István kormánya nem tudta vagy nem akarta útját állni hajdani „birodalmában” – s amit Herceg „természetes beolvadás”-nak nevezett –, azt majd – elérkezett az idő! – fél évszázad múltán a vajdasági magyar írók „közössége” sikerrel megállíthatja? Csupán az kell hozzá, hogy ragadják magukhoz a politika gyepelőjét? „S végezetül: a köztársaságok, a tartományok államtestünk szerves részei – írta Herceg. – Ez a test egyszerre lélegzik és egyformán cselekszik. Vérkeringése utat tör a szibbadt tagokba is. A néprajzi és közigazgatási határok nem az elzárkózást, az elszigetelődést, hanem ellenkezőleg: az egészségesebb, hajlékonyabb, egyforma cél felé törő cselekvést szolgálják. Magyar nemzeti kultúránk ápolása, fejlesztése és továbbvitele sem szorítkozhat csupán a Vajdaságra. A horvátországi magyarok kiáltása – ne csak a fülünkbe jusson el, hanem a szívünkbe is.”

A helyzetre vonatkozóan Hercegnek minden szavát elhittem, a szlavóniai körülményeket kétségbeejtőnek találtam. Emlékezetem szerint azonban felfortyantam azon, hogy Herceg elengedte a füle mellett mindazt, amit Tomán vajdasági helyzetünk javítása érdekében kezdeményezett, s olyasmibe akart belelovalni bennünket, aminek orvoslására nincs elég erőnk, s a távolság miatt ráhatásunk sincs. Minden bizonnyal az is megfordult a fejemben, hogy most már – hiszen megszűnik a „káderek elosztása”! – jobb kereset megcsillogtatásával szert tehetnének a Herceg hiányolta „káderekre” is. Abban viszont 1951-ben biztos voltam, hogy a nemzet megmaradása miatti „jajveszélés”, a „harangok félreverése” miatt Olayos Mihály Herceget is meg fogja leckéztetni, s azon sem csodálkoztam volna, ha Eszéken fülönfogják Pápa Józsefet, amiért nem az illetékesekhez fordult kérelemmel – még ha közben vagy korábban ezerszer fordult volna

is –, hanem a „szomszédbeli” magyaroknak merészelt panaszkodni, sőt „sorakozót fújni” nekik! Hadd előlegezzem: szerencsére Olajos se, más se támadta meg Herceget. Szerencsére Hercegtől zokszó nélkül eltűrték mindazt, ami miatt Tománt – miként mondani szokás – a kéményen keresztül kergették ki a szobából.

Leginkább azért berzenkedtem, mert Herceg találhatott volna Vajdaságban is, nevezetesen a Szerémségben és Dél-Bánságban hajdani tiszta magyar falvakat, amelyeknek lakossága rohamosan szerbesedett, s még több olyan vegyes összetételű települést, ahol a kisebb létszámú magyarok már feltartóztatlanul bandukoltak a beolvadás felé. Itt voltak az orrunk előtt, nem a tőlünk elválasztott Szlavóniában. Illetékesebbek lettünk volna itt tenni valamit. Ha rajtunk múlhatott volna. A szerémségi Maradék esetét mindenki ismerte. Csak egyszer jártam Maradékon. Alig találtam valakit, akivel szót válthattam volna. De jártam a dél-bánsági Fehértemplomban is, a magyar művelődési egyesület falán két nagyméretű, a nemzeti múlt egy-egy jelenetét megörökítő impozáns festmény ékeskedett, de az egyesületnek már csak vezetősége volt, tagsága és közönsége nem.

2011-ben két észrevételem van. Az egyik az, hogy a szlavóniai magyarság helyzetének orvoslása az 1950-es években szellemieken kívül anyagi természetű közbelépést is igényelt volna, amivel nem rendelkezünk, s talán még mást is, a határok átjárhatóságát észak felé. Az anyaország senkire át nem ruházható szerepének érvényesítését. Jóval később, az 1990-es évek elején, a jugoszláv háború idején is észak felé vezetett a szlavóniai magyarok menekülésének az útja. S onnan a hazatérése is. A Vajdaságból akkor úgynevezett „területvédelmi” fegyveres alakulatok keltek át a Dunán, amelyeket magyarokkal is bőven feltöltöttek, azok dúlták fel az Eszék környéki magyar falvakat is. A másik észrevételem ez volt: a jugoszláv föderációban az 1950-es években sem lehetett az egyik köztársaságból a másikhoz követelményekkel közvetlenül beállítani; ez csak a föderáció közvetítésével szuperált. Vajdaság esetében, noha autonóm tartomány volt, akkor még a legtöbb esetben a föderációhoz is Szerbián keresztül vezetett az út. Illuzórikus volt azt remélni, hogy majd a vajdasági politikusok rábírák a szerbiai illetékeseket, hogy a föderáció bennfenteseit megmozgatva, elfogadtassák a horvátországi illetékesekkel, miszerint a horvátországi magyarok fennmaradását szolgáló kulturális szükségleteket a jövőben a vajdasági magyar művelődési intézmények nyújtják, méghozzá a saját belátásuk szerint. Szerbia annak a módját sem találta meg, hogy a horvátországi vagy a boszniai szerbek helyzetével kapcsolatban Horvátország vagy Bosznia-Hercegovina illetékeseinél interveniáljon. Akkoriban a szerbiai értelmiségiek dörmögésre

hajlamos része arra panaszkodott, hogy a föderáció tele van horvátországi és boszniai szerbekkel, s onnan ők dirigálják Szerbiát. Elegendő volt a Szerbián kívüli szerbek túlsúlyából.

Herceg szlavóniai dörgedelméhez kapcsolódik egy élményem, amely ide kívánczok. 1952 kora tavaszán Bori Imrével katonaként kimenőről igyekeztünk – szerb és horvát folyóiratokkal, nyugati szerzők könyveinek szerbhorvát fordításaival megrakodva – Sarajevóból vissza táborhelyünkre, Lukavicára, s félúton, már a városon kívül, a hegyek között, jobb kéz felől volt egy út menti kocsmá, ahonnan magyar dalokat hallottunk kiszüremelni. Bementünk, s mintegy nyolc-tíz tartalékos katonatisztet találtunk egy hosszú asztalnál borozgatás közben. Közlegények lévén lejelentkeztünk náluk. Leültettek bennünket. Civilben Eszék környéki magyar munkások, parasztok és tisztviselők voltak, a hajdani Petőfi zászlóaljából. A háborúban szerezték rangjukat, de a háború végeztével nem zupáltak be, hanem leszereltek. Olyan embereknek látszottak, akik tudnak gondoskodni magukról. 1943-ban senki sem buzdította őket arra sem Magyarországról, sem a Vajdaságból, hogy hozzák össze a Petőfi zászlóaljat. Pusztán veszélyeztetve érezték magukat Ante Pavelić usztasa Horvátországában. 1952 tavaszán félóránnyira a kocsmától, kéthavi tartalékos szolgálatuk alatt, egy épülő hadiipari létesítménynél látták el – az ott szolgálatot teljesítő legénységgel – az őrség feladatait. Utána vasárnaponként ugyanott többször találkoztunk velük. Az volt a benyomásom, tisztában voltak a helyzetükkel. Örömmel gondolok vissza rájuk.

Glosszájának harmadik részében Herceg felidézte azokat a zarándokutakat, amelyeket Szenteleky tanítványai mesterük halálának évfordulóján éveken át Szivácra tettek. Ez alkalmat nyújtott számára arra, hogy most elmondja: közvetlenül halála előtt Szenteleky életében volt öt esztendő, amikor megcsömörlött a dekadensektől is meg a szürrealistáktól is, Barbusse lapjába sem írt többé, mert felismert egy nagy igazságot. Micsodát? Figyeljünk Herceg megilletődött szavaira: „Mert ez a világ kultúrájában oly otthonos falusi orvos egyszerre rádöbbsent az igazságra, hogy az ember, ha író, a saját környezetében kell, hogy megtalálja önmagát. S mivel akkor már nemcsak író volt, hanem egy kis vajdasági folyóiratnak a szerkesztője, tudatában volt annak is, hogy lehetnek írók itt a Vajdaságban s írhatják halomszámra a könyveket; ha alkotásaik nem erről a vidékről szólnak, nem ebben a talajban gyökereznek, ha nem az itteni emberek életéről adnak képet, – akkor az nem lesz vajdasági irodalom. Az író világa végtére mégis reális, kötött talajon épül, történetei meghatározott térben és időben játszódhatnak és éppen azzal kapják meg az élet hitelességét, hogy nem általánosak. Ahogyan a finn írótól nem várunk párisi szerelmi történetet, miképpen William Faulknerrel nem kívánjuk, hogy az amerikai

vadon helyett a hortobágyi pusztára vezessen el bennünket, úgy a vajdasági írótól is a vajdasági táj s az itteni ember rajzát várja az olvasó éppúgy, mint az érdeklődő idegen.” Majd mindennek nyomatékot adott: „Ez volt Szenteleky felismerése és élete hátralevő napjaiban ezt a hitét igyekezett elfogadtatni mindenkivel, akinek a magyar irodalomhoz némi köze volt. A helyi színeket, a helyi szellem felvillanását követelte egy új realizmus nevében s ez most, követelése növekvő időszerűségében, többnek látszik, mint lelkesítő, oktató, bátorító szerepe.”

Vagyis Herceg 1951-ben a „helyi színek”-nek ezt a tanát időszerűnek látta. Sőt úgy vélte, hogy időszerűsége épp növekszik. Ezért fogadjuk magunkra nézve önként kötelezőnek. A modernizmus mögött Herceg álcázott kozmopolitizmust sejtetett.

1951-ben még az áprilisi hidasok nemzedéke is a realizmus bővületében élt. Úgy képzeltük, hogy műveinkben a vajdasági magyar társadalmat keltjük életre. Vagy ábrázoljuk. Szereplőink – kis híján azt írtam: hőseink – vajdaságiak. Ami történik velük, Vajdaságban történik. Akkor is, ha nem írjuk oda a város vagy a falu nevét. Látszatra Herceg követelménye nem állhatott távol tőlünk. Miért fogadtam mégis az első pillanattól kezdve idegenkedve Herceg, egyszersmind Szenteleky „helyi színek”-re vonatkozó doktrínáját? Úgy képzeltem, hogy az „általános emberi” esetleges elburjánzása ellen küzdve egykor Szenteleky, napjainkban Herceg, irodalmi szempontból okkal támaszthatta volna az „egyénítés” igényét, viszont a „helyi színek”, a „helyi szellem” doktrínája ennek csak amolyan kibillent, rossz irányba vezető, keményebben szólva vulgarizált pótléka. Vajon Franz Kafka művei fennakadtak volna-e a „helyi színek” rostáján? *A Pert* olvasva az első laptól kezdve úgy éreztem, hogy az a kettős monarchiában játszódik. Csupán azért, mert tudtam, hogy Kafka Prágában élt? De az is világos volt számomra, hogy sok más helyen is lejátszódhatna. Azt gyanítottam, mindaddig akörül osztozkodtunk, kinek a művében jutott kifejezésre hiányosan s kiében kielégítően a forradalmi elkötelezettség, ha pedig Herceget követjük, azon rágódunk majd, ki fejezte ki tökéletesen, ki pedig elhibázottan, netalán sehogyan sem a vajdasági szellemet, illetve ki jeleníti meg jól vagy rosszul a vajdasági tájat. Ismét csupán az irodalom társadalmi szerepéről volt szó, miközben az irodalom eszközzé válik rajta kívül álló célok elérése érdekében, meg arról, hogy ez a művészi minőség elérésének az előfeltétele. Úgy éreztem, Herceg a szocialista realizmus elkoptatott dogmáját a „helyi színek” fényesítgetett dogmaival igyekszik felcserélni. Felsejlett bennem, hogy az, amit Herceg propagál, a realista irodalmi irányzatnak amolyan pozitivistá szárnya lehet. Leginkább az kólintott fejbe, hogy Herceg s az ő tanúsága szerint Szenteleky csupán a „he-

lyi színek” bővületében írott műveket volt hajlandó vajdasági irodalomként elismerni. Jól értelmezte Herceg Szentelekyt? Herceg a vajdasági magyar irodalmat nemcsak a szerző hovatarozására nézve, hanem tárgya szerint is, sőt a követendő irányzat dolgában is kötelezően korlátozta. Még ha ezt írott szóval tagadta is. Vele ellentétben úgy képzeltem, hogy a vajdasági magyar irodalom máris olyan, amilyenek az itt és nem itt élő és alkotó, ömagukat vajdaságinak tartó írók nem egyetlenegy, hanem megannyi művészi irányzat credója szerint megírták, s a jövőben még inkább eszerint gyarapszik. Nem volt rokonszenves előttem, hogy Herceg, s az ő tanúsága szerint Szenteleky, igyekezett „hitét” mindenkire rálöcsölni. Miként Herceg írta: „elfogadtatni mindenkivel”.

Az 1950-es évek derekán már kételkedtem abban, hogy a szépirodalomnak az volna a dolga, hogy egy konkrét, valós társadalmat „hitelesen” ábrázoljon. Úgy véltem, a körülöttem folyó élet inspirál, az élményeimre és az emlékezetemre támaszkodom, s imaginációval, cselekmény révén egy térben – meghatározott időstruktúrát képezve – szerintem *elgondolkoztató* emberi sorsokat jelenítek meg, amelyek egybefonódnak, keresztezik egymást, szövevényt alkotnak, emberi társadalom képzetét keltik, s ha az összképből az olvasó üzenetet hámoz ki magának, miközben amolyan katarziszfélét érez, akkor hihetőleg maradandó művet alkottam. Ha nem, akkor nem. Nem a „helyi színek”, hanem a „ma”, a „kortárs”, az „élet” megjelenítése érdekelt, hitelesen, képzeletemre támaszkodva. Az 1960-as évek elején írtam is egy kissé együgyű esszét arról, hogy a prózáíró dolga a tér betöltése emberekkel, tárgyakkal és dolgokkal meghatározott időstruktúra keretében. Sőt Slavko Mihalić költő kezdeményezésére Zágrábba is meghívtak, hogy ezt egy társalkodóban előadjam.

Herceggel ellentétben 1951-ben még nem ismertem Faulkner-t. 2011-ben újraolvastam Herceg glosszáját, vegyes érzelmekkel fogadtam kijelentését, miszerint Faulkner-től nem kívánhatjuk meg, hogy az amerikai vadon helyett a hortobágyi pusztára vezessen el bennünket. Szerintem semmit sem „kívánhatunk meg” Faulkner-től; a kérdés az, hogy ő mire vállalkozik. Ha a Hortobágyra vetődött emberekről írt volna, eszem ágában nem lett volna a valódi Hortobágyot számon kérni rajta; azt, amit leírt volna, imaginációja termékeként fogadtam volna el Faulkner Hortobágyaként. Utóvégre Ernest Hemingway műveinek szereplői Spanyolországban, Ausztriában, Olaszországban, Franciaországban, Kubában, Amerikában, sőt a Kilimandzsáró látkörében leledzenek, s mindenki tisztában van vele, hogy az ezekről az országokról nyújtott kép nem a valóságos társadalom ábrázolása, hanem a szerző imaginációja szerint készült. Természetesen senkinek eszébe nem jutna számon kérni Hemingwayen a „helyi szín”-eket, még kevésbé megkér-

dőjelezni azt, hogy ő amerikai író. Graham Greenet mindenki angol írónak tekinti, noha a *Csendes amerika*iban Vietnamba, a *Havannai emberünkben* Kubába vitte olvasóit pár évvel az itt taglalt Herceg-glossza után. És kinek jutna eszébe aszerint értékelni művét, vajon híven ábrázolta-e a kubai társadalmat vagy a vietnami háborút, s mire jutott a „helyi színek”-kel. Ugyanígy tekintek Albert Camus *Közöny* című regényére; dehogy firtatom, hogy híven ábrázolta-e Algéria valóságos társadalmát. Balzac parasztjait sem tekintem francia parasztoknak, akiket meg kellene különböztetnem Reymont lengyel és Tolsztoj orosz parasztjaitól, bár nem zavar, ha valaki így tekint rájuk. Ezeket is, azokat is csupán a szerzők parasztjaiként kezelem, s berzenkedem, ha valaki azt követeli tőlem, hogy mást lássak bennük. Noha tévútnak veszem a „helyi színek” doktrínáját, nem azzal van bajom, hogy Herceg annak a jegyében kívánt írni – hadd írjon! –, hanem azzal, hogy csak az ilyen szelvényben írott műveket volt hajlandó vajdasági irodalomként elfogadni.

Ott tartottam, hogy Herceg szerint Szenteleky megtalálta a varázsigt a vajdasági magyar irodalom megteremtéséhez, hívó szavára mégsem hallgatott mindenki. „S erről van szó, ez az éppen, amiről most, úgy érzem, már okvetlenül beszélni kell” – írta Herceg. Lássuk, miről kellett 1951-ben már okvetlenül beszélni? „A vajdasági irodalmi mozgalom Szenteleky idejében nem volt egységes – fedte fel Herceg. Na és? kérdezem szelíden – Ő szeretne volna egységessé tenni. De sajnos, hatóköre nem terjedt túl a Vajdasági Íráson, a Mi Irodalmunkon, illetve később a Kalangyán.” Ugyan meddig kellett volna kiterjednie? – buggyan fel bennem 2011-ben. „Nemcsak a tekintélyes napilapok szálltak szembe mozgalmával – folytatta Herceg –, hanem egyes baloldali írók is. Az előbbieket a féltékenységen kívül kozmopolita világnézetük, az utóbbiakat merev gyanakvás zárta el Szenteleky mozgalmától. A kisebbségi politikában ugyanis akkoriban általánosító jelszavakat hangoztattak, osztatlan magyarságról beszéltek, Szenteleky viszont osztatlan irodalmat akart csinálni. Hogy más a politikai kizárólagosság és más az irodalmi egység, amelyben politikai nézetei szabad fenntartásával mindenkinek helyet kellett volna kapni, azt akkoriban kevesen vették észre. Első nagy erőpróbája az »Ákácok alatt« című antológia volt, de attól a proletárirók egy csoportja tüntetően elzárkózott azzal a megjegyzéssel, hogy »részvételükkel nem akarják a rothadt polgári irodalmat erősíteni«. Semmi sem fájhatott úgy Szentelekynek, mint ez az elutasítás azok részéről, akikért annyit harcolt, akikkel együttértett, akiknek a küzdelmeit oly rokonszenvenvel kísérte.”

Talán 1951-ben diszkvalifikálni szándékozta Herceg azokat az „elzárkozó proletárirókat”, akik éppen az általa is szabadnak mondott politikai álláspontjukhoz tartották magukat 1932-ben, s azért nem csatlakozhattak Szentelekyhez? Hiszen Szenteleky csak válogatta és az előszót írta az *Ákácok alatt*hoz, a kötetet Strelitzky Dénes szerkesztette, a Magyar Párt

jeles politikusa. Így az *Ákácok alatt* óhatatlanul politikai színezetet is nyert. Talán az „elzárkózó proletárirók” nem is Szentekyitől, a válogatótól idegenkedtek, hanem Strelitzkyt vonakodtak *akkor* szerkesztőjükül elfogadni? Nem ők tértek el Szenteky elvétől, hanem maga Szenteky. Talán hajdani vélt hibájuk helyrehozatalát várta el tőlük Herceg 1951-ben? Ezért kellett erről 1951-ben „már okvetlenül beszélni”?

Herceg szerint tehát Szenteky a „helyi színek” ígézetében egységes vajdasági magyar irodalmat igyekezett teremteni, de a kozmopolita vajdasági magyarok, a munkásmozgalmiak és a „honmentő” vajdasági magyar politikusok ellenállásába ütközött. A vajdasági magyar irodalom egységét politikai pluralizmus és irodalmi monolitizmus alapján kívánta kimódolni. Eltűnődöm: mintha csupán a politikai kizárólagosság lett volna megveendő, az irodalmi kizárólagosság dicséretes lett volna. Mintha a különböző irodalmi irányzatok jegyében fogant művekből nem képződhetett volna ugyancsak egységes – bár nem monolitikus – vajdasági magyar irodalom. „Akik elfordultak tőle – írta Herceg –, akik legnagyobb küzdelmében hagyták cserben, azoknak be kellett ismerniük a halála után, hogy az ő egységes irodalmat követelő koncepciója merőben más célú és természetű volt, mint a politikusok egységes magyarság-elve. Ő csak író ismert, persze vajdasági magyar író, emezek csak – magyart. A bot-csinálta honmentő politikusok a polgárokkal együtt mosolyogtak erőfeszítésein és becsapták, hitegették. Ezt legjobban Szenteky levelei bizonyítják. Amíg élt, kikezdték magyarságát, már tudniillik azt, hogy nem magyar, hanem szerb eredetű, és görögkeleti vallású volt. Vezér ő csak a halála után lett, amikor már úgy érezték, hogy senkinek sem árthat.”

Ebből azt olvasom ki, hogy Szentekynek többet ártottak a honmentő magyar politikusok, mint a „kozmpolita” és munkásmozgalmi magyarok. Magyarságát aligha firtatták a „kozmpoliták” és a munkásmozgalmiak. Sejtésem szerint olyan magyar politikusok vetettek neki gáncsot, akik attól tartottak, ha elismerik a vajdasági magyar irodalom létét vagy szükségességét, akkor elismerik a magyar nemzet feldaraboltságának a tényét is, holott a magyar nemzet oszthatatlanságához és oszthatatlanságához kötődtek a trianoni béke revízióját. S nem az etnikai határookra, hanem a teljes restitúcióra esküdtek. Kár, hogy Herceg nem említette, kik képviselték a vajdasági magyar politikusok közül ezt az áramlatot. Tisztában láthattuk volna 1951-ben a helyzetet. Sőt 2011-ben is. Feltevésem szerint Várady Imre és Strelitzky Dénes nem tartozott közéjük. Talán Deák Leó? Vagy Nagy Iván? Strelitzky azért nem, mert vállalva, hogy az általa szerkesztett sorozat, amelyben az *Ákácok alatt* megjelent – én apám könyvtárával örököltem – a Jugoszláviai Magyar Könyvtár nevet viselje, azt is vállalta, hogy az itteni magyarság viszonylag önálló életet s kultúrát teremtsen.

Pesszimista perspektíva

„...no de a horvátok meg csak hátba támadták, tankokkal... nekik meg semmijük se volt, csak ilyen izé puska... ahogy mesélték... meg ilyen régi szovjet rakéták, amit így a vállukra tettek... de az meg be se gyulladt... kilőtték, de ott esett le előttük két méterre az a gránát vagy mi... meg is haltak jó páran, a tank ott furikázott, ők meg szaladtak hátra ezekkel a használhatatlan izékkel... Osztráchián viccből mondom az uramnak, mi van? Mert utána nem akart nápszékszákást játszani... mondom, mi van, ellőtték a tökeidet?... de az meg csak bámult maga elé, hogy mit tudja ő... hát igen, ellőtték, így pszichológiailag lőtték el a tökeit... Pedig néha már még büszkélkedik is, hogy ő hol nem járt, a fronton... Mintha a Petőfi brigádba vonultak volna be, édes jó istenem, itt büszkélkednek, hiába, az ember már csak ilyen ökor... De aztán persze rendbe jött a Gézám, csak akkor meg jött ez a NATO, akkor megint berángatták, beásták magukat valami kukoricásba, mint a vakondok... várták megint a magyarokat... de a magyarok nem támadták őket hátba... mit mondjak, nem is volt az rossz idő... bombáztak, bombáztak, jól van, de nem a falun bombáztak... áram nem volt, semmi se volt, de akkor meg hát az emberek, mink, az emberek, emberileg mintha összejöttek volna... mindenki jött, mi van, mi nincs, ki mit sütött, előkerültek a legdugaszabb pálinkák is, a Gézáék is csak hazaengedték minden harmadik napon, mikor hogy... ők meg hozták haza a katonai konzerveket meg mindenfélét, ami mozgott... vettek a közösből, hát... és mivel se munka, se rendes háború, hát olyan havójis hangulat volt, pihengetés, kártyázás, dumálás... ki nem szarja le Amerikát... még azt is megünnepeltük, amikor lelőttük azt a láthatatlan repülő... mert hát azt is mi lőttük le, a vajdasági magyarok... ez a székelkevei hogyishívják, aki meg aztán pék lett... mert ugye a magyar, az dolgozik utána is... de aztán már untuk, ott júniusban már nagyon untuk, és a Gézám is így csak meg volt zuhanva megint, haza se engedték, ott rohadtak valami árkokban, várták, hátha bevonulnak az amcsik... a kocsmában meg or-

dítottak valami jöttment katonák, mert magyar a kocsmába akkor már be se mert menni, ordították, hogy Ne damo Kosovo...¹

Az Újvidéki Színházban egymás után sorjáznak az ősbemutatók. Szegedi-Szabó *Kammerspiel*jével február 25-én ismerkedhettünk meg, azóta bemutatták (április 9-én) Szerbhorváth György *De ki viszi haza a biciklit?* című darabját is. A fenti idézetet áttekintve könnyen asszociálhatunk a darab keletkezésének háttérköörülményeire. Ez a történet ízig-vérig vajdasági, vajdasági magyar. Mintha egy rendhagyó történelemórán letünk volna, úgy tárultak elénk közelmúlti históriánk fejezetei. A történet a 90-es évek keserves háborúival indul, és a mai helyzet ábrázolásáig jut el, ez utóbbi vonatkozások vissza-visszatérő elemei. Olyan történetről (történelemről) van szó, amelyben az itteni mentalitás, kultúra is hatványozottan jelen van. A kivitelezésben irányadó szerep jut a zenének, már a frappáns alcím is erre utal (Lakodalmas népi valóságrock egy felvonásban), az előadást bejátszások tarkítják, a tájékunkra (sajnos) jellemző zenei elemekkel. A muskátlizenének is a „megerőszakolt” változatát hallhatjuk a monológ szüneteiben.

Szerbhorváth György írásaiban ismétlődően visszaköszönő tényező a jugoszláv nosztalgikus irónia. A kishegyesi születetésű írónak elég már csak a nevét szemügyre venni. A szerbhorvát nyelv hivatalos megszüntetése után a családnevéből (Horváth) kiindulva kreált irodalmi nevet: „...gondoltam ezt egyfajta gesztusnak, ami – ha úgy vesszük, de ne vegyük úgy – éppen a szerb, horvát stb. nacionalizmus elleni tiltakozás...”²

A darab műfaja alapjaiban szemlélve monodráma, de megtalálhatóak benne a ma közkedvelt stand up comedy stílusjegyei is. Szemelvényekből épül fel az előadás, történetek rövid elbeszéléseiből. Váltakoznak az események, egymást váltják a komikummal fűszerezett szövegrészek. Olykor szorosán egymásra épülve, máskor hirtelen témaváltással követik egymást a szemelvények. A humor alapvető eleme a szövegnek, kísérletet tesz azon képességeink előhívására, amelyek segítségével a fizikai és társadalmi valóság szokatlan és nevetséges arculatait észlelhetjük. Ez teszi lehetővé a darab alanyának, hogy környezetét kritizálhassa, ellenszegülését szellemességével álcázza. Optimizmusát és találékonyságát bizonyítja a sorsába ivódott balszerencséjével szemben. A komikus epizódok összehasonlított követelnek, és párhuzamot teremtenek a darab alanyát és a publikumot

¹ A *Ne damo Kosovo!* jelentése *Nem adjuk Kosovót!*, a szerb nacionalista mozgalmak gyakran használt szállóigéje.

² *Rituális labdajátékok* (Híd-antológia), Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2010. 148.

illetően. A cselekmény végén megtörik a komikum egyedulalma, és hirtelen váltás következik be, a történet vége, mintegy ellensúlyként, tragikus, a befejezés szinte megrajzolja a darab mindeddig rejtett gondolatát. Az elbeszélés tehát mindenképpen a komikum ruhájába öltöztetett tragikumot tárja elénk. A felszín, az előadás jellege és kivitelezése szórakoztató, azonban a célja gondolatokat inspirálni, megvilágítani a problémáinkat, amelyekről nem akartunk tudomást venni (vagy amelyekkel csak felszínesen foglalkoztunk), rámutatni a szomorú és kicsinyes valóságunkra, az igénytelenségre és azon szokásainkra, amelyek általánosak ugyan, de „tragikusak” is egyben.

A színpadon csak kevés tárgy kapott helyet, a lepusztultság (fizikai és szellemi) alapvető tényezőit ábrázolja a berendezés. Nemcsak mint kép (díszítmény), hanem mint hatékony, funkcionális elem is súllyal bír a szöveg által sugallt hely „aktualizálása”. Ez a helyszín (buszmegálló) érinti ugyan a drámai cselekményt, lényegesebb szerepe azonban az illusztráció. A félig berendezett színpadképnek köszönhetően nagyobb hatást kelt a színészi munka, a szavak „tökéletesítik”, helyettesítik a díszletet. A buszmegállón fontos szerepet játszanak a felragasztott cédulákon közölt információk, utalnak a falusias jellegre. Az alapvető helyesírási hibák szembeütőnek, a szerb és a magyar nyelv vegyítése, a helytelen szóhasználat fokozza az előadás komikumát, de ugyanakkor elborzasztó is lehet(ne). Politikai pártok plakátjai is helyet kaptak a cédulák között. Mind vajdasági magyar pártot reklámoz (természetesen kitalált nevekkal), hiszen a politikai élet éppúgy a gúny tárgya az est folyamán, mint oly sok más dolog is. Több politikai tömörülés hirdeti magát, ezzel a széthúzás tradíciójára történik utalás. Mellettük apróhirdetések láthatók. Minden felirat jelképként, ikonként funkcionál, élethelyzetre mutat rá. Mindezek a vizuális jelek színpadi valóságot teremtenek, amelyet valóságunkként kell értelmeznünk. A legfrappánsabb és legérdekesebb a kivetített kép, egy keretben a mezőgazdaság alapvető termékei, jellemzői láthatók, az európai zászló elemeire emlékeztető sárga csillagokkal övezve. A színpad elemein kívül fontos szerep jutott a hangeffektusoknak, a távozó busz hangja a nézők valóságérzetét hivatott előhívni. A kellékek száma minimális, a nélkülözhetetlen kerékpár mellett egy táskautánszat is van az alkotóelemek között, hiszen a szövegben az ócska (kínai) másolatok is jellemzést nyernek, az egyén életét bekebelező külvilág tárgyi metaforáiként jelennek meg. A díszlet tehát nem mondható elhibázottnak, de látványában szegényes. A jelmez a társadalmi helyzetének, a szituáció valóságosságának megfelelően ruházza fel a színészt, ez nem volt nehéz feladat, hiszen a történet aktualitása és helye „közel áll hozzánk”, nem észlelhető különbség a mai utcai és a darabban alkalmazott öltözék között.

Monológot előadni egy órán keresztül fizikailag is embert próbáló feladat. A videobejátszásokkal a színész számára lélegzetvételnyi szünetet biztosítottak. A színpadon jelen lévő színész néhány filmfelvételen is szerepel, így nem csak színpadi kifejezőeszközökkel alakít. Lakodalmas jeleneteket, falusi képeket látunk, a színész kerékpározásait. Mindeközben élvezhetjük a már említett zenei formákat. Bár a felvételek nem illeszkednek a történetbe, a szövegek dinamikáját nem bontják meg. Lehetnének némileg zavaró áthallások az előadás alaphangvételében, de a darab szerkezetének köszönhetően nincsenek. Mivel a szöveg rövid epizódokból épül fel, a történetmesélést nem szakítja félbe a bejátszott filmjelenet vagy zene. A zene és a film segít a hangulati hatáskeltésben, emellett ugyanolyan értékű jelképiséget hordozhat, mint a színpadkép, vagy maga a monológ. A vetítés jó ötlet volt, és hasznos elemként funkcionált, de érzékelhetően hiba történt, és nem a megfelelő időben került sor a bejátszásokra. A világítás sajátos légkört teremtett, közvetítette az események és az érzelmek hangulati alakulását. Nem pusztán dekoratív célokat szolgált, hanem a jelentésalkotásban is szerephez jutott. A jól alkalmazott fények által hol hangsúlyt kapott a színész, hol homályba burkolózhatott, ha arra volt szükség.

A darabban minden helyet kap, ami jellemző a mai vajdasági magyar léthelyzetre. Az elnéptelenedés súlyos problémájára már a történet legelején utalás történik. Az egykori paraszti lét egyszerűségét és annak megbecsülését a szerző szembeállítja a ma már teret hódító, a falvakba is óhatatlanul betörő (vad)kapitalizmus hozományaival, ami változást hoz ugyan, de nem várt hatásai is vannak. A kistérségek lakosai (is) nehezen birkóznak meg a helyzetmódosulással. A minőség helyett a tömeggyártás minőségtelensége a jellemző. Az elvagyódás is felmerül, jobb kilátás híján a menekülés latolgatása, amely újabb problémákat vet fel, hiszen sehol se várják tárt karokkal az embert. A múlt felejthetetlen atrocitásai, amelyek beleivódtak a társadalom tudatába, ugyanolyan értékű elbeszélésekként jutnak szerephez, mint pl. az alkoholizmus problémája, vagy a kényszerhelyzet szülte megoldások. Az értékrendek romlásával párhuzamosan alacsonyodik le maga az ember is, személytelenednek el a kapcsolatok, a média minőségtelen árucikkeivel bombázza a közönséget, amelyek mintha tudatmódosító szerek lennének, folyamatosan teszik még inkább embertelenebbé az embert, és a változás egyre szembetűnőbb, de megoldást senki se lát. Ezek a kétségbeejtő tények vonulnak végig a darabon, mindvégig a komikum eszközeivel prezentálva.

Krizsán Szilvia személyesíti meg a „megmondó nénit”. Ő a monodráma rendezője is, sőt elmondása szerint az ő kérésére írta a darabot

Szerbhorváth György. A hős éppúgy jelöli a tragikus alakot, mint a komikus figurát. Olyan alakítást lathattunk, amelyet rossz kritikával még a „legelvetemültebb” kritikus sem illethet. Krizsán Szilvia páratlan jellemábrázolást nyújtott, hibát keresni benne nem is érdemes. Az Újvidéki Színház jól képzett színészei közül is kitűnik tehetségével. Sajnálhatjuk, hogy csak ritkán láthatjuk a színpadon. Jól alakítja a tájnyelven beszélő falusi takarítót, akinek már a dialektusa is szórakoztató. Élettel tölti meg a viszonylag kevés elemet tartalmazó színteret, és a figyelem egy percig sem lankad. A darab önmagában is szórakoztató, de a színésznő jellemző gesztusaival és történetmesélésének módjával még élvezetesebbé teszi. Túlnyomórészt komikus elemek közvetítésére van szükség, de a vége minden vídamsággal ellentétes hangvételű, és ezen kevés idő alatt is jól látszik, hogy a színésznő tökéletesen jelenít meg más élethelyzeteket is. Kétségbevonhatatlan hitelességgel játszik az előadást záró pár percben: ellensúlyozza az egyórányi viccelődést, és hirtelen fordulattal érzékelteti a történet igazi és hiteles olvasatát. Mindaddig úgy tűnt, hogy egy olyan ember monológja ez, akit nem érdekelnek, vagy nem túlzottan érintenek meg az események. Egy naiv, a problémákat felületesen kezelő, víg kedélyű nőt formált meg, majd ez a jó kedély egy szempillantás alatt sírásba csap át. Mesterien kifejezésre juttatta a komikumot, hogy aztán ennek a legmeggrázóbb ellentétét láthassuk. Egy ellentmondásos figura rajzolódott ki, aki bár vidáman viseli a megpróbáltatásokat, belülről emészti a gondok, mert korántsem felelőtlen. Krizsán Szilviában mindig érzékelhető az általa megtestesített fiktív személy. „Belépett” az általa megszemélyesített alakba, jól megragadta annak „külső és belső” jellemzőit, rátalált a hang-, gesztus- és viselkedésbeli könnyedségre, a közönségben bizalmat ébresztve játszott, miközben összetett egyéniséget formált meg. A folyamatos színpadi beszéd közvetlenül a közönséghez szólt, és a közelséget is jól érzékeltette. Az ember és a társadalom viszonyába, a sors általi kegyetlen megpróbáltatásokba nyerhetünk bepillantást. Az emberi természetből fakadó problémákat vázoltak fel előttünk. A háború által megsebzett, a sors által nap mint nap próbára tett individuum története ez. Olyan helyen és olyan időben élünk, ahol a problémák elviselésére a legjobb megoldás, ha nevetünk...

